

Πώς δημιουργήθηκε και ποιες είναι οι προθέσεις του Ισλαμικού Κράτους; Τα ερωτήματα δείχνουν απλά, όχι όμως και οι απαντήσεις. Το Ισλαμικό Κράτος γεννήθηκε μέσα από τις στάχτες του Ιράκ και τον ορυμαγδό του εμφυλίου στη Συρία. Οργανώθηκε από ακραία στοιχεία του ισλαμικού κόσμου, του ριζοσπαστικού Ισλάμ, που ανήκαν σε τρομοκρατικές ομάδες.

Η μήτρα του Ισλαμικού Κράτους πρέπει να αναζητηθεί στο ιρακινό παρακλάδι της Αλ Κάιντα, ο ηγέτης του οποίου, ο Ιορδανός Αμπντού Μουσάμπ αλ Ζαρκάουι, βρήκε την ευκαιρία, μετά την εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003, να αναδειχθεί σε ηγετική φυσιογνωμία, εκμεταλλευόμενος και την προσπάθεια των Αμερικανών να πείσουν για τη συνεργασία του Σαντάμ Χουσεΐν με την Αλ Κάιντα. Στην ουσία, ωστόσο, ο Αλ Ζαρκάουι λειτουργούσε αυτόνομα, έχοντας ως στόχο όχι τόσο τα πλήγματα στη Δύση, όπως η Αλ Κάιντα, αλλά τη δημιουργία ενός ριζοσπαστικού ισλαμικού κράτους στην καρδιά της Μέσης Ανατολής. Προσανατόλισε, ως εκ τούτου, τη δράση της οργάνωσης απέναντι όχι μόνο στη διεθνή κοινότητα αλλά και στους (υποστηριζόμενους από το Ιράν) σίιτες της περιοχής.

Η έκρηξη του συριακού εμφυλίου έδωσε την τέλεια ευκαιρία για την επέκταση του ριζοσπαστικού Ισλάμ στο γειτνιάζον κράτος, δημιουργώντας μάλιστα μια συνεχή εδαφική επικράτεια, το Ισλαμικό Κράτος, γνωστό και ως ISIS (Ισλαμικό Κράτος του Ιράκ και της Συρίας). Οι στρατιωτικές επιτυχίες του (προέλαση στο Βόρειο Ιράκ, στη Μοσούλη και σε άλλες περιοχές της χώρας) έχουν αποδοθεί πρωτίστως στο γεγονός ότι στους κόλπους του προσχώρησαν έμπειροι αξιωματικοί του στρατού του Σαντάμ Χουσεΐν που είχαν παραμεριστεί μετά την ανατροπή του.

Η άγνοιά μας για το Ισλαμικό Κράτος είναι από ορισμένες απόψεις εύλογη. Είναι

ένα κράτος-ερημίτης: λίγοι πήγαν εκεί και γύρισαν πίσω. Είναι ένα κράτος που απορρίπτει κατ' αρχήν την ειρήνη· που επιδιώκει την πλήρη εξόντωση των αντιπάλων του που λειτουργεί με βάση μια ακραϊφώνως θεοκρατική δομή· που έχει αυτοανακηρυχθεί σε προάγγελο και πρωταγωνιστή του επικείμενου τέλους του κόσμου.

Ξεπερνώντας όμως τις απλοϊκές θεωρήσεις που το αντιμετωπίζουν απλώς σαν ένα βάρβαρο μόρφωμα, πρέπει να αναρωτηθούμε κατά πόσον το «κράτος» αυτό λειτουργεί ως ένας ευέλικτος και, κατ' επέκταση, ικανότατος οικονομικός παράγων εντός ενός δυτικοκεντρικού οικονομικού συστήματος που επιτρέπει ρωγμές και κενά, ούτως ώστε το κεφάλαιο (από οπουδήποτε και αν προέρχεται, οποιουδήποτε στόχους και αν εξυπηρετεί) να μπορεί να κινείται απρόσκοπτα και να πολλαπλασιάζεται.

Το Ισλαμικό Κράτος διαμορφώνει τη στρατηγική του με βάση μια ιδιαίτερη εκδοχή του Ισλάμ· μελετώντας αυτό το θρησκευτικό υπόβαθρο, η Δύση μπορεί να καταλάβει καλύτερα τον εχθρό της και να προβλέψει τη συμπεριφορά του. Είναι αναγκαία μια συνολική προσέγγιση, που θα αναγνωρίζει τα δυσδιάκριτα όρια εσωτερικού και εξωτερικού κινδύνου και πεδίου, θα ισορροπεί ανάμεσα στην ασφάλεια και στην προστασία των ατομικών ελευθεριών, και θα θέτει ως προτεραιότητα την ενσωμάτωση των μετριοπαθών μουσουλμάνων στις δυτικές κοινωνίες και την αδρανοποίηση των εξτρεμιστών.

Διονύσης
Ν. Μουσμούτης
Διευθυντής
έκδοσης - σύνταξης

- 5 Η έπαυλις του Ηρώδη του Αττικού
των ΘΕΟΔΩΡΟΥ και ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
- 17 Ο Πολιτισμός της Κοιλιάδας του Ινδού
του ΑΝΤΡΙΟΥ ΡΟΜΠΙΝΣΟΝ
- 31 **Άννα Μελά Παπαδοπούλου**
του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ
- 46 Ο ήρωας της Μάχης του Λαχανά
Συνταγματάρχης Ιωάννης Δημάκη Παπακυριαζής (1857-1913)
του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΚΟΤΣΙΛΗ
- 58 Στέφανος Χρ. Στεφανόπουλος
του ΔΙΟΝΥΣΗ Κ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑ
- 66 **Η γένεση του Ισλαμικού Κράτους**
Εξέλιξη, προοπτικές και προεκτάσεις
του ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
- 80 Φρειδερίκος Β'
Το θαύμα της οικουμένης (ΜΕΡΟΣ Β')
του ΤΖΟΝ ΤΖΟΥΛΙΟΥΣ ΝΟΡΓΟΥΙΤΣ

17

58

97

102

- 97 Η Μεγάλη Ιδέα, ένας ελληνικός «παρηγορητικός μύθος»
της ΜΑΡΙΝΑΣ ΜΑΡΑΓΚΟΥ
- 102 Οι παράδοξες πτυχές του Κυπριακού προβλήματος
του ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΕΡΓΙΟΥ
- 111 Ούζο, η πιο γλυκιά μας αμαρτία
του ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

- 118 Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ
- 120 Το Χθες στην Ιστορία ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ
- 122 Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ
- 124 Τέχνη & ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΝΙΑ ΜΑΚΡΑ
- 126 Θέατρο & ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΡΑΠΑΝΑΚΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΑΠΥΡΟΣ ■ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ■ www.istoria.gr

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: ΠΑΠΥΡΟΣ ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ Α.Ε. ■ ISSN 1107-0285 ■ ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ 013712

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα ■ ΕΚΔΟΤΗΣ: Ανδρέας Πουρνάρας

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμouτίης ■ e-mail: dmousmoutis@papyrosonline.gr

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ■ Νίκος Καραπιδάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

■ Μαριέττα Μινώτου, Διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους. ■ Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

■ Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. ■ Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. ■ Σωτήρης Ριζάς, Διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών. ■ Ανδρέας Στεργίου, Επίκουρος καθηγητής, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Μαρίνα Μαρκοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Ελένη Βαλεριάνου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Διαμαντίνα Νικοπούλου ■ e-mail: info@papyrosonline.gr

ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ - ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ: Αγγελική Τσάκωνα ■ e-mail: atsakona@papyrosonline.gr

ΔΙΕΚΠΕΡΑΙΩΣΗ - ΑΡΧΕΙΟ: Στέφανος Παντελής

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Πανεπιστημίου 46, 10678 Αθήνα, ΤΗΛ. 210 36.44.244

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ - ΣΥΝΤΑΞΗ: Πανεπιστημίου 46, 10678 Αθήνα,

ΤΗΛ. 210 36.11.880 - 210 36.23.993 ■ FAX 210 36.23.602

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος ■ ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΤΩΡΑ

ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ

ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ ΑΠΟ
ΤΗ **ΜΕΓΑΛΗ** ΜΑΣ **ΠΡΟΣΦΟΡΑ**

Επιθυμώ να εγγραφώ συνδρομητής από το τεύχος
του μηνός

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΩΣΗ

ΕΛΛΑΔΑ **45€** ΚΥΠΡΟΣ **90€**
 ΕΥΡΩΠΗ **100€** ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ **110€**

Στις τιμές συμπεριλαμβάνεται ο ΦΠΑ και τα
ταχυδρομικά έξοδα

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

ΜΕΣΩ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΕΙΔΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΗΜΕΡ. ΛΗΞΕΩΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΟΝΟΜ/ΠΩΝΥΜΟ ΚΑΤΟΧΟΥ

ΜΕ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΣΕ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΕΤΕ ΨΥΧΙΚΟΥ ΑΡ. ΛΟΓ. 100/470106-23

IBAN: GR 60 0110 1000 0000 1004 7010 623

ΕΥΡΟΒΑΝΚ ΑΡ. ΛΟΓ. 0026.0101.54.0200189019

IBAN: GR 2002601010000540200189019

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΑΡ. ΛΟΓ. 5043-010524-911

IBAN: GR75 0172 0430 0050 4301 0524 911

ΜΕΤΡΗΤΟΙΣ Ή ΜΕ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΕΠΙΤΑΓΗ

ΠΑΠΥΡΟΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 46, 10678 ΑΘΗΝΑ

- ▣ Έκπτωση **20%**
- ▣ Σταθερή τιμή για **1 χρόνο**
- ▣ Κάθε μήνα η "ΙΣΤΟΡΙΑ" σπíti σας
- ▣ Δώρο τα **6** τελευταία τεύχη του 2016*

Η **ΙΣΤΟΡΙΑ** **ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ**

σας προσφέρει ως **ΔΩΡΟ** για
την **ΑΝΑΝΕΩΣΗ** της συνδρομής σας
τα βιβλία

ΟΡΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ * Η προσφορά ισχύει μόνο για νέους συνδρομητές. Για τους παλαιότερους ισχύει, εφόσον έχουν διακόψει τη συνδρομή τους τα τελευταία 5 χρόνια. • Η παραλαβή των δώρων γίνεται μέσω των ΕΛΤΑ [με επιβάρυνση του συνδρομητή στα ταχυδρομικά έξοδα (αντικαταβολή)] ή από το κεντρικό βιβλιοπωλείο του Παπύρου [με τη σχετική απόδειξη]. Για αεροπορική αποστολή τα τέλη καθορίζονται ανάλογα με τη χώρα προς την οποία γίνεται η αποστολή. • Αντικατάσταση κακέκτυπων τευχών και δώρων γίνεται σε διάστημα 2 μηνών από την παραλαβή τους. • Η αξία της συνδρομής προσαρμόζεται στην εκάστοτε τιμή πώλησης του περιοδικού. • Παλαιότερα τεύχη του περιοδικού θα βρείτε στην Πανεπιστημίου 46, Αθήνα, 9:00-17:00 καθημερινά.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ • ΤΗΛ. 210 36.11.880, 210 36.23.993
• FAX: 210 36.23.602 • EMAIL: info@papyrosonline.gr

Η ΕΠΑΥΛΙΣ ΤΟΥ ΗΡΩΔΗ ΤΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ

των ΘΕΟΔΩΡΟΥ και ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Η έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού στην Αρκαδία δεν παύει να εκπλήσσει με τα μεγαλειώδη αρχιτεκτονικά ερείπιά της και τα υπέροχα γλυπτά της. Ιδιοκτησία της διάσημης για το ρητορικό τάλαντο και τον πολιτικό ρόλο αυτής προσωπικότητας, αποτελεί το πραγματικό μουσείο ενός εραστή της τέχνης του 2ου μ.Χ. αιώνα.

Είκοσι χρόνια πριν από τη γαλλική αποστολή στον Μοριά ο πρώτος ταξιδιώτης που επισκέφθηκε τον αρχαιολογικό χώρο της Λουκούς, στην Αρκαδία, ήταν ο Άγγλος λοκαγός Λικ Α. Ρος, που ταύτισε, το 1833, τον αρχαιολογικό χώρο με την αρχαία πόλη της Θυρέας. Περί το 1855 ο Ερνστ Κούρτιους έδωσε μια αξιόλογη περιγραφή της πεδιάδας του Άστρους, δηλαδή της αρχαίας Θυρεάτιδος, και υπήρξε ο πρώτος που αναγνώρισε την παρουσία μιας ρωμαϊκής έπαυλης στον χώρο.

Η έπαυλη του Ηρώδη στην Εύα (Λουκού) έπρεπε να μοιάζει με αυτήν του Αδριανού στο Τίβολι. Αυτή η εικασία επιβεβαιώθηκε από την ανακάλυψη μιας σφίγγας, ένα ωραίο έργο της ρωμαϊκής περιόδου, καθώς και αυτή του τρικλίνιου και της τεχνητής δεξαμενής της έπαυλης, όμοιες με αυτές του τρικλίνιου του Αδριανού στο Τίβολι και στο κανάλι της Κανόπης του Νείλου. Είναι γνωστό ότι ο Ηρόδης προσπάθησε να μιμηθεί τον Αδριανό και είναι πιθανό ο ίδιος και η σύζυγός του να έκαναν συχνές επισκέψεις στο Τίβολι.

Μια πολυτελής έπαυλη κοσμημένη με εξαιρετικά έργα τέχνης

Οι συστηματικές ανασκαφές της έπαυλης του Ηρώδη του Αττικού ξεκίνησαν το 1979. Τότε όλος ο αρχαιολογικός χώρος απαλοτριώθηκε και περιφράχθηκε. Το πρώτο τμήμα που ανασκάφηκε ήταν η μνημειώδης σκάλα που οδηγεί στην είσοδο της Μεγάλης Αίθουσας, στο βόρειο άκρο του κτίσματος. Η σκάλα ανηφορίζει κάθετη σχεδόν προς τα βόρεια, ξεκινώντας από τα μωσαϊκά που συνιστούν το δάπεδο του ανωτέρου επιπέδου της έπαυλης. Καταλήγει σε έναν μεγάλο διάδρομο που οδηγούσε πιθανώς σε μια αυλή ή σε βεράντα. Στην αριστερή πλευρά του διαδρόμου βρίσκεται μια μεγάλη αίθουσα, μια τυπική υπόστυλος αίθουσα με δύο σειρές από εσωτερικούς κίονες που στηρίζουν τη στέγη. Οι κίονες είναι γκριζοπράσινοι μονόλιθοι χωρίς ραβδώσεις, είτε από ευβοϊκό μάρμαρο είτε από αιγυπτιακό γρανίτη, παρότι τα κιονόκρανα είναι από πάριο μάρμαρο.

Το αρχικό σχέδιο της αίθουσας δεν μπορεί να καθοριστεί λόγω του ότι δεν έχουν

Το μνημειακό συγκρότημα της έπαυλης του Ηρώδη Αττικού βρίσκεται κοντά στη Μονή Λουκούς, με την αρχαιότερη οικοδομική φάση των ερειπίων του να ανάγεται το αργότερο στον 2ο αιώνα μ.Χ. ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ: Η έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού είναι αρχαία ρωμαϊκή έπαυλη που βρίσκεται στα όρια της κοινότητας των Κάτω Δολιανών, λίγα χιλιόμετρα έξω από το Άστρος της Αρκαδίας.

ολοκληρωθεί οι ανασκαφές. Το ανατολικό τμήμα είχε μετατραπεί σε βασιλική κατά την πρώτη χριστιανική περίοδο. Η Μεγάλη Αίθουσα υπήρξε πολύ πιθανό το τρικλίνο ή η τραπεζαρία της έπαυλης.

Επιπρόσθετος στον δεύτερο όροφο της έπαυλης, στα νότια και ακριβώς επάνω από τη Μεγάλη Αίθουσα, συναντάει κανείς ένα ορθογώνιο περιστύλιο ή εσωτερική αυλή με ανατολικοδυτικό προσανατολισμό. Ήταν πιθανό σε αυτό το σημείο να βρίσκονταν εκτεθειμένα τα συμπλέγματα των κολοσσιαίων γλυπτών, μεταξύ των οποίων το διάσημο Σύμπλεγμα Πασκουίνο.

Γύρω από το περιστύλιο κατασκευάστηκε ένα βαθύ κανάλι. Αυτή η τεχνητή δεξαμενή –ένα επινοητικό impluvium– ήταν ασφαλώς γεμάτη νερό καθ’ υπαινιγμόν του Νείλου, όπως τα κανάλια της έπαυλης του Αδριανού, στο Τίβολι. Το νερό, προερχόμενο από μια πηγή, φθάνει στην έπαυλη από ένα υδραγωγείο (που τα ερείπιά του είναι πάντα ορατά). Μένουν ακόμη οι τοίχοι και οι κίονες από αιγυπτιακό γρανίτη καθώς και μία ανέπαφη γέφυρα που χρονολογείται από την αυτοκρατορική ρωμαϊκή περίοδο.

Το σχέδιο της έπαυλης μεγεθύνθηκε με την προσθήκη ενός μεγάλου περιδρόμου, που περιβάλλει την τάφρο και που ήταν στρωμένος με ωραία μωσαϊκά από βότσαλα και opus tessellatum.¹ Μια κιονοστοικία διατρέχει τις εσωτερικές πλευρές του περιδρόμου. Οι κίονες δεν είχαν ραβδώσεις και ήταν από αιγυπτιακό γρανίτη ή από ευβοϊκό μάρμαρο, όπως αυτές του υπόστουλου.

Αυτό το πυκνό και εντυπωσιακό περιστύλιο τόνιζε τη συμμετρία του αίθριου και της τάφρου και αναδείκνυε τη στοά που βρισκόταν πίσω. Τα μωσαϊκά της Εύας είναι εντυπωσιακά, διακοσμημένα με μικρά ορθογώνια πανό που απεικονίζουν γυναίκες, είτε προτομές είτε ολόσωμα αγάλματα, σε στάσεις και κινήσεις συμβατικές. Τα γεωμετρικά μοτίβα μιμούνται τους τάπητες που σκέπαζαν τους διαδρόμους των οικιών από την ελληνιστική Δήλο ως τις ελληνορωμαϊκές Πομπηία και Σπάρτη.

Οι προτομές των γυναικών, Μούσες και Νύμφες σίγουρα, αποτελούσαν τμήμα μιας ολόκληρης συλλογής ανάλογης με το πνευματικό και το πολιτιστικό περιβάλλον ενός φωτισμένου σοφιστή και του κύκλου του. Όσο για την ποιότητα των μωσαϊκών είναι πολύ καλή.

Στην περιοχή της έπαυλης υπάρχουν δευτερεύουσες πολυτελείς εγκαταστάσεις. Το πρώτο που ανασκάφηκε είναι ένα συγκρότημα λουτρών αποτελούμενο από μικρές λιθόστρωτες αίθουσες διακοσμημένες με μαρμάρινες πλάκες. Η τοποθεσία του αφήνει να εννοηθεί ότι μία από τις εισόδους, τουλάχιστον, βρισκόταν από αυτή την πλευρά.

Μια τμηματική επιγραφή μεγάλης σημασίας βρέθηκε τον Αύγουστο του 1995 ανάμεσα στις θέρμες και στη μεσημβρινή στοά της έπαυλης. Πρόκειται για ένα τμήμα της στεφάνης και του επίστουλου μιας μαρμάρινης στήλης που πάνω της ήταν χαραγμένη η ακόλουθη επιγραφή: ΑΛΚΙΑ ΗΡΩ[ΔΟΥ] ΜΗΤΗΡ. Αυτή η επιγραφή, καθώς και μια άλλη που βρέθηκε τα προηγούμενα έτη με την αναφορά ΙΠΠΑΡΧΟΣ ΑΤΤΙΚΟΥ ΠΑΤΗΡ, ενισχύει τη συνταύτιση της έπαυλης με τον Ηρώδη τον Αττικό.

Το κτήμα και η έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού στην Εύα δεν ήταν απομονωμένα, όπως μαρτυρούν τα ερείπια άλλων σπιτιών στα πέριξ. Κάποιοι μελετητές πιστεύουν ότι η περιοχή της έπαυλης ήταν κατοικημένη κατά τον 2ο μ.Χ. αιώνα και ότι η έπαυλη που βρισκόταν εκεί ονομαζόταν Εύα, σύμφωνα με μια ελληνιστική επιγραφή που βρέθηκε πριν από 40 χρόνια στον αρχαιολογικό χώρο του Ελληνικού, όχι μακριά από την Εύα. Το Ελληνικό είναι, κατά τον Ζ. Κρίστιεν και τον συγγραφέα, η αρχική τοποθεσία της έπαυλης που επεκτάθηκε έως τη ζώνη της Λουκούς κατά τη διάρκεια του 1ου ή του 2ου αιώνα μ.Χ. και σε αυτό το σημείο αγόρασε ο Ηρώδης την έκταση όπου έκτισε την έπαυλή του.

Κατά τις σημερινές εκτιμήσεις η έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού θεωρείται εξαιρετικό μνημείο, το καλύτερο αυτού του τύπου στην Ελλάδα. Αυτή η κομψή έπαυλη

κατέστη ένα μουσείο αριστουργημάτων και γλυπτικής και είναι πραγματικά απογοητευτικό που δεν μπόρεσαν να βρεθούν τα μικρά πολύτιμα αντικείμενα, τα οποία αναμφίβολα εκλάπησαν. Τα ανεξερεύνητα τμήματα της έπαυλης, η προσωπική διαμονή και τα βοηθητικά κτίσματα ίσως δώσουν κάποια από αυτά. Μπορούμε, λογικά, να υποθέσουμε ότι λειτουργούσαν κάποια εργαστήρια στην περιοχή, μετάλλου κυρίως, γιατί βρέθηκαν σκωρίες. Μια πρόσθετη ένδειξη είναι η ύπαρξη ημιτε-

λών αρχιτεκτονικών στοιχείων, όπως τα επιστήλια. Ευγνωμονούμε τον Ηρώδη τον Αττικό και το συλλεκτικό πνεύμα του επειδή του οφείλουμε τη διατήρηση αριστουργημάτων: έναν μεγάλο αριθμό αναθηματικών αναγλύφων, μετόπες με ανάγλυφες αναπαραστάσεις, επιτύμβιες στήλες, αγάλματα, πορτρέτα, προτομές και κάθε είδους διακοσμητικά ανάγλυφα. Να θυμηθούμε ότι στις αρχές του 20ού αιώνα η Μονή Λουκούς είχε γίνει μουσείο ελληνιστικής και ρωμαϊκής τέχνης.

Η έπαυλη αποτελεί μουσείο όχι μόνο της γλυπτικής αλλά και όλων των αρχαίων τεχνών. ΚΑΤΩ: Μωσαϊκό από την έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Ηρώδης συγκέντρωσε στην έπαυλή του πρωτότυπα έργα. Από τα πιο σημαντικά όμως θεωρούνται οι Ορχοϋμενες Λάκαινες, έργα επώνυμου καλλιτέχνη, πιθανώς του Καλλιμάχου (420 π.Χ.).

Μεταξύ των ανακαλύψεων που παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον –εκτεθειμένων στα μουσεία του Άστρους και της Τρίπολης, τα οποία ιδρύθηκαν την τελευταία δεκαετία– εκτίθεται ένα αναθηματικό ανάγλυφο του πρώτου τετάρτου του 4ου αιώνα π.Χ. αθηναϊκής, πιθανώς, προέλευσης, μεταφερόμενο εκεί από τον Ηρώδη τον Αττικό. Της ίδιας προέλευσης, ή τουλάχιστον από την Αττική, και της ίδιας περιόδου είναι μια στήλη ή μετόπη με ανάγλυφη αναπαράσταση ενός ιππέα και ενός γενειοφόρου άνδρα.

Στο Μουσείο της Τρίπολης, επίσης, ένα τόντο² από μάρμαρο διηγείται το επεισόδιο των ερώτων του Ηρακλή και της Αύγης, της θυγατέρας του Αλεού της Τεγέας, ενώ μια μαρμαρίνη πλάκα απεικονίζει σε ανάγλυφο τις εννέα Μούσες και τον Απόλλωνα, όμοια με την πασίγνωστη του Αρχέλαου που φυλάσσεται στο Βρετανικό Μουσείο και χρονολογείται από τον 2ο π.Χ. αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη μιας άλλης μαρμαρίνης πλάκας που μπορεί να χρονολογηθεί από τον 1ο π.Χ. αιώνα και απεικονίζει ένα νεαρό ζευγάρι. Αυτό το ανάγλυφο ανήκει στην κατηγορία των αποκαλούμενων τοπιογραφικών αναγλύφων, που το πιο πιθανό είναι να σχεδιάστηκε και να φιλοτεχνήθηκε στην Αθήνα. Μια άλλη πλάκα απεικονίζει τον Απόλλωνα, τον θεό Πάνα και έναν υπηρέτη σε ένα ειδυλλιακό τοπίο. Το έργο, σύμφωνα με τον ρυθμό του, χρονολογείται από το πρώτο ήμισυ του 1ου αιώνα.

Κάποια αριστουργήματα συναντώνται επίσης ανάμεσα στις στήλες, όπως η μεγάλη στήλη που βρέθηκε πλησίον της Μεγάλης Αίθουσας και εκτίθεται στο Μουσείο του Άστρους (αρ. 179). Έχει σχήμα μικρού ναού *in antis* και κοσμεύεται με την ανάγλυφη αναπαράσταση μιας κυρίας και μιας νέας γυναίκας. Αυτή η στήλη αποτελεί τμήμα ενός συγκροτήματος επιτύμβιων στηλών πολύ γνωστών κατά το τρίτο τέταρτο του 4ου π.Χ. αιώνα και προέρχεται αναμφίβολα από την Αθήνα. Μια δεύτερη στήλη (Αρχαιολογικό Μουσείο Τριπόλεως, αρ. 2729) με το ίδιο σχήμα αναπαριστά μια συμβατική

οικογενειακή σκηνή, γονείς που περιβάλλουν τον θανόντα γιο τους.

Όσο για τα πορτρέτα που ανακαλύφθηκαν στην έπαυλη του Ηρώδη (Πολυδευκίων, Μέμνων και Ρωμαίοι αυτοκράτορες) αξίζει να συγκρατήσουμε, μεταξύ των πιο σημαντικών, την αξιόλογη κεφαλή του νεαρού αιγυπτιακού θεού Όσιρι (Αρχαιολογικό Μουσείο Άστρους αρ. 232) που θα μπορούσε να είναι στην πραγματικότητα αυτό του θεοποιημένου Αντίνοου –ο οποίος, ως γνωστόν, ετιμάτο από τον Αδριανό και τον Ηρώδη τον Αττικό με διαφόρους τρόπους–, και την κεφαλή ενός ακρόλιθου αγάλματος προερχόμενου από την έπαυλη της Λουκούς (Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 175) που απεικονίζει ασφαλώς την κεφαλή του αυτοκράτορα Κόμοδου, γιου του Μάρκου Αυρήλιου.

Καινούργια αριστουργήματα στο φως το 1995

Οι ανασκαφές που έγιναν στην έπαυλη το 1995 έφεραν στο φως υπέροχα και πρωτότυπα γλυπτά της Κλασικής και της Ελληνιστικής περιόδου. Οι πιο αξιόλογες ανακαλύψεις περιλαμβάνουν δύο συμπλέγματα της Ελληνιστικής εποχής, γνωστά υπό την επωνυμία Σύμπλεγμα Πασκουίνο³ και Σύμπλεγμα Πενθεσίλεια. Και τα δύο είναι μνημειώδους μεγέθους και παριστάνουν αντίστοιχα τον βασιλιά της Σπάρτης Μενέλαο να κρατάει στο δεξί χέρι του το πτώμα του Πάτροκλου και τον Αχιλλέα με το πτώμα της Πενθεσίλειας, της βασίλισσας των Αμαζόνων που τη σκότωσε παρά τον έρωτά του για αυτήν. Τα δύο συμπλέγματα δεν είναι ρωμαϊκά αντίγραφα των πρωτότυπων ελληνικών, αλλά αντίγραφα των ελληνιστικών αριστουργημάτων, δημιουργίες του 3ου ή του 2ου π.Χ. αιώνα.

Πιο συγκεκριμένα, το Σύμπλεγμα Πενθεσίλεια αντιγράφηκε από ένα αυθεντικό σε ορείχαλκο, που φιλοτεχνήθηκε στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. από τη σχολή γλυπτικής της Περγάμου, στην οποία αποδίδουν και άλλα έργα της πρώιμης τεκνοτροπίας μπαρόκ, μεταξύ των οποίων αυτό του Γαλάτη αρχηγού που αυτοκτονεί αφού

σκότισε τη σύζυγό του. Έχουν πολλά κοινά σημεία, όπως το θέμα και το στυλ ακόμη, αλλά η σύνθεση απέχει πολύ από τις υπερβολές του στυλ μπαρόκ της ανάγλυφης διακόσμησης του μεγάλου Βωμού της Περγάμου, που χρονολογείται μεταξύ του 180 και του 160 π.Χ.

Αντίθετα, το Σύμπλεγμα Πασκουίνο λαμπρύνει την τεχνοτροπία μπαρόκ στο απόγειό της, τον 2ο αιώνα μ.Χ., όπως στον Βωμό της Περγάμου, που επαναλαμβάνεται και αναπτύσσεται ως τα άκρα από τους γλύπτες της σχολής της Ρόδου (Νίκη της Σαμοθράκης, Φαρνέσιος Ταύρος⁴ και το Σύμπλεγμα του Λαοκόοντα).

Το Σύμπλεγμα Πασκουίνο της έπαυλης του Ηρώδη του Αττικού, που αντιπροσωπεύεται ως τώρα από τον θώρακα του Πάτροκλου και από μερικά τμήματα του σώματος του Μενέλαου, είναι μία από τις πιο δραματικές και δυναμικές δημιουργίες της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Η σύνθεση ήταν εμπνευσμένη από τη Ραψωδία Ρ της *Ιλιάδας*, όπου η μάχη μεταξύ Ελλήνων και Τρώων για τον νεκρό του Πάτροκλου περιγράφεται ζωηρά.

Όσο για το Σύμπλεγμα Πενθεσίλεια, το πάθος είναι λιγότερο εκφραστικό. Η ομορφιά και το πάθος, το ανθρώπινο πεπρωμένο και το καθήκον του ήρωα, η δυστυχία και ο οίκτος απεικονίζονται ανεπανάληπτα σε αυτό το αιώνιο σύμβολο ενός ανεκπλήρωτου έρωτα.

Οι καλλιτεχνικοί θησαυροί που προέρχονται από την έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού είναι ανεξάντλητοι. Ένα άλλο αριστούργημα βρέθηκε στη δυτική τάφρο που περιβάλλει την κεντρική αυλή της έπαυλης. Πρόκειται για το άγαλμα νεαρής γυναίκας ενδεδυμένης με όμορφο χιτώνα που αφήνει να διαγράφεται το σώμα της. Θα πρέπει να στεκόταν αρχικά σε ένα όστρακο ή

Άγαλμα θεάς, πιθανότατα της Αφροδίτης, που βρέθηκε κοντά στο μοναστήρι της Λουκούς (Αρκαδία), κατά πάσα πιθανότητα από τη διακόσμηση της έπαυλης του Ηρώδη του Αττικού, και χρονολογείται στα μέσα του 2ου αιώνα (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

σε άλλο θαλασσίνο πλάσμα. Η κάρη και η ευρωστία αυτού του αγάλματος και η ελευθερία της κίνησης είναι τα χαρακτηριστικά της ιωνικής γλυπτικής παράδοσης του 5ου π.Χ. αιώνα, παρότι ο πλούτος των ενδυμάτων μαρτυρεί τον κλασικό ρυθμό

Προτομή ρωμαϊκής εποχής που απεικονίζει σε νεαρή ηλικία τον Μέμνονα, που υιοθετήθηκε από τον Ηρώδη τον Αττικό (Βερολίνο, Άλτες Μουζέουμ). ΔΕΞΙΑ: Ο Πολυδευκίων, αγαπημένος μαθητής του Ηρώδη, σε αναθηματικό ανάγλυφο από τη βίλα στη Μονή Λουκούς (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο). ΚΑΤΩ: Νεοαττικό ανάγλυφο από την έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού στην Εύα Κυνουρίας (Τρίπολη, Παναρκαδικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

που υπερίσχυε τις τελευταίες δεκαετίες του ίδιου αιώνα. Είναι πιθανό η κόρη να προέρχεται από ένα διάσημο μνημείο του 5ου π.Χ. αιώνα, το επιτάφιο μνημείο ενός τοπικού δυνάστη που είχε εγερθεί στην Ξάνθο της Λυκίας και διακοσμηθεί ανάμεσα στους κίονες των μακρών πλευρών με 12 Νηρηίδες ή της Ηούς. Είναι δημιουργίες μεγάλων γλυπτών που ανήκουν στην παράδοση της περίφημης Νίκης του Παιωνίου, αφιερωμένης από τους Μεσσηνίους στην Ολυμπία, σε ανάμνηση της νίκης τους κατά της Σπάρτης το 425 π.Χ. Αυτό το απόκτημα αντανάκλα την αισθητική του Ηρώδη του Αττικού και την επιθυμία του να διασώσει την ελληνιστική κληρονομιά που εκείνη την εποχή απειλείτο από πολλούς εχθρούς (χριστιανούς, βάρβαρους και τις κλοπές των Ρωμαίων). Η μυθική έπαυλη του στην Εύα μετατράπηκε πιθανώς σε μια γλυπτοθήκη αρχαίας τέχνης και ένα πολιτιστικό και επιστημονικό κέντρο του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού που είχε φθάσει στην ωριμότητά του.

Άλλο γλυπτό αριστούργημα, ο θώρακας και ο δεξιός μηρός, από μάρμαρο, ενός υπερμεγέθους σάτυρου, αναγνωρίσιμου από το δέρμα πάνθηρα. Αυτός ο γίγαντας ανήκει, αναμφισβήτητα, σε ένα σύμπλεγμα που απεικόνιζε τον σύντροφο του Διόνυσου να κρατάει κάτι στα υψωμένα χέρια του. Οι διονυσιακές αναπαραστάσεις ήταν πολύ δημοφιλείς στην Ελληνιστική περίοδο. Ο μέγας γλύπτης Λύσιππος φιλοτέχνησε το άγαλμα ενός Σειληνού που κρατούσε τον Διόνυσο βρέφος στην αγκαλιά του. Ένα άλλο τεμάχιο μαρμάρου με παρόμοια διακόσμηση επιτρέπει να υποθέσουμε ότι υπήρχε και ένα άλλο σύμπλεγμα στην έπαυλη. Σε κάθε περίπτωση, το μαρμάρινο άγαλμα που ήρθε στο φως αυτόν τον χρόνο είναι είτε μια παραλλαγή ενός πασίγνωστου ελληνιστικού πρωτότυπου ή μια ελληνιστική δημιουργία ανωτάτου επιπέδου που μπορούμε να την αποδώσουμε στη γλυπτική παράδοση του 2ου π.Χ. αιώνα.

Τα στοιχεία των άλλων αγαλμάτων ή συμπλεγμάτων της Ελληνιστικής περιόδου ήρθαν στο φως από την ίδια τάφο:

τιμήματα που ανήκαν σε μια λύρα και το κουδούνι ενός πρόβατου ανήκαν ίσως σε ένα άγαλμα του Απόλλωνα ή σε ένα σύμπλεγμα που συνόδευε τον θεό. Ένα άλλο τεμάχιο, στο οποίο απεικονίζεται το όστρακο μιας χελώνας, θα μπορούσε να υποδεικνύει ένα άγαλμα ή ένα σύμπλεγμα με τον Ερμή. Καθημερινά έρχονται στο φως καινούργιες ανακαλύψεις.

Αυτή η θαυμαστή γλυπτοθήκη του Ηρώδη του Αττικού δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα μικρό μέρος από τους θησαυρούς που φυλάσσονταν στην έπαυλη της Εύας, που φαίνεται ότι κατελάμβανε μεγάλη έκταση και περιελάμβανε πολλές άλλες εγκαταστάσεις και δευτερεύοντα κτίσματα, όπως βιβλιοθήκες, εργαστήρια, ξενώνες, περίπτερα, σιντριβάνια, κήπους και ίσως ένα ωδείο. Στην εποχή του Ηρώδη του Αττικού το Ιερό του Ασκληπιού και πιο συγκεκριμένα του εγγονού του, του Πολεμοκράτη, που βρίσκεται πιθανώς πλησίον της Μονής Λουκούς, προσαρτήθηκε στην υπέροχη έπαυλη, ανακαινίστηκε και διακοσμήθηκε εκ νέου. Τα ωραία ανάγλυφα, που φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Αθηνών και απεικονίζουν τον Ασκληπιό και την οικογένειά του με τους πιστούς του, πρέπει να προέρχονται από το ιερό ή από την έπαυλη. Η παρουσία τους υποδεικνύει ότι ο Ηρόδης ο Αττικός ενδιαφερόταν πραγματικά για τη λατρεία του Ασκληπιού και ίσως, επίσης, για τις ιατρικές φροντίδες που παρέχονταν εκεί. Υποθέτουμε ότι αυτά τα ανάγλυφα μεταφέρθηκαν στην Εύα από τον Ηρόδη, από τον Ναό του Ασκληπιού στην Αθήνα.

Οι στοές που περιέβαλλαν τις τρεις πλευρές της αυλής είχαν ξύλινες οροφές που τις συγκρατούσε ένας μεγάλος εξωτερικός τοίχος και μια σειρά μονολιθικών γρανιτένιων κίωνων χωρίς ραβδώσεις, που βρίσκονταν στο εξωτερικό άκρο των τάφων. Ο επισκέπτης που εισερχόταν στην αυλή περπατούσε ανάμεσα σε αγάλματα και συμπλέγματα γλυπτών εκτεθειμένα εκεί και κατόπιν ατένιζε το επιβλητικό περιστύλιο, στεφανωμένο από κορινθιακά περιστύλια περίτεχνα λαξευμένα σε μάρμαρο.

Στρεφόμενος προς τα δυτικά πρέπει να εντυπωσιαζόταν από τη μεγάλη και ογκώδη εξέδρα, μέσα στους σηκούς της οποίας στεγάζονταν προτομές και προσωπογραφίες Ρωμαίων αυτοκρατόρων του 2ου και του 3ου αιώνα μ.Χ. Αυτή η εξέδρα μοιάζει πολύ με την πασίγνωστη εξέδρα που ανήγειρε ο Ηρώδης ο Αττικός στην Ολυμπία, μαζί με ένα νυμφαίο ή μια δεξαμενή νερού για τις ανάγκες των θεατών κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες.

Το κάτω μέρος της εξέδρας της Εύας ήταν και αυτό ένα νυμφαίο. Ο Ηρώδης ο Αττικός κατασκεύασε αυτό το μνημείο στην έπαυλή του για να ευχαριστήσει τους προστάτες και τους φίλους του αλλά και για να ενισχύσει τις σχέσεις του με τους Ρωμαίους αυτοκράτορες και την πολιτική επιρροή του στη Ρώμη. Πράγματι, οι προτομές κάποιων από αυτούς βρέθηκαν στη δυτική τάφρο της έπαυλης, όπως του Αδριανού, του Λούκιου Βέρου, του Μάρκου Αυρήλιου, του Αντωνίνου του Ευσεβούς και του Σεπτίμιου Σεβήρου. Και η δική του προτομή βρέθηκε σε αυτό το σημείο. Ίσως έπεσε από

την εξέδρα. Ένα πορτρέτο του Ηρώδη του Αττικού προερχόμενο από τον Μαραθώνα, που φυλάσσεται τώρα στο Λούβρο, τον απεικονίζει γέροντα. Αυτό της έπαυλης της Εύας τον παρουσιάζει σε ηλικία περίπου 40 χρόνων, με λεπτά χαρακτηριστικά και αριστοκρατικό παράστημα. Αυτά τα μοναδικά αριστουργήματα τα εξέθετε στην αυλή του, ενώ διηύθυνε προσωπικά τη διακόσμηση των δαπέδων των στοών. Τα κύρια θέματα της διακόσμησης σχετίζονται με τη δόξα του παρελθόντος και τα επιτεύγματα του ελληνισμού. Το διακοσμητικό πρόγραμμά του δεν ήταν απλώς ένα ιστορικό ντοκουμέντο, αλλά ένα σχεδόν μεσοσιανικό συμβολικό βλέμμα στην επικείμενη ανόρθωση και στην αναγέννηση της ανωτερότητας του ελληνικού πολιτισμού και της πολιτικής ύπαρξής του.

Τα θέματα της διακόσμησης επελέγησαν και διευθετήθηκαν σύμφωνα με τις ιδέες και τα σχέδιά του. Η βόρεια στοά παρουσιάζει τρία κύρια θέματα. Δύο πλευρές απεικονίζουν την Κτίση (το κατοικημένο και πολιτισμένο τμήμα του ελληνορωμαϊ-

ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ρωμαϊκή προτομή του Ηρώδη του Αττικού (Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου).

Βιμπλίους Ίππαρχος Τιβέριος Κλαύδιος Αττικός Ηρώδης. Γεννήθηκε το 103 μ.Χ. και ήταν γόνος πλούσιας ελληνικής οικογένειας. Το 108 συνόδευσε τον πατέρα του στη Ρώμη και εκεί άρχισε την εκπαίδευσή του υπό την καθοδήγηση του παππού του, αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου. Λίγο αργότερα εγκατέλειψε τη Ρώμη για να διατρέξει τον ελληνικό κόσμο. Μυήθηκε στα Ελευσίνια Μυστήρια και συμμετείχε στους πολιτικούς και στους θρησκευτικούς θεσμούς της εποχής του. Ο Ηρώδης έγινε διάσημος ως ρήτορας. Ο πρώτος του δάσκαλος στη ρητορική ήταν ο Σεκούνδος ο Αθηναίος, και σε ηλικία 24 ετών ήταν ήδη μέλος του Αρείου Πάγου. Το 128 ξεκίνησε την πολιτική σταδιοδρομία του στη Ρώμη. Το 133 ο Αδριανός τον διόρισε άρχοντα του Πανελληνίου.

Έπειτα από μια λαμπρή πολιτική σταδιοδρομία στη Ρώμη και στις επαρχίες, ο Ηρώδης επέστρεψε στον τόπο του για να

εκπληρώσει τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντά του ως καθηγητής της ρητορικής και άρχοντας του Πανελληνίου. Μετά το 140 έγινε ύπατος και εγκατέλειψε την Αθήνα για τη Ρώμη, όπου διδασκε ρητορική τον νεαρό Μάρκο Αυρήλιο. Το 142 νυμφεύθηκε την Αιπία Αννία Ρηγίλλα Σεσίλια Τερτούλα, εξελέγη μέλος του συμβουλίου των *decembris sacris faciundis* και μέλος, ή ίσως ιδρυτής, δύο άλλων ιερατικών σχολών, του *Sodales Augustales* και του *Hadrianales*. Το 146 ο Ηρώδης επέστρεψε στην Αθήνα, όπου έκτισε μια μικρή εξοχική έπαυλη στην Κηφισιά. Μεταξύ των σχεδίων του περιλαμβανόταν η αποπεράτωση της διώρυγας της Κορίνθου και έδειξε επίσης ενδιαφέρον για τους Δελφούς, τις Θερμοπύλες και την Κόρινθο. Ανήγειρε το τελευταίο αναθηματικό μνημείο στην Ολυμπία, στο όνομα της συζύγου του, το αποκαλούμενο εξέδρα του Ηρώδη του Αττικού (149-153).

κού κόσμου) και την Απόλαυση (τη σωματική και την πνευματική ευχαρίστηση), προσωποποιημένες σε δύο γυναίκες που κρατούν στο χέρι αντίστοιχα μία σφαίρα και ένα κύπελλο. Και οι δύο αντανακλούν τις ελληνιστικές φιλοσοφικές διδασκαλίες και τις επιστημονικές έρευνες. Η κεντρική πλευρά με τα μωσαϊκά της βορινής στοάς αναπαριστά σε μια ζωφόρο μια σκηνή κυνηγίου. Κατά την επιγραφή, τα κύρια πρόσωπα είναι η Διδώ με τον υπηρέτη της και ο Αινείας. Ένα κτίσμα με αψίδες και κιονοστοιχίες, που η αρχιτεκτονική και η διακοσμητική λόγχη του παραπέμπουν σε κυνηγετικό περίπτερο. Αυτό το θέμα απεικονίζει τη βιργιλική εκδοχή του μύθου (*Αινειάδα* βιβλίο Δ), σύμφωνα με την οποία οργανώθηκε ένα κυνήγι από την Ήρα και την Αφροδίτη για να ενωθούν οι δύο ήρωες.

Η απεικόνιση των 12 άθλων του Ηρακλή στη μεσημβρινή στοά και αυτές του Αινεία και της Διδούς στη βορινή στοά δείχνουν τον εκλεκτικισμό του Ηρώδη του Αττικού καθώς και το ενδιαφέρον του να υπογραμμίζει τους δεσμούς μεταξύ ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου γιατί, παρ' όλα αυτά, αισθανόταν πολίτης των δύο κόσμων.

Η ανατολική στοά ήταν διακοσμημένη με εικόνες των Μουσών. Τρεις από αυτές έχουν ήδη αποσπαστεί και αναγνωριστεί: η Ουρανία, η μούσα της αστρονομίας με τη σφαίρα της, η Καλλιόπη με τον πάπυρο της, η Ευτέρπη με τη λύρα της. Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αυτή η στοά ήταν διακοσμημένη με τις εννέα Μούσες και, αναμφίβολα, με τον ίδιο τον Απόλλωνα. Αυτό το έργο οφείλεται πιθανώς στον νεοαττικό γλύπτη Τιμαρχίδα και στους γιους του, που φιλοτέχνησαν επίσης τα αγάλματα των Μουσών και του Απόλλωνα για το ιερό που αφιέρωσε ο Μέτελλος στην Ήρα, στη Ρώμη, τον 2ο αιώνα π.Χ.

Δίπλα στις Μούσες βρίσκονται άλλες προσωποποιήσεις ποταμών (του Λάδωνα, του Αχελώου), η νύμφη Αρέθουσα και μια θαυμάσια προτομή της Μέδουσας, ακολουθούμενα από τους πίνακες που απεικόνιζαν

τους 12 άθλους του Ηρακλέους, όπως μαρτυρεί μια επιγραφή: εννέα από αυτούς έχουν ήδη αποσπαστεί από τη μεσημβρινή στοά της έπαυλης (οι Στάβλοι του Αυγεία, οι Στυμφαλίδες Όρνιθες, η Ζωστήρα της Ιππολύτης, ο Ταύρος της Κρήτης, οι Ίπποι του Διομήδη, η Κερυνίτις Ελαφος, οι Βόες του Γηρυόνη, τα Μήλα των Εσπερίδων, ο Κέρβερος). Οι άθλοι του Ηρακλέους αποτελούν ένα πολύ γνωστό θέμα στην τέχνη της αρχαίας Ελλάδας, αλλά είναι η πρώτη φορά που βρίσκονται μαζί σε ένα ψηφιδωτό. Αν η αρχαία ελληνική λογοτεχνία και η τέχνη έχουν κωδικοποιήσει τα επεισόδια των περιπετειών του, ο Ηρώδης ο Αττικός ήταν αυτός που δημιούργησε τις δικές του αναπαραστάσεις, άλλες αλληγορικές, άλλες θρησκευτικές ή μυθολογικές. Σε αυτή την έπαυλη όλα μεταφράζουν τη φιλοσοφία του Ηρώδη του Αττικού για τα εκλεκτικά και κλασικά έργα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, της γλυπτικής, του ψηφιδωτού και της ζωγραφικής.

Οι δύο τεχνικές που χρησιμοποιούνται στην Εύα, οπυρ tessellatum και οπυρ vermiculatum, χρησιμοποιήθηκαν επίσης και στα υπέροχα ψηφιδωτά της ύστερης Ελληνιστικής περιόδου στη Δήλο.

Ο Ηρώδης ο Αττικός, αυτός ο κοσμοπολίτης, γνώριζε, με απaráμιλλο τρόπο, να αγοράζει τα αριστουργήματα της τέχνης της γενέτειράς του και να δημιουργεί για τον εαυτό του μια αναγέννηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Τύπος μωσαϊκού ξεχωριστής τεχνικής από την περιοχή του Τέσερε.
- 2 Tonno, από το ιταλικό rotondo: έργο τέχνης σε κυκλικό σχήμα, με γλυπτές ή ζωγραφιστές αναπαραστάσεις.
- 3 Πασκουίν: όρος περιγραφής κατατεμαχισμένων ελληνιστικών γλυπτών του 3ου π.Χ. αι.
- 4 Αντίγραφο του ονομαστού έργου των Τραυλιανών γλυπτών Απολλώνιου και Ταυρίσκου, του 2ου π.Χ. αιώνα, που κοσμούσε την Έπαυλη Φαρνέζε.

Οι Θεόδωρος και Γεώργιος Σπυρόπουλος είναι αρχαιολόγοι.

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΛΑΔΑΣ ΤΟΥ ΙΝΔΟΥ

του ΑΝΤΡΙΟΥ ΡΟΜΠΙΝΣΟΝ

*Ο πολιτισμός, που άνθησε στην Κοιλάδα
του Ινδού κάπου 5.000 χρόνια πριν από
την εποχή μας, ανακαλύφθηκε μόλις
στις αρχές του 20ού αιώνα.*

Το Μοχέντζο-ντάρο είναι μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ. Στη φωτογραφία τα ερείπια του Μεγάλου Λουτρού, στην ακρόπολη του Μοχέντζο-ντάρο.

Η πιο διάσημη, ενδεχομένως, δήλωση σχετικά με τον Πολιτισμό του Ινδού είναι η εισαγωγική παράγραφος σε ένα άρθρο που δημοσιεύθηκε το 1924 στο περιοδικό *Illustrated London News* από τον Τζον Μάρσαλ, γενικό διευθυντή της Υπηρεσίας Αρχαιολογικών Ερευνών της Ινδίας: «Δεν δίνεται συχνά στους αρχαιολόγους [η ευκαιρία], όπως αυτή που δόθηκε στον [Χάινριχ] Σλήμαν στην Τίρυνθα και στις Μυκήνες, ή στον [Αουρέλ] Στάν στις ερήμους του Τουρκεστάν, να ρίξουν φως στα απομεινάρια ενός πολιτισμού ξεχασμένου από καιρό. Φαίνεται, ωστόσο, τη στιγμή αυτήν, ότι βρισκόμαστε στο κατώφλι μιας παρόμοιας ανακάλυψης στις πεδινές περιοχές γύρω από τον Ινδό».

Μετάπειτα ανασκαφές στην Κοιλιάδα του Ινδού εντυπωσίασαν, οπωσδήποτε, τον νεαρό Κένεθ Κλαρκ. Παρουσιάζοντας τη σειρά ντοκιμαντέρ *Πολιτισμός*, ο Κλαρκ, το 1969, αναλύοντας τις σκέψεις του για τις αρχές του πολιτισμού μακριά από τον δυτικό κόσμο, δυόμισι χιλιετίες πριν από την Κλασική ελληνική εποχή, παρατήρησε:

«Τρεις ή τέσσερις φορές στην ιστορία του ο άνθρωπος πραγματοποίησε ένα άλμα προς τα εμπρός το οποίο θα ήταν αδιανόητο υπό κανονικές εξελικτικές συνθήκες.

Μία από αυτές τις φορές ήταν περί το 3000 π.Χ., όταν ξαφνικά εμφανίστηκε ο πολιτισμός, όχι μόνο στην Αίγυπτο και στη Μεσοποταμία, αλλά και στην Κοιλιάδα του Ινδού· άλλη μία ήταν τον 6ο αιώνα π.Χ., οπότε δεν είχαμε μόνο το θαύμα της Ιωνίας και της Ελλάδας [...] αλλά και στην Ινδία ένας πνευματικός διαφωτισμός που δεν είχε, ίσως, ποτέ όμοιο του».

Η αρχαία Αίγυπτος και η αρχαία Μεσοποταμία είναι γνωστές στον κόσμο λόγω της τέχνης, της αρχιτεκτονικής και των βασιλικών ταφών τους, καθώς και χάρη στις εκτεταμένες αναφορές στην ελληνική και στη ρωμαϊκή λογοτεχνία. Το ίδιο, βεβαίως, ισχύει για τη δόξα της κλασικής Ελλάδας και, ίσως κάπως λιγότερο, για την πνευματικότητα της βουδιστικής Ινδίας και για τη θεολογία του πρώιμου Ινδουισμού, όπως έχει καταγραφεί στη λογοτεχνία των Βεδών, οι οποίες συνετέθησαν κατά την περίοδο 1500-500 π.Χ. Σχετικά άγνωστος παραμένει, ωστόσο, ο πολιτισμός που αναφάνηκε στην Κοιλιάδα του Ινδού κατά το πρώτο ήμισυ της τρίτης χιλιετίας π.Χ.

Ο Πολιτισμός του Ινδού ήταν, με τον δικό του μοναδικό τρόπο, τόσο εκπληκτικός όσο και εκείνος της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου. Παρ' όλα αυτά, εξαφανίστηκε

περί το 1800 π.Χ. χωρίς να αφήσει κάποια άμεση πολιτιστική κληρονομιά στην ινδική υποήπειρο. Ούτε ο Μέγας Αλέξανδρος, ο οποίος εισέβαλε στην Ινδία από βορειοδυτικά τον 4ο αιώνα π.Χ., ούτε ο Ασόκα, ο μέγας βουδιστής αυτοκράτορας που εξουσίασε το μεγαλύτερο μέρος της υποηπείρου κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., είχαν έστω και την παραμικρότερη ιδέα για τον Πολιτισμό του Ινδού. Το ίδιο ισχύει για τους Άραβες, τους Μογγόλους και τους Ευρωπαίους αποικιοκράτες δυνάστες της Ινδίας. Πράγματι, ο Πολιτισμός του Ινδού παρέμενε ολότελα άγνωστος έως τη δεκαετία του 1920. Από τότε οι ερευνητές επιχειρούν να φωτίσουν τα μυστήρια που κρύβει, όπως και τα νοήματα που βρίσκονται κωδικοποιημένα στο αισθητικά έξοχο, πλην πεισματικά ανθιστάμενο σε κάθε προσπάθεια αποκρυπτογράφησης σύστημα γραφής του, εξυψώνοντας έτσι αυτόν τον τόσο σημαντικό «χαμένο» πολιτισμό στη θέση που του αρμόζει, τόσο στην Ιστορία της Νοτίου Ασίας όσο και στην παγκόσμια Ιστορία.

Οι αρχαιολόγοι έχουν εντοπίσει πολύ περισσότερους από 1.000 οικισμούς που ανήκουν στην «ώριμη» φάση του Πολιτισμού του Ινδού (2600-1900 π.Χ.), ενώ έχουν διε-

ξαχθεί ανασκαφές σε λιγότερο από το 10% των οικισμών αυτών. Καλύπτουν μια έκταση τουλάχιστον 800.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων στην περιοχή που το 1947 συστάθηκαν το Πακιστάν και η Ινδία – μια περιοχή της οποίας το μέγεθος ισοδυναμεί περίπου με το ένα τέταρτο της έκτασης της Δυτικής Ευρώπης, με αρχικό πληθυσμό περί το ένα εκατομμύριο ανθρώπους (όσος και ο πληθυσμός της αρχαίας Ρώμης στο απόγειό της). Επρόκειτο για τον πιο εκτεταμένο αστικό πολιτισμό της εποχής του, κάπου διπλάσιο από τον αντίστοιχο της Μεσοποταμίας ή της Αιγύπτου. Οι περισσότεροι οικισμοί του Ινδού ήταν χωριά, αν και δεν έλειπαν οι πόλεις, εκ των οποίων πέντε τουλάχιστον είχαν αξιοσημείωτο μέγεθος. Οι δύο μεγαλύτερες πόλεις, το Μοχέντζο-ντάρο (Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ) και η Χαράπα, με απόσταση περί τα 600 χιλιόμετρα μεταξύ τους πλάι στον Ινδό Ποταμό και σε έναν από τους πολυάριθμους παραποτάμους του, μπορούσαν να συγκριθούν με πόλεις όπως η Ουρ στη Μεσοποταμία και η Μέμφις στην Αίγυπτο.

Οι πόλεις αυτές, παρά την εξαιρετική κατασκευή τους από τούβλα, δεν έχουν να υπερηφανεύονται για πυραμίδες, ανάκτορα, ναούς, αγάλματα και τάφους ή για σωρούς χρυσάφι, όπως αυτά που ανακαλύφθηκαν στην Αίγυπτο και στη Μεσοποταμία. Το πιο μεγαλοπρεπές τους κτήριο, το αποκαλούμενο Μεγάλο Λουτρό στο Μοχέντζο-ντάρο, είναι η πρώτη δεξαμενή νερού δημόσιας χρήσης στον κόσμο, με δύο πλατιές σκάλες στον Βορρά και στον Νότο, οι οποίες καταλήγουν στον πυθμένα της, με μέγιστο βάθος 2,4 μέτρα, που είχε στεγανοποιηθεί με ένα παχύ στρώμα ασφαλτό-

Πανοραμική άποψη του Μοχέντζο-ντάρο, από τις μεγαλύτερες πόλεις κοντά στον Ινδό Ποταμό. Είναι η μεγαλύτερη αρχαία πόλη της Κοιλάδας του Ινδού και αναγνωρίζεται ευρέως ως μία από τις σημαντικότερες και πρωιμότερες πόλεις της Νότιας Ασίας και του πολιτισμού της Κοιλάδας του Ινδού.

πισσας. Αν και εντυπωσιακό από τεχνικής άποψης για την εποχή του, το Μεγάλο Λουτρό δεν έφερε κανένα στολίδι, σκαλιστό ή ζωγραφιστό, από όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε έως τώρα.

Και όμως, η κοινωνία του Ινδού, θρεμμένη από τις καλλιέργειες που πότιζε ο μεγάλος ποταμός και το πλήθος των παραποτάμων του που πηγάζαν από τα Ιμαλαία, ήταν εξαιρετικά παραγωγική και πολύπλοκη κατ' άλλους τρόπους. Οι κάτοικοι του Ινδού κατασκεύαζαν εμπορικά πλοία που έσχιζαν τους ωκεανούς και ταξίδευαν ως τον Περσικό Κόλπο και τις παραποτάμιες πόλεις της Μεσοποταμίας, όπου οι ανασκαφές έχουν αποκαλύψει κοσμήματα, βαριδίδια, σφραγίδες με επιγραφές και άλλα αντικείμενα που προέρχονται από τον Πολιτισμό του Ινδού και χρονολογούνται περί το 2500 π.Χ. Οι επιγραφές της Μεσοποταμίας με την κυνοειδή γραφή αναφέρονται στην περιοχή του Ινδού με την ονομασία *Μελούχα*, της οποίας δεν γνωρίζουμε το ακριβές νόημα. Τα προηγμένα συστήματα αποχέτευσης και υγιεινής των πόλεων του Ινδού προπορεύονται κατά δύο χιλιετίες εκείνων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Εκτός από το Μεγάλο Λουτρό, περιελάμβαναν έξοχα κυκλικά πηγάδια, περίτεχνες αποχετεύσεις που έτρεχαν κάτω από κανι-

στροειδείς καμάρες, καθώς και τις πρώτες γνωστές τουαλέτες παγκοσμίως. Οι καλοσχεδιασμένοι δρόμοι τους, οι οποίοι κατά κανόνα είχαν ρυμοτομηθεί κατά τη διεύθυνση των σημείων του ορίζοντα, τροποιάζουν κάθε άλλη πολεοδομία που προηγήθηκαν κάθε άλλη πολεοδομία που προηγήθηκαν του 20ού αιώνα. Κάποια από τα προσωπικά τους στολίδια, όπως τα περιδέραια από τρυπημένες με δεξιοτεχνία δικλωνικές χάνδρες από κόκκινο χαλαζία μήκους έως και 13 εκατοστών, τα οποία βρέθηκαν στο βασιλικό κοιμητήριο της Ουρ στη Μεσοποταμία, συναγωνίζονται άνετα τους θησαυρούς των Αιγυπτίων φαραώ. Το δυαδικό/δεκαδικό σύστημά τους με τα τυποποιημένα πέτρινα βαριδίδια είναι μοναδικό στον αρχαίο κόσμο, υποδηλώνοντας την ύπαρξη μιας εξαιρετικά προηγμένης οικονομίας. Οι εν μέρει πικτογραφικοί χαρακτήρες, μαζί με τα ζωικά και τα ανθρώπινα μοτίβα της πανέμορφης, αλλά τόσο προβληματικής για τους ερευνητές γραφής του Ινδού, χαραγμένα σε μικρούς σφραγιδόλιθους και σε πινακίδες από ψημένο πηλό, ενίοτε και σε μέταλλο, αποτελούν *«μικρά αριστουργήματα ελεγχόμενου ρεαλισμού [που αποδίδονται] με μνημειώδη δύναμη, κατά μία έννοια πέρα από κάθε αίσθηση αναλογίας ως προς το μέγεθός τους και κατά μία άλλη [έννοια] απολύτως*

Οικισμοί του Πολιτισμού της Κοιλιάδας του Ινδού που βρίσκονται στο σύγχρονο Πακιστάν, στην Ινδία και στο Αφγανιστάν. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Το Μοχένζο-ντάρο κτίστηκε περί το 2600 π.Χ και εγκαταλείφθηκε το 1700 π.Χ. Την ύπαρξή του ανακάλυψε το 1920 ο Τζον Μάρσαλ και οι αρχαιολόγοι του.

σε σχέση με αυτό», όπως παρατήρησε ο γνωστότερος από τους ανασκαφείς του Πολιτισμού του Ινδού, Μόρτιμερ Γουίλερ. Όταν κάποιος δει για πρώτη φορά τους σφραγιδόλιθους, δεν μπορεί πια να τους ξεχάσει: το μαρτυρούν και οι περισσότερες από 100 διαφορετικές αποκωδικοποιήσεις της γραφής του Ινδού, τις οποίες έχουν προσφέρει ήδη από τη δεκαετία του 1920 οι ερευνητές, κάποιιοι από τους οποίους υπήρξαν εξέχοντες ακαδημαϊκοί, όπως ο Φλάιντερς Πέτρι (για να μην αναφέρουμε την πληθώρα των ερασιτεχνών και των διαφόρων εκκεντρικών τύπων που ασχολήθηκαν με αυτήν).

Η αρχαιολογική έρευνα της Κοιλιάδας του Ινδού έχει προχωρήσει πολύ μέσα στο διάστημα ενός αιώνα. Παρ' όλα αυτά, εγείρει πολύ περισσότερα αναπάντητα ερωτήματα από την αρχαιολογική έρευνα που ασχολείται με την αρχαία Μεσοποταμία και την Αίγυπτο (και την Κίνα). Επρόκειτο για έναν πληθυσμό που είχε αναπτυχθεί εντελώς γηγενώς, προφανώς με κοιτίδα το Βαλουκιστάν, όπου υπάρχουν άφθονα στοιχεία για τον οικισμό ενός χωριού στο Μέργκαρ ήδη από το 7000 π.Χ.; Ή, μήπως, είχε επηρεαστεί από την πολιτισμική ανάπτυξη της όχι και τόσο μακρινής Μεσοποταμίας κατά την τέταρτη χιλιετία π.Χ.; Τι είδους εξουσία εξασφάλιζε την ενότητα μιας τόσο εμφανώς οργανωμένης, ομοιόμορφης και εκτεταμένης κοινωνίας, αν αυτή πράγματι κατόρθωσε να «ευδοκιμήσει» χωρίς παλάτια, βασιλικούς τάφους, ναούς, ισχυρούς ηγέτες, ακόμη και ιερείς; Γιατί ο Πολιτισμός του Ινδού δεν προσφέρει καμία οριστική ένδειξη για πολεμικές επιχειρήσεις, όπως αμυντικές οχυρώσεις, μεταλλικά όπλα και πολεμιστές – μια κατάσταση που δεν απαντάται πουθενά αλλού στις πολεμοχαρείς αρχαίες Μεσοποταμία, Αίγυπτο και Κίνα; Ήταν η θρησκεία του Ινδού εκείνη από την οποία προέρχεται ο Ινδουισμός; Ή, μήπως, η φαινομενική ομοιότητα της εικονογραφίας και των πρακτικών, που παρουσιάζουν κάποιες σφραγίδες από τον Ινδό, με την εικονογραφία και τις πρακτικές των Ινδουιστών, όπως η λατρεία του θεού Σίβα

και το σύστημα των καστών, βασίζεται σε ευκολογία; Έχει η φαινομενική αυστηρότητά του κάποια σχέση με τον Βουδισμό; Σχετίζεται, άραγε, η γλώσσα του Ινδού, όπως απεικονίζεται στη γραφή της (αν υποθέσουμε ότι πρόκειται για μία και μόνη γλώσσα), με ινδικές γλώσσες που ομιλούνται ακόμη, όπως οι δραβιδικές γλώσσες της Νότιας Ινδίας ή η ανασκριτική γλώσσα της Βόρειας Ινδίας; Τέλος, γιατί ο πολιτισμός παρήκμασε περίπου μετά το 1900 π.Χ. και γιατί δεν άφησε κανένα ίχνος στις σελίδες της Ιστορίας; Φαίνεται ότι οι χαρακτήρες της γραφής έγιναν ακατανόητοι σχεδόν 4.000 πριν από την εποχή μας, όταν ο πολιτισμός έφθινε. Οπωσδήποτε, δεν μοιάζουν καθόλου με το επόμενο γραφικό σύστημα που εμφανίστηκε στην Ινδία, έπειτα από ένα τεράστιο χάσμα μιάμισης χιλιετίας: οι αλφαβητικές γραφές Μπράχμι και Χαρόσιτι που χρησιμοποιήθηκαν για να χαραχθούν οι επιγραφές του Ασόκα σε πέτρες και σε κίονες.

Πλήθος αρχαιολόγων και γλωσσολόγων, προερχόμενων από την Ευρώπη, τη Ρωσία, την Ινδία και το Πακιστάν, την Ιαπωνία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, έχουν προτείνει τις δικές τους απαντήσεις σε αυτά τα συναρπαστικά ερωτήματα. Αναπόφευκτα, αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε εικασίες. Δεν μπορεί, άλλωστε, να υπάρχει καθολική συμφωνία λόγω της έλλειψης επαρκών αρχαιολογικών στοιχείων, αλλά και επειδή η γραφή του Ινδού δεν μας έχει «μιλήσει» ακόμη.

Και, σαν να μην ήταν ήδη αρκετά περίπλοκα τα πράγματα, κάποιες από τις συζητήσεις των διανοουμένων δεν άργησαν να προσλάβουν μεροληπτική χροιά προς συγκεκριμένες πολιτικές στάσεις. Η ανακάλυψη του Πολιτισμού του Ινδού προήγαγε, ως φυσικό επακόλουθο, την εθνική υπερηφάνεια κατά τη διάρκεια του κινήματος για ανεξαρτησία από τη βρετανική κυριαρχία στην Ινδία. Ο πρώτος ανασκαφείς του, ο Μάρσαλ, έθεσε τις βάσεις του ρεύματος αυτού το 1931, ισχυριζόμενος ότι «η θρησκεία των λαών του Ινδού [...] είναι τόσο χαρακτηριστικά ινδική, ώστε δύσκολα διακρίνεται από τον σημερινό Ινδουισμό».

Ο πρωθυπουργός της Ινδίας Τζαβαχαρλάλ Νεχρου έδωσε την εξής ενθουσιώδη περιγραφή, το 1946, μετά τις επισκέψεις του στο Μοχέντζο-ντάρο:

«Εκπληκτική σκέψη: ότι οποιαδήποτε κουλτούρα ή πολιτισμός θα μπορούσε να επιδεικνύει αυτή την συνέχεια επί πέντε ή έξι χιλιάδες χρόνια, ή και περισσότερα. [...] Προξενεί κατάπληξη πόσα πράγματα υπάρχουν στο Μοχέντζο-ντάρο και στη Χαράπα, τα οποία θυμίζουν κάποιες από τις υφιστάμενες ακόμη και σήμερα παραδόσεις και συνήθειες – λαϊκές τελετουργίες, χειροτεχνίες, ακόμη και τρόπους ενδυμασίας».

Από την εποχή εκείνη, ωστόσο, και ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1980, οι ινδουιστές εθνικιστές της Ινδίας έχουν προχωρήσει ακόμη περισσότερο, παραγνωρίζοντας τα αρχαιολογικά και γλωσσολογικά δεδομένα και υποστηρίζοντας, αντιθέτως, ένα ανοικτά πολιτικό πρόγραμμα. Αρέσκονται στη χρησιμοποίηση του Πολιτισμού του Ινδού

ως πρωταρχικής πηγής από την οποία προήλθε ο ινδικός πολιτισμός: τη ρίζα από όπου κατάγεται η γλώσσα της βεδικής λογοτεχνίας, η Σανσκριτική, την οποία θεωρούν μάλλον αυτόχθονη παρά μία από τις γλώσσες που προέκυψαν από κάποια πρωτοϊνδοευρωπαϊκή γλώσσα που γεννήθηκε πέρα από την υποήπειρο. Θεωρούν, επίσης, ότι ο Πολιτισμός του Ινδού ήταν ο γεννήτορας μιας πρώιμης μορφής του Ινδουισμού, ανέγγιχτης από ξένους όπως οι Άριοι, για τους οποίους οι ερευνητές πιστεύουν γενικότερα ότι μετανάστευσαν στην Ινδία από βορειοδυτικά, μιλώντας μια πρώιμη μορφή της Σανσκριτικής των Βεδών. Έτσι, οι ινδουιστές εθνικιστές διαφημίζουν τον Πολιτισμό του Ινδού ως την πηγή μιας αδιάσπαστης ινδικής ταυτότητας με ηλικία μεγαλύτερη των 5.000 ετών.

Σφραγίδα στεατίτη από την Κοιλιάδα του Ινδού, περ. 2500 π.Χ.

Περί το 2000 ορισμένοι Ινδοί ιστορικοί, οι οποίοι επεδίωκαν να γράψουν ξανά τα σχολικά εγχειρίδια κατ' εντολήν της νέας εθνικιστικής κυβέρνησης της Ινδίας (BJP – Λαϊκό Ινδικό Κόμμα), αναφέρθηκαν σε ένα νεοδημοσιευθέν βιβλίο με τίτλο *Η Αποκρυπτογραφημένη Γραφή του Ινδού*, των Ν. Τζ'χα και Ν.Σ. Ρατζαράμ, όπου παρουσιάζονταν κάποιο απίστευτοι ισχυρισμοί. Η γραφή του Ινδού ήταν, κατά τα φαινόμενα, ακόμη παλαιότερη από όσο πίστευαν έως τότε. Εχρονολογείτο, ίσως, από τα μέσα της τέταρτης χιλιετίας π.Χ., κάτι που την καθιστούσε την παλαιότερη αναγνώσιμη γραφή παγκοσμίως, γηραιότερη της κυνοειδούς μεσοποταμιακής και της ιερογλυφικής αιγυπτιακής γραφής. Χρησιμοποίησε κάποιο είδος αλφαβήτου, 2.000 χρόνια νωρίτερα από τα πιο πρώιμα αλφάβητα του κόσμου, που γνωρίζουμε από τη Μέση Ανατολή. Αυτό που έκανε μεγαλύτερη αίσθηση, τουλάχιστον μεταξύ των Ινδών, ήταν ότι οι επιγραφές της μπορούσαν να διαβαστούν στη Σανσκριτική των Βεδών: σε μία από αυτές ανακαλύφθηκε κάποια αναφορά σε έναν σημαντικό ποταμό, τον Σαρασβάτι, έστω και εμμέσως. Ο ποταμός αυτός, στον οποίο η Ριγκβέδα αναφέρεται

με μεγάλο σεβασμό, δεν είναι σήμερα ορατός επάνω από την επιφάνεια του εδάφους με την όψη ενός συνεχούς ρεύματος, είναι γνωστό όμως ότι, κατά την περίοδο του Πολιτισμού του Ινδού, ήταν ένας σπουδαιότατος ποταμός.

Επιφανειακές έρευνες, οι οποίες διεξήχθησαν κατά τη δεκαετία του 1970 και μετέπειτα στην πακιστανική πλευρά της ερήμου που καλύπτει τη συνοριακή περιοχή μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν, εντόπισαν μεγάλο μέρος –αν και όχι το σύνολο– της παλαιότερης πορείας του Σαρασβάτι, ο οποίος κυλούσε για αρκετή απόσταση μάλλον παράλληλα με τον Ινδό παρά ως παραπόταμός του. Κατά τη διάρκεια αυτής της έρευνας οι Πακιστανοί αρχαιολόγοι ανακάλυψαν σχεδόν 200 οικισμούς χρονολογούμενους από την «ώριμη» φάση του Πολιτισμού του Ινδού, συγκεντρωμένους κατά μήκος του Σαρασβάτι. Σχεδόν όλοι αυτοί οι οικισμοί, μη εξαιρουμένης και μιας πόλης, αναμένουν τη διεξαγωγή ανασκαφών.

Ακόμη, η ινδουιστική εθνικιστική άποψη έδειχνε να στηρίζεται σε μια φωτογραφία από τις ανασκαφές της δεκαετίας του 1920, όπου φαινόταν η επιγραφή από μία σπασμένη σφραγίδα από τον Ινδό που

απεικόνιζε το πίσω μέρος ενός αλόγου, συνοδευόμενο από τέσσερις χαρακτήρες. Οι Τζ'χα και Ρατζαράμι ισχυρίστηκαν ότι το ζώο ήταν άλογο, όπως φάνηκε σε ένα «ενισχυμένο μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή» σχέδιο που δημοσίευσαν, και ότι οι τέσσερις χαρακτήρες μπορούσαν να διαβαστούν, στη Σανσκριτική των Βεδών, *as arko ha as va*, μια φράση την οποία μετέφρασαν ως «Ηλιος όντως όπως το άλογο».

Ωστόσο, τα άλογα ήταν άγνωστα στον Πολιτισμό του Ινδού, όπως υποστήριζαν ανέκαθεν σχεδόν όλοι οι ερευνητές, καθώς δεν απεικονίζονται μεταξύ της πλειάδας των ζώων (ανάμεσά τους ακόμη και βούβαλοι) που δείχνουν οι σφραγιδόλιθοι και η τέχνη του πολιτισμού, ενώ οι ανασκαφείς δεν έχουν ανακαλύψει κανένα οστό αλόγου ή, τουλάχιστον, κανένα οστό αρκετά πειστικό για τους ζωοαρχειολόγους που ειδικεύονται στην αναγνώριση αλόγων. Είναι γνωστό ότι στην Κοιλιάδα του Ινδού βρέθηκαν οστά αγριογαϊδάρου (ονάγρου), αλλά όχι οστά αλόγου. Γενικότερα, θεωρείται ότι το άλογο έφθασε στην Βορειοδυτική Ινδία μόνο με την άφιξη των ιππήςλατων αρμάτων των Αρίων κατά τα μέσα της δεύτερης

χιλιετίας π.Χ. Οποσδήποτε, στη μετέπειτα ιστορία της Ινδίας, οι στρατοί εισήγαγαν τα άλογά τους από περιοχές εκτός της Ινδίας. Η λογοτεχνία των Βεδών, ωστόσο, περιέχει πολυάριθμες αναφορές σε άλογα. Αν, λοιπόν, τα άλογα είχαν θέση στον Πολιτισμό του Ινδού, δεν αποτελούσε αυτό σημαντικό στοιχείο που αποδεικνυε ότι οι δημιουργοί των επιγραφών του Ινδού και οι συγγραφείς των, υστερότερων, Βεδών αποτελούσαν έναν και τον αυτό *αυτόχθονα* λαό;

Μέσα σε λίγους μόλις μήνες άρθρα, τα οποία δημοσιεύθηκαν σε εθνικής εμβέλειας ειδησεογραφικά περιοδικά της Ινδίας, γραμμένα από ερευνητές όπως ο Μάικλ Βίτσελ, καθηγητής της Σανσκριτικής στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, σε συνεργασία με τον Στιβ Φάρμερ, απέδειξαν ότι *Η Αποκρυπτογραφημένη Γραφή του Ινδού* ήταν μια ανοησία. Στο άρθρο τους «Παράλογα παιχνίδια στη Χαράπα», οι Βίτσελ και Φάρμερ απέδειξαν πέραν πάσης αμφιβολίας, ακόμη και για τους μη ειδικούς, ότι το υποτιθέμενο αλφάβητο του Ινδού ήταν τόσο απίθανα ευέλικτο, ώστε κάποιος μπορούσε να το χρησιμοποιήσει για να προσκομίσει σχεδόν κάθε μετάφραση που θα

Άποψη των ανασκαφών της Σιταποθήκης και της Μεγάλης Αίθουσας στο Ανάχωμα F της Χαράπα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Σφραγιδόλιθοι από την Κοιλιάδα του Ινδού (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

μπορούσαν να επιθυμήσουν οι συγγραφείς του βιβλίου. Επιπλέον, έπειτα από σύγκριση της φωτογραφίας της σπασμένης σφραγίδας με φωτογραφίες από διάφορες παρόμοιες, αλλά πληρέστερες, σφραγίδες από τον Ινδό, αποδείχθηκε ότι το υποτιθέμενο αλόγο της Κοιλιάδας του Ινδού ήταν ένας «μονόκερος» ταύρος, ο οποίος ανήκε σε έναν τύπο που εμφανιζόταν αρκετά συχνά στις επιγραφές. Η εικόνα του αλόγου ήταν, λογικά, μια φάρσα που δημιούργησε ένας από τους συγγραφείς, μηχανικός με κάποια εμπειρία στον σχεδιασμό με ηλεκτρονικό υπολογιστή (και μία τάση προς την ινδουιστική εθνικιστική προπαγάνδα), όπως παραδέχθηκε λίγο-πολύ απαντώντας στις ερωτήσεις Ινδών δημοσιογράφων.

Παρά τη λεπτομερή παράθεση επιχειρημάτων από εμπειρογνώμονες του ακαδημαϊκού αυτού πεδίου, τα νέα ινδικά σχολικά εγχειρίδια, τα οποία κυκλοφόρησαν το 2002, αναφέρονταν σε «αγαλατιδία αλόγων από τερακότα» στον «πολιτισμό του Ινδού-Σαρασβάτι» και εξακολούθησαν να το κάνουν έως την πτώση της ινδουιστικής

εθνικιστικής κυβέρνησης του Λαϊκού Ινδικού Κόμματος το 2004, οπότε αποσύρθηκαν από τη νεοσύστατη κυβέρνηση του Κογκρέσου. Και, κάτι πιο σημαντικό, η ιδέα ότι η γλώσσα του Πολιτισμού του Ινδού είναι Σανσκριτική και τοπικής προέλευσης εξακολουθεί να χαιρεί ευρείας υποστήριξης στην Ινδία. Έως ότου η γραφή του Ινδού αποκρυπτογραφηθεί με πειστικό τρόπο, κάτι που δεν πρόκειται να συμβεί αν δεν ανακαλυφθούν νέες σημαντικές επιγραφές, αυτή η συζήτηση γύρω από την πραγματική σχέση του Πολιτισμού του Ινδού με τη μετέπειτα βεδική κουλτούρα θα έχει οπωσδήποτε συνέχεια.

Πέραν των ανωτέρω προβληματισμών, είναι αναμφισβήτητη η σημασία του, παραγνωρισμένου τη δεκαετία του 1920, πρώην ποταμού Σαρασβάτι. Από την άποψη αυτήν, ο Πολιτισμός του Ινδού (κάποιοι αρχαιολόγοι προτιμούν να τον αποκαλούν «πολιτισμό της Χαράπα») μοιάζει μάλλον με την αρχαία Μεσοποταμία, η οποία αναπτύχθηκε ανάμεσα σε δύο ποταμούς, τον Τίγρη και

τον Ευφράτη, παρά με την αρχαία Αίγυπτο, όπου ο πολιτισμός υπήρξε δώρο ενός μόνο ποταμού, του Νείλου. Το γεωγραφικό περιβάλλον του, ωστόσο, ήταν πιο περίπλοκο από εκείνα της Μεσοποταμίας ή της Αιγύπτου: ένα γεγονός που επηρέασε την εξέλιξη του περισσότερο από όσο αφήνουν να διαφανούν οι ίδιες οι πόλεις.

Οι πόλεις-κράτη της Μεσοποταμίας παρήμεναν συγκεντρωμένες στις περιοχές που αρδεύονταν από τους δύο ποταμούς της. Αντιθέτως, οι πόλεις (ή, ενδεχομένως, οι πόλεις-κράτη) του Ινδού ασκούσαν άμεσο έλεγχο, μέσω μεγάλων και μικρότερων οικισμών, σε μια πολύ μεγαλύτερη περιοχή, η οποία τους προμήθευε μέταλλα, όπως χαλκό, ημιπολύτιμους λίθους, ορυκτά και ξυλεία. Πέρα από τις προσχωματικές πεδινές περιοχές της Κοιλιάδας του Ινδού, η περιοχή αυτή μπορεί να χωριστεί στα όρη και στη συνοριακή ζώνη που διατρέχει τους πρόποδες τους προς Δυσμάς, στις οροσειρές προς Βορράν, στην ανατολική συνοριακή περιοχή με την έρημο Ταρ και στην Ινδική Χερσόνησο. Ο πιο απομακρυσμένος οικισμός του, Σορτουγκάι, βρίσκεται στα βορεινά σύνορα του Αφγανιστάν με το Τατζικιστάν πλάι στον Ωξο ποταμό. Ιδρύθηκε με σκοπό την απόκτηση λάπτις λάζουλι από το μοναδικό γνωστό ορυχείο του περιζήτητου αυτού ορυκτού.

Το κλίμα αυτής της τεράστιας περιοχής θα ήταν ιδιαίτερα επωφελές για τη γεωργία, αν μπορούμε να κρίνουμε με βάση το σημερινό κλίμα. Δύο διαφορετικά καιρικά συστήματα κυριαρχούν σήμερα και ενίοτε αλληλεπικαλύπτονται. Στις δυτικές ορεινές περιοχές λειτουργεί ένα χειμερινό σύστημα κυκλώνων και στις περιοχές της χερσονήσου ένα θερινό σύστημα μουσώνων, ενώ και τα δύο φέρνουν βροχοπτώσεις. Αν ένα από τα δύο αυτά συστήματα δεν μπορέσει να φέρει βροχή, το άλλο θα

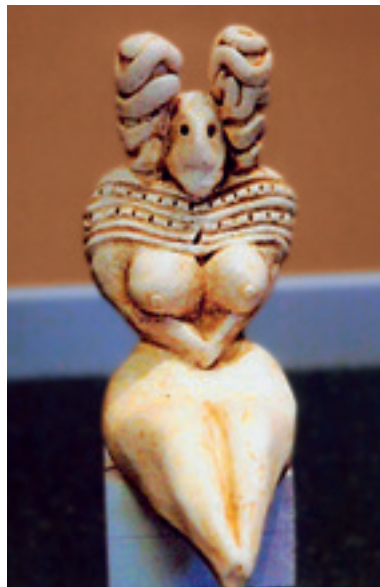
το κατορθώσει σχεδόν πάντοτε. Η σιτοδεία και η πείνα αποτελούν, επομένως, άγνωστα φαινόμενα στην Κοιλιάδα του Ινδού.

«Η παράθεση ορέων, παραποτάμιων πεδινών περιοχών και ακτών παρέχει ένα μοναδικό μοτίβο εποχικά διαθέσιμων υλικών πόρων και άφθονων πρώτων υλών που διαφέρει αρκετά από την κατάσταση στη Μεσοποταμία ή στην Αίγυπτο», παρατηρεί ο Μαρκ Κένογιερ, που πραγματοποίησε πρόσφατα ανασκαφές στη Χαράπα. Αυτή η ποικιλία περιβάλλοντος, κλίματος και υλικών πρέπει να ήταν καιρίας σημασίας για την ευημερία του πολιτισμού. Στην αρχαία Αίγυπτο οι ετήσιες πλημμύρες της γης από

Συλλογή αγγειοπλαστικής του Πολιτισμού της Κοιλιάδας του Ινδού. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Απεικόνιση της καθημερινής ζωής στην Κοιλιάδα του Ινδού στο Επιστημονικό και Τεχνολογικό Ινστιτούτο του Νέου Δελχί.

Γυναικεία μορφή, που απεικονίζει πιθανώς τη θεά της γονιμότητας, από το Χαραπάν, 2500-1900 π.Χ. (Τορόντο, Βασιλικό Μουσείο του Οντάριο). ΔΕΞΙΑ: Ένα ειδώλιο από το Μεχργκάρ, παρόμοιο με τα ειδώλια της Αφροδίτης.

τα νερά του Νείλου ήταν ο μοναδικός κρίσιμος παράγοντας για τη γεωργία, ενώ τα αρδευτικά κανάλια είχαν ζωτική σημασία για την Αίγυπτο, επεκτείνοντας την πρόσβαση των υδάτων της πλημμύρας και βοηθώντας στην αποθήκευση νερού. Στον Πολιτισμό του Ινδού, αντίθετα, δεν υπάρχουν στοιχεία που να υποδηλώνουν άρδευση σε μεγάλη κλίμακα. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι, αν κάποια περιοχή του Ινδού είχε φτωχή σοδειά, μια άλλη περιοχή με άφθονη σοδειά διέσωζε τον πληθυσμό χάρη στη μεταφορά τροφής μέσω των υπάρχοντων εμπορικών δικτύων.

Θα ήταν, άραγε, ασφαλές να υποθέσουμε ότι το σημερινό κλίμα της Κοιλάδας του Ινδού ήταν το ίδιο πριν από 5.000 χρόνια; Μετά τις ανασκαφές του 1920 ο Μάρσαλ δεν μπορούσε να αποφανθεί επί του ερωτήματος αυτού. Στην κυρίως αναφορά του για τις ανασκαφές αποκαλεί το κλίμα της περιοχής του Μοχέντζο-ντάρο «*ένα από τα χειρότερα στην Ινδία*», με διακυμάνσεις της θερμοκρασίας από χαμηλότερη του παγετού έως περίπου τους 50 βαθμούς Κελσίου,

με δυνατούς ψυχρούς ανέμους τον χειμώνα, συχνές αμμοθύελλες το καλοκαίρι και μέση βροχοπτώση που δεν ξεπερνούσε τα 15 εκατοστά, κυρίως χάρη σε σποραδικές χειμαρρώδεις βροχές, αλλά και με στίφη σκνιπιών και κουνουπιών. Ακόμη, επισημαίνεται ότι οι ιστορικοί του Μεγάλου Αλεξάνδρου ανέφεραν μια παρόμοια αποξήρανση κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. Θα μπορούσε κάτι τέτοιο να έχει συμβεί κατά την προηγούμενη χιλιετία, μετά τον Πολιτισμό του Ινδού; Αναζητώντας στοιχεία που να υποδηλώνουν την πιθανότητα υψηλότερων βροχοπτώσεων κατά την τρίτη χιλιετία π.Χ. ο Μάρσαλ παρατήρησε ότι οι κτίστες του Μοχέντζο-ντάρο χρησιμοποιούσαν τούβλα ψημένα σε κάμινο και ήταν, επομένως, πιο ανθεκτικά από τα πιο εύθραυστα, αλλά πολύ φθηνότερα, τούβλα που στέγνωναν στον ήλιο. Επιπλέον, κάποια από τα ζώα που απεικονίζονται συχνά στις σφραγίδες του Ινδού, όπως η τίγρη, ο ρινόκερος και ο ελέφαντας, τα οποία δεν ζουν σήμερα στην περιοχή, απαντώνται συνήθως σε υγρές περιοχές με ζούγκλα, σε αντίθεση με το λιοντάρι, το οποίο προτιμά την ξηρή

ζώνη και δεν απεικονίζεται στις σφραγίδες. Παρ' όλα αυτά, ο Μάρσαλ κατέληξε ότι κανένα από αυτά τα στοιχεία δεν ήταν αποφασιστικής σημασίας. Τα ψημένα τούβλα ίσως επιβεβαίωναν, απλώς, τη σπουδαιότητα ορισμένων κτηρίων που φανερώθηκαν κατά τις ανασκαφές ή αποτελούσαν σύμβολο πολυτέλειας, ενώ η εξαφάνιση της τίγρης από την επαρχία Σιντχ έγινε αρκετά πρόσφατα, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα (εν μέρει ως αποτέλεσμα της μείωσης του φυσικού της περιβάλλοντος λόγω αυξημένης βοσκής και των συνεπειών του κυνηγιού μεγάλων θηραμάτων). Οι απόψεις σχετικά με την κλιματική μεταβολή στην Κοιλάδα του Ινδού παραμένουν διχασμένες ακόμη και σήμερα, έπειτα από αρκετές μελέτες που δεν κατέληξαν σε οριστικό συμπέρασμα. Μια πρόσφατη τέτοια μελέτη δείχνει ότι οι θερινοί μουσώνες υπέστησαν αιφνίδια εξασθένηση περί το 2100 π.Χ. Πολλοί ερευνητές, ωστόσο, μεταξύ των οποίων και

ο Κένογιερ, πιστεύουν ότι η θερμοκρασία, οι βροχοπτώσεις και τα πρότυπα των μουσώνων δεν έχουν μεταβληθεί ιδιαίτερα από την εποχή αυτού του πολιτισμού.

Άλλη μια μεταβολή που επήλθε στα τέλη του 19ου αιώνα στο νότιο τμήμα της Κοιλάδας του Ινδού ήταν η σταδιακή εισαγωγή τεχνητού ελέγχου επί του ποταμού με αναχώματα και φράγματα, καθώς και με την κατασκευή εκτεταμένων αρδευτικών καναλιών. Όλα αυτά βοήθησαν τους αγρότες, όχι όμως και τους αρχαιολόγους. Μέσα σε λίγες δεκαετίες η υπερβολικά αρδευόμενη γη (συμπεριλαμβανομένων των ερειπίων του Μοχέντζο-ντάρο), η οποία δεν ξεπλενόταν πλέον χάρη στις ετήσιες πλημμύρες του Ινδού, κορέστηκε από άλατα, γνωστά ως νιτρικό κάλιο. Η παραμικρότερη βροχοπτώση μετέτρεπε το άνυδρο άλας στην ένυδρη μορφή του, λευκαίνοντας το έδαφος με «μία εύθρυπτη λαμπερή κρούστα που τρίζει κάτω από τα βήματά σου

Ο τερέας-βασιλιάς, πέτρινο γλυπτό ηλικίας περίπου 4.500 ετών (Καράτσι, Εθνικό Μουσείο). ΔΕΞΙΑ: Κορίτσι που χορεύει, χάλκινο αγαλματίδιο από το Μοχέντζο-ντάρο, περίπου 4.500 ετών (Νέο Δελχί, Εθνικό Μουσείο).

μοιάζοντας με σατανική παρωδία χιονιού», παρατήρησε ο αρχαιολόγος Στιούαρτ Πίγκοι στο Μοκέντιζο-ντάρο τη δεκαετία του 1940. Η αλάτωση συνοδεύθηκε από αύξηση στον όγκο του άλατος μεγαλύτερη από 300%· καταστροφική εξέλιξη για τα τούβλα, κάνοντας τα ερείπια να αρχίσουν να θρυμματίζονται σε σκόνη μέσα σε λίγα μόλις χρόνια. Στη Χαράπα πραγματοποιήθηκε μια αντίστοιχη καταστροφή κατά τον 19ο αιώνα από τους εργολάβους των σιδηροδρόμων και από τους ντόπιους που αναζητούσαν τούβλα. Είναι, πράγματι, μεγάλη τύχη ότι οι ξεχασμένες πόλεις Μοκέντιζο-ντάρο και Χαράπα ανακαλύφθηκαν μέσα στη δεκαετία του 1920, προτού χαθούν από πρόωπου γης.

Σήμερα οι αρχαιολογικοί τόποι του Ινδού κινδυνεύουν επίσης από τη διεθνή πολιτική. Από το 1947 τα ταραγμένα σύνορα μεταξύ Πακιστάν και Ινδίας χώρισαν στα δύο τον Πολιτισμό του Ινδού, τόσο από γεωγραφικής όσο και από ακαδημαϊκής απόψεως.

Επιπλέον, οι Πακιστανοί δεν τον θεωρούν γενικά ως βασικό μέρος της δικής τους πολιτιστικής κληρονομιάς, κατά τον ίδιο περίπου τρόπο που οι σημερινοί Αιγύπτιοι

Ζάρι από τερακότα του 2500 π.Χ. από τον Πολιτισμό της Κοιλιάδας του Ινδού.

δεν νιώθουν να τους συνδέει κάτι με τον πολιτισμό των αρχαίων Αιγυπτίων. Οι Ινδοί, είτε πρόκειται για ινδουιστές εθνικιστές είτε για άλλους, έχουν προτιμήσει κατά κανόνα να αφιερώσουν την προσοχή τους στη βεδική κουλτούρα και στα μεταγενέστερα έπη του ινδουιστικού πολιτισμού. Την κατάσταση οικτρίζει ο Ινδός αρχαιολόγος Ντιλίπ Τσακραμπίρτι σε μια συλλογή ακαδημαϊκών δοκιμίων που δημοσιεύθηκε το 2004 με τίτλο *Αρχαιολογικοί Χώροι του Πολιτισμού του Ινδού στην Ινδία: Νέες Ανακαλύψεις*:

«Μια ασήμαντη θέση στο πρόγραμμα σπουδών και απελπιστικά ασύνδετα μεταξύ τους γραπτά χαρακτηρίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι Ινδοί ακαδημαϊκοί προσεγγίζουν αυτόν τον πολιτισμό. Και όμως, αυτός ο μεγαλύτερος μεταξύ των πολιτισμών της Εποχής του Χαλκού της τρίτης χιλιετίας π.Χ., ο οποίος έχει βαθιές ρίζες στην ινδική υποήπειρο και έχει συμβάλει κατά θεμελιώδη τρόπο στη διαμόρφωση της Ινδίας όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, θα έπρεπε να συγκεντρώνει πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον».

Αυτό που μπορούμε να ελπίζουμε είναι ότι μέσα στις δεκαετίες που θα ακολουθήσουν νέες ανασκαφές στο Πακιστάν, στην Ινδία και στην Κεντρική Ασία θα οδηγήσουν σε καινούργιες αποκαλύψεις, όπως για παράδειγμα σε άλλες επιγραφές –ίσως, ακόμη, σε μια ευρύτερα αποδεκτή αποκρυπτογράφηση της γραφής του Ινδού. Οποσδήποτε, έχουμε να λύσουμε κάποια συναρπαστικά προβλήματα. Η εμφανής επιτυχία του Πολιτισμού του Ινδού στον συνδυασμό της καλλιτεχνικής υπεροχής, της τεχνολογικής εξέλιξης και της οικονομικής ευρωστίας με την κοινωνική ισοπολιτεία, την πολιτική ελευθερία και τη θρησκευτική μετριοπάθεια ασκεί μια ιδιαίτερη γοητεία. Αν οι περαιτέρω ανασκαφές και έρευνες αποδείξουν ότι αυτή η ελκυστική εικόνα είναι ιστορικά ακριβής, αυτό θα αποτελούσε ένα σημείο ελπίδας για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Ο Άντριου Ρόμπινσον είναι ιστορικός. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ελένη Πουλάκου.

ANNA ΜΕΛΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

«Θα ζω για ν' αγαπώ»

του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Η Άννα Μελά Παπαδοπούλου αναδείχθηκε σε γυναίκα θρύλο, τις πρώτες ταραχώδεις δεκαετίες του 20ού αιώνα. Έμεινε στην ιστορία ως η «Μάνα του Στρατιώτου», ευρισκόμενη πάντα στην πρώτη γραμμή του μετώπου και φροντίζοντας τους μαχητές της ελευθερίας. Συμμετείχε στον Μακεδονικό Αγώνα, στους δύο Βαλκανικούς Πολέμους, στη Βόρειο Ήπειρο, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Ως γυναίκα δεν μπορούσε να στρατευθεί και γι' αυτό αφιέρωσε τη ζωή της στη φροντίδα και στην προστασία των στρατιωτών. Ωστόσο, όταν τελείωσαν οι εχθροπραξίες δεν έπαψε να πολεμάει την εξαθλίωση και τον πόνο της προσφυγιάς, καθώς και τη μεγάλη μάστιγα της εποχής, τη φυματίωση. Στη συνέχεια παρατίθενται ορισμένες χαρακτηριστικές λεπτομέρειες από τη ζωή της αεικίνητης αυτής ηρωίδας, που σήμερα παραμένει στη λήθη της παρακμάζουσας κοινωνίας.

Πορτρέτο της Άννας Μελά Παπαδοπούλου σε ηλικία περίπου 10 ετών. ΔΕΞΙΑ: Η μητέρα της Άννας Μελά, Ελένη, το γένος Τυπιάδου Βουτανά, το 1880. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η Ναταλία Μελά, το γένος Δραγούμη, και ο Παύλος Μελάς με στολή ανθυπολοχαγού του Πυροβολικού στην οικία Μελά. Πίσω διακρίνεται ο Μιχαήλ Μελάς.

Τα παιδικά χρόνια

Η οικογένεια του βαθύπλουτου επιχειρηματία Μιχαήλ Μελά ζούσε στη Μασσαλία. Εκεί, το απόγευμα της 3ης Σεπτεμβρίου 1871, η εγκυμονούσα σύζυγός του Ελένη Βουτινιά συμμετείχε σε μια χοροεσπερίδα της τοπικής υψηλής κοινωνίας. Κατά τη διάρκεια ενός χορού ένωσε έντονους πόνους και αμέσως αναχώρησε για την οικία της. Προτού προλάβει να μπει στην κρεβατοκάμαρά της γέννησε ένα υγιέστατο και ζωηρό κοριτσάκι, στις σκάλες του σπιτιού. Το βαπτιστικό όνομα που δόθηκε στο μωρό ήταν Ρωξάνη, όλοι όμως το φώναζαν Άννα σε ανάμνηση του πρωτότοκου παιδιού της οικογένειας, το οποίο είχε αποβιώσει πρόωρα. Έτσι, λοιπόν, η Ρωξάνη έγινε Άννα, που στην Ιστορία θα έμενε ως Μάνα.

Πέντε χρόνια αργότερα η οικογένεια εγκαταστάθηκε οριστικά στην Αθήνα, στο οικογενειακό μέγαρο επί της οδού Πανεπιστημίου 11. Η μικρή Άννα «βασάνιζε» τους οικοδιδασκάλους της, προτιμούσε τα αγορίστικα παιχνίδια και τα αδέρφια της την αποκαλούσαν «αγριοκάτσικο». Επίσης, της άρεσε πολύ να ζωγραφίζει, μια ενασχόληση απαγορευτική για τις γυναίκες της

αθηναϊκής αριστοκρατίας, αφού θα έπρεπε να λερώνει τα χέρια της με μπογιές. Ωστόσο ο πατέρας της, ο οποίος της είχε αδυναμία, της αγόραζε κρυφά χρώματα, παρά την απαγόρευση της μητέρας.

Κάποια ημέρα ο μορφωμένος και υπερβολικά ευγενής Μιχαήλ Μελάς συγκέντρωσε τα επτά παιδιά του και τους ζήτησε να βρουν ένα απόφθεγμα που θα τα καθοδηγεί σε όλη τους τη ζωή. Αρχικώς η νεαρή κόρη Μελά επέλεξε το «Μπορείς ό,τι θέλεις», αλλά ο πατέρας της τη συμβούλευσε ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον για μια γυναίκα. Τότε εκείνη διάλεξε τη σοφόκλεια ρήση της Αντιγόνης «Θα ζω για να αγαπώ». Έτσι και έγινε. Χάριζε τα δώρα της στα φτωχά παιδιά και έμαθε ραπτική και κέντημα με σκοπό να μεταποιεί τα ρούχα της και να τα χαρίζει σε άπορα κορίτσια.

Στο οικογενειακό μέγαρο ο Μιχαήλ Μελάς διέθετε τη μεγαλύτερη και σπουδαιότερη ιδιωτική συλλογή βιβλίων επί παντός του επιστητού. Στο γραφείο του σύχναζαν οι κορυφαίοι πολιτικοί της χώρας, πρίγκιπες, αυλικόι, ζωγράφοι, γλύπτες, λογοτέχνες, ακόμη και ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως φοιτητής. Συνάμα το υπόγειο του σπιτιού

είχε μετατραπεί σε οπλοστάσιο, από το οποίο τροφοδοτούνταν τα επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία και στην Κρήτη. Μέσα, λοιπόν, σε αυτό το κλίμα γαλουχήθηκε η Άννα Μελά, η «Μάνα του Στρατιώτου» και «Κυρά του Ελληνισμού».

Ο γάμος

Στα τέλη της δεκαετίας του 1880 η Άννα είχε φθάσει σε ηλικία γάμου. Τότε οι γονείς (και ιδίως οι μητέρες) έβρισκαν τον «κατάλληλο» γαμπρό για τις κόρες τους. Ωστόσο η νεαρή Μελά ήταν αντισυμβατική και σε αυτό. Απέρριπτε κάθε προξενικό, φθάνοντας μάλιστα στο σημείο να εκσφενδονίζει τα προσφερόμενα δακτυλίδια των επιδοξων γαμπρών έξω από τον μαντρότοίχο. Τελικώς, το 1891 παντρεύτηκε έναν άνδρα της επιλογής της, τον εξ Ευβοίας μεγαλοτσιφλικά Απόστολο Παπαδόπουλο, παρά τις αντιρρήσεις της μητέρα της. Ο σύζυγός της ήταν κληρονόμος ενός κτήματος 10.000 στρεμμάτων στις Ροβιές της Εύβοιας. Αμέσως μετά την τέλεση του γάμου οι νεόνυμφοι έφυγαν από την Αθήνα και μετακόμισαν στο τσιφλίκι.

Το ζεύγος απέκτησε τρία παιδιά, από τα οποία επιβίωσαν τα δύο νεαρότερα. Στις εγκυμοσύνες της συνέβησαν χαρακτηριστικά γεγονότα, που άλλοι τα θεωρούν συμπτώσεις και άλλοι προφητικά. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι κατά την τρίτη κυοφορία της έγινε μάρτυρας μιας έντονης λογομαχίας μεταξύ δύο ανδρών, ώσπου ο ένας κατάφερε ένα κτύπημα με τσεκούρι στο κεφάλι τον άλλο, γεμίζοντας αίματα το πρόσωπο του θύματος. Όταν, λοιπόν, το μωρό γεννήθηκε, ο Αντώνης Παπαδόπουλος έφερε ένα κόκκινο σημάδι στο μέτωπο για όλη του τη ζωή.

Η Άννα «απελευθερώθηκε» από τα μητρικά δεσμά αλλά περιέπεσε σε έναν μάλλον ατυχή γάμο. Ο σύζυγός της αποδείχθηκε γυναικός και αθεράπευτος χαρτοπαίκτης.

Η αρχόντισσα των Ροβιών

Τους πρώτους μήνες της διαμονής της στις Ροβιές οι ντόπιοι χωρικοί αντιμετώπισαν με επιφύλαξη τη νεοφερμένη «αλλόκοτη

κυρά», η οποία κάπνιζε μανιωδώς, ίππευε σαν άνδρας και στις βάρκες η ίδια τραβούσε κουπί. Όλες αυτές οι συνήθειες ήταν ασύμβατες για τις γυναίκες της εποχής της, αφού μόνο οι γύφτισσες κάπνιζαν δημοσίως, οι «δούλες» έκαναν κουπί και οι άνδρες υπασία!

Η Άννα όμως ήταν διαφορετική αφέντρα και γυναίκα από όλες τις υπόλοιπες της γενιάς της. Το καθημερινό της πρόγραμμα ήταν ασκητικό, προσφέροντας βοήθεια όπου και όποτε χρειαζόταν. Έδειχνε ιδιαίτερη αγάπη στα άρρωστα παιδιά, ξενυχτώντας πλάι τους, ώσπου ένα τέτοιο βράδυ αποκοιμήθηκε, εξαντλημένη από την κούραση. Όταν ξύπνησε, δεν συγχώρησε τον εαυτό της για την αμέλειά της και, έκτοτε, μια σανίδα έγινε η κλίνη της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μεγαλοθυμίας της ήταν όταν, ούσα λεχώνα, πληροφορήθηκε για μια μητέρα που δεν είχε γάλα να θηλάσει το μωρό της. Από τότε η ίδια μετέβαινε στο σπίτι της χωρικής τέσσερεις φορές την ημέρα και δύο φορές τη νύχτα καθημερινώς επί σειρά μηνών.

Η Άννα περιέθαλπε με περισσή φροντίδα τους αρρώστους, χρησιμοποιώντας φάρμακα και εφαρμόζοντας επιστημονικούς τρόπους νοσηλείας. Στην αρχή οι χωρικοί ήταν αρνητικοί αλλά σταδιακά την εμπιστεύθηκαν. Επίσης, ίδρυσε σχολείο, ανέλαβε την κάλυψη όλων των εξόδων για τον δάσκαλο και έραβε τα ρούχα των μαθητών, ενώ κάθε Κυριακή οργάνωνε σχολικές εκδρομές.

Οι θάνατοι που τη συγκλόνισαν

Το 1897 απεβίωσε ο πατέρας της Άννας. Η περιουσία του είχε συρρικνωθεί, αφού και ένα μεγάλο μέρος της είχε ξοδευθεί σε φιλανθρωπίες και την προετοιμασία του Μακεδονικού Αγώνα. Το οικογενειακό μέγαρο νοικιάστηκε στην Αθηναϊκή Λέσχη, από την οποία αγοράστηκε το 1907. Η μητέρα μετακόμισε σε οικημα επί της Πανεπιστημίου 19 και η Άννα ξεχειμώνιαζε σε σπίτι επί της συμβολής των οδών Ακαδημίας και Ομήρου, όταν τα παιδιά της έφθασαν σε ηλικία για να φοιτήσουν σε σχολείο (1903).

Οι πέντε αδελφοί της Άννας (από δεξιά): ο Λέων, ο Παύλος, ο Κωνσταντίνος, ο Βασίλειος και, καθιστός στο κέντρο, ο Γεώργιος Μελάς. ΔΕΞΙΑ: Ο Παύλος Μελάς, ο αγαπημένος αδελφός της Άννας, με τα δύο παιδιά του, τον Μιχαήλ (Μίκη) και τη Ζωή (Ζέζα).

Η ημέρα της ήταν γεμάτη και στην πρωτεύουσα. Ξυπνούσε νωρίς, έκανε ιππασία, πήγαινε τα παιδιά σχολείο και στη συνέχεια μετέβαινε στο Αρεταίειο Νοσοκομείο, ούσα μέλος της Διοικούσας Επιτροπής. Τα απογεύματα δίδασκε κεντητική σε άπορα κορίτσια, ενώ τις Κυριακές πήγαινε στο Αρεταίειο μαζί με τα παιδιά της για να φροντίσουν τους ανήλικους ασθενείς.

Στα χρόνια που ακολούθησαν το σπίτι της μετατράπηκε σε στέκι καλλιτεχνών και ανθρώπων του πνεύματος, όπως των Βικάτου, Ιακωβίδη, Λύτρα (του οποίου υπήρξε μαθήτρια), Προσαλέντη κ.ά., διοργανώνοντας συνάμα φιλανθρωπικές εκδηλώσεις. Εν τω μεταξύ, ο αδελφός της Παύλος Μελάς εδρασηριοποιείτο ολοένα και πιο έντονα με τον Μακεδονικό Αγώνα ώσπου, στις 13 Οκτωβρίου 1904, βρήκε ηρωικό θάνατο. Η είδηση συγκλόνησε τη χώρα. Τα δύο άλλα αδέρφια του, Κωνσταντίνος και Λέων, μαζί με τη χήρα σύζυγό του Ναταλία Δραγούμη, αναχώρησαν για την αναζήτηση της σορού του ηρωικού Παύλου. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού ο Λέων αρρώστησε από σηψαιμία και απεβίωσε τρεις μήνες αργότερα.

Ο δεύτερος διαδοχικός και πρόωρος θάνατος στην οικογένεια Μελά σηματοδότησε το τέλος της νιότης και της χαράς της Άννας. Έκτοτε ορκίστηκε να υπηρετεί την Ελλάδα για το υπόλοιπο του βίου της, εγκαταλείποντας τα εγκόσμια και την οικογένειά της. Ενίσχυσε με κάθε τρόπο τις οικογένειες των νεκρών Μακεδονομάχων, πρωτοστάτησε (μαζί με τον γιατρό Ν. Αλιβιζάτο) στη δημιουργία της Πολυκλινικής Αθηνών, που εξοπλίστηκε εξ ολοκλήρου από το Ξενοδοχείο Μελά (1907) και ίδρυσε το σωματείο κοινωφελούς δράσης Πρόοδος με σκοπό την ανακούφιση των κατ' οίκον εργαζομένων κοριτσιών, ενώ από το 1902 διοργάνωνε (μαζί με τη Γαλλίδα κόμισσα Λουίζα Ριανκούρ) τη Βιοτεχνική Έκθεση Χαλκίδας για την προβολή της γυναικείας εργασίας.

Η Άννα στους Βαλκανικούς Πολέμους

Τις παραμονές του ξεσπάσματος του Α' Βαλκανικού Πολέμου (30 Σεπτεμβρίου 1912 - 30 Μαΐου 1913) η Άννα παρέδωσε την προεδρία της Προόδου στην αρωγό και φίλη πριγκίπισσα Αλίκη. Πλέον δεν

υπήρχε τίποτα που να την κρατάει μακριά από την πρώτη γραμμή του μετώπου. Η 40χρονη Άννα κατετάγη εθελόντρια νοσοκόμος στην Υγειονομική Υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού, παρά τις έντονες αντιδράσεις των δικών της, κυρίως της μητέρας και του συζύγου της.

Η Άννα ανέπτυξε ιδανικό πνεύμα συνεργασίας με τον επικεφαλής γιατρό Μακκά, ακολουθώντας κατά πόδας τον Ελληνικό Στρατό σε όλη τη διάρκεια του πολέμου (Ελασσόνα, Σαραντάπορο, Σέρβια, Κοζάνη, Βέροια και Έδεσσα). Σύντομα κέρδισε την εκτίμηση των γιατρών, τον θαυμασμό των συναδέλφων της και την ευγνωμοσύνη των τραυματιών. Το παράδειγμα της όμως μιμήθηκαν και οι δύο χήρες της οικογένειας, η Ναταλία Δραγούμη και η Ανδρομάχη Σλήμαν (σύζυγος του Λέοντα Μελά και κόρη του γνωστού αρχαιολόγου). Στην Έδεσσα βίωσε στιγμές που τη σημάδεψαν για το υπόλοιπο του βίου της, όπου σε ένα βράδυ τρία παλληκάρια ξεψύχησαν στην αγκαλιά της από τυφοειδή πυρετό και τα έθαψε με τα ίδια της τα χέρια (27 Οκτωβρίου).

Στα τέλη Νοεμβρίου του 1912 αποφασίστηκε η μεταφορά των νοσηλευτικών μονάδων της Άνας στην Καστοριά. Η συγκίνησή της ήταν μεγάλη, διότι εκεί θα έβρισκε τον τάφο του αγαπημένου της αδελφού Παύλου. Την Αγία Νύκτα και ανήμερα τα Χριστούγεννα παρέμεινε δίπλα στους ασθενείς της και προσέφερε τσιγάρα σε όσους δεν είχαν ύπνο. Ο λόγος της ήταν παρηγορητικός και η φροντίδα της μητρική. Το βράδυ των Χριστουγέννων έμεινε άγρυπνος φρουρός πάνω από το προσκέφαλο του Κερκυραίου τραυματία Τζώρτζου. Το επόμενο πρωί θα του ακρωτηρίαζαν και τα δύο πόδια, λόγω κρυσπαγήματων. Την ώρα του χειρουργείου η Άννα δεν έδειξε κανένα συναίσθημά της αλλά αργότερα έκλαψε με αναφιλητά στη σκηνή της.

Κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ των δύο Βαλκανικών Πολέμων οι περισσότερες εθελόντριες επέστρεψαν στα σπίτια τους. Η Άννα προτίμησε να παραμείνει στα καθήκοντά της, αναλαμβάνοντας περιστατι-

κά τύφου. Τον Απρίλιο η χολέρα έκανε την εμφάνισή της στα ελληνικά στρατεύματα. Η Άννα έστησε έναν καταυλισμό σε ένα μικρό δάσος, μακριά από το υπόλοιπο στρατόπεδο, όπου μετέφερε τους ασθενείς της. Σχεδόν δεν κοιμόταν και δεν έτρωγε. Μόνο φρόντιζε τους αρρώστους και κάπνιζε. Εξαντλημένη και εκτεθειμένη στην αρρώστια, δεν άργησε να νοσήσει και αυτή. Μεταφέρθηκε αναισθητη στο νοσοκομείο της Θεσσαλονίκης αλλά, ευτυχώς, η περιπέτειά της είχε αίσια έκβαση.

Με το ξέσπασμα του Β' Βαλκανικού Πολέμου (29 Ιουνίου - 31 Ιουλίου 1913) η Άννα ανάρρωνε στην Κηφισιά. Ένωθε ενόχες για την απουσία της και θεωρούσε τον εαυτό της λιποτάκτη, γι' αυτό και αναχώρησε για το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης και εν συνεχεία για το χειρουργείο της 10ης Μεραρχίας, στη Γευγελή. Ήταν η μοναδική γυναίκα νοσοκόμος στην πρώτη γραμμή του μετώπου.

Η κύρια έγνοια της ήταν τα αγαπημένα της ευζωνάκια, ενώ κοιμόταν σχεδόν νηστική από τη στενοχώρια της. Η νύχτα της 11ης προς τη 12η Ιουλίου 1913 ήταν από τις πιο άγριες του πολέμου. Ακρωτηριασμοί, σπασμένα κεφάλια, κρυσπαγήματα και αυτοτραυματισμοί. Όλα αυτά συνοδεύονταν από το ανυπόφορο κρύο, την έντονη βροχή και την πνιγηρή ομίχλη. Ωστόσο, την Άννα πιο πολύ την απασχολούσαν οι Έλληνες αιχμάλωτοι των Βουλγάρων, οι οποίοι θα βασανίζονταν ανηλεώς και δεν θα είχαν την «ευκαιρία» ούτε να αυτοκτονήσουν.

Πέραν τούτων, ήταν πολύ προληπτική. Ποτέ δεν ξεκινούσε μια νέα εργασία την Τρίτη και την Παρασκευή, ενώ το να ανταμώσει παπά το πρωί ήταν το χειρότερό της. Στις 24 Ιουλίου, λοιπόν, μόλις ξύπνησε και βγήκε από τη σκηνή της, συνάντησε τον στρατιωτικό ιερέα της 2ας Μεραρχίας. Αμέσως σκόνταψε και κτύπησε το γόνατό της.

Στις 28 Ιουλίου 1913 υπεγράφη η Συνθήκη του Βουκουρεστίου, η οποία σήμανε τη λήξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου. Πλέον, ό,τι είχε επιθυμήσει περισσότερο ήταν τα παιδιά της και ένα μπιάνιο. Ένωθε

Η Άννα με τα δύο παιδιά της, την Ελένη και τον Αντώνη. ΔΕΞΙΑ: Η «Μάνα» με την επίσημη στολή της νοσοκόμου και, φυσικά, με το τσιγάρο στο χέρι. Στις περισσότερες φωτογραφίες της ανέγραφε και από ένα γνωμικό, εδώ το «*Τα όνειρα δεν μένουν όνειρα*».

καρά διότι ο πόλεμος τελείωσε, αλλά συνάμα και οργή επειδή ελληνικά εδάφη με ελληνικούς πληθυσμούς θα έπρεπε να αποδοθούν στον εχθρό, παρά το γεγονός ότι είχαν απελευθερωθεί από τον Ελληνικό Στρατό.

Εν τω μεταξύ, δημοσιεύματα στον Τύπο εξυμνούσαν τη γυναίκα που φρόντιζε τους φαντάρους και ήταν πάντα παρούσα όταν αυτοί φώναζαν «*Μάνα πεθαίνω, βοήθησέ με*», «*Μάνα πονάω*», «*Μάνα σ' ευχαριστώ*». Έτσι, δικαίως της αποδόθηκε ο τίτλος Μάνα του Στρατιώτου.

Η «Μάνα» στη Βόρειο Ήπειρο

Το 1913 η Αλβανία αναγνωρίστηκε ανεξάρτητο κράτος και της αποδόθηκε η Βόρειος Ήπειρος. Έτσι, τα τμήματα του Ελληνικού Στρατού, τα οποία βρίσκονταν εκεί, έπρεπε να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους και όσες ελληνικές περιοχές είχαν απελευθερώσει. Ακολούθως, τον Φεβρουάριο του 1914 συγκροτήθηκε η επαναστατική κυβέρνηση της Αυτόνομης Βορείου Ηπείρου, οργανώ-

νοντας στρατό, που απετελείτο από ντόπιους, εθελοντές από την Ελλάδα (κυρίως την Κρήτη και τη Μάνη), Αιγυπτιώτες και Ερυθροχίτωνες.

Φυσικά, η Άννα δεν μπορούσε να μείνει άπραγη και την 1η Μαΐου έφθασε στο Αργυρόκαστρο. Ένα βροχερό απόγευμα το χειρουργείο της Άννας ειδοποιήθηκε να μεταβεί λίγο έξω από την πόλη, όπου είχε διεξαχθεί σφοδρή μάχη. Εκεί, αφού παρέλαβε τους τραυματισμένους στρατιώτες, ρώτησε εάν υπήρχε κάποιος άλλος για περισυλλογή. Τότε της είπαν ότι ψηλά σε έναν βράχο κείτεται ένα λαβωμένο παλληκάρι αλλά είναι νεκρό. Η καρδιά της δεν μπορούσε να το αφήσει. Έτρεξε κοντά του και έκπληκτη συνειδητοποίησε ότι ο στρατιώτης ήταν ακόμη ζωντανός. Είχε σφυγμό αλλά ήταν βαριά πληγωμένος στο στήθος. Άρχισε να συρλιάζει, καλώντας τον γιατρό. Εκείνος και οι υπόλοιποι στρατιώτες την προέτρεπαν να επιστρέψει, γιατί βράδιαζε, έβρεχε και αναμενόταν αντεπίθεση του εχθρού. Η Άννα αρνήθηκε να εγκαταλείψει

το παιδί, κράτησε τα βασικά εφόδια και έμεινε μαζί του. Όλο το βράδυ το είχε στην αγκαλιά της, δίνοντάς του εναλλάξ καφέ και κονιάκ για να κρατηθεί ζεστό και ζύπνιο. Έφτιαξε ένα πρόχειρο υπόστεγο με κουβέρτες και περίμενε την αυγή για να επιστρέψει ο γιατρός. Χάρη στην αυτοθυσία της, μία ακόμη ζωή σώθηκε.

Η δράση της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

Με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός έστειλε κλιμάκιο στη Σερβία με την Άννα προϊσταμένη των εθελοντριών νοσοκόμων. Η μονάδα της κατέληξε στα Σκόπια, όπου μετέτρεψε το δικαστήριο της πόλης σε νοσοκομείο. Κατά την παραμονή της στα Σκόπια περιέθαλπε περισσότερους από 1.700 τραυματίες σερβικής, αυστριακής και γερμανικής καταγωγής, δίχως να κάνει διακρίσεις.

Σε αυτό το χρονικό διάστημα η Άννα δεν σχημάτισε και την καλύτερη άποψη για τους Σέρβους. Τους θεωρούσε βάρβαρους εξαιτίας της συμπεριφοράς τους προς τους αιχμαλώτους και το μίσος τους για τους Έλληνες. Αυτό που της προξένησε μεγάλη εντύπωση ήταν η παντελής απουσία ντόπιων εθελοντριών νοσοκόμων, καθώς και η αρνητική συμπεριφορά των Σέρβων στρατιωτών. Γι' αυτό ζήτησε να της στείλουν για βοηθούς «πολιτισμένους» αιχμαλώτους πολέμου (Αυστριακούς και Γερμανούς). Το αποτέλεσμα ήταν το νοσοκομείο να λειτουργεί άφογα.

Ένα πρωινό η Άννα δεν εμφανίστηκε στη θέση της. Όλοι άρχισαν να την αναζητούν. Τη βρήκαν αναισθητη με 41,5° πυρετό. Είχε προσβληθεί από εξανθηματικό τύφο. Ο μελαγχολικός Αυστριακός νοσοκόμος, που είχε αναπτύξει ιδιαίτερες σχέσεις με τη Μάνα, δεν άντεξε την απουσία της και απαγχονίστηκε. Όλοι οι υπόλοιποι αιχμάλωτοι-συνεργάτες της προσβλήθηκαν από την ίδια ασθένεια και απεβίωσαν.

Τα νέα μεταδόθηκαν αστραπιαία στην Αθήνα. Ο σύζυγος και ο γιος της Άννας αναχώρησαν αμέσως για τα Σκόπια. Έπειτα από τρεις ημέρες ο αδελφός της Κων-

σταντίνος έλαβε τηλεγράφημα να μεταβεί και αυτός στη γείτονα, φέρνοντας τρόφιμα, πορτοκάλια και καθαρά ιμάτια. Η Άννα είχε ξεπεράσει τον κίνδυνο αλλά ήταν πια αγνώριστη. Είχε χάσει υπερβολικό βάρος, την είχαν κουρέψει και ενώ είχε ανοικτά τα μάτια δεν μπορούσε να επικοινωνήσει, τουλάχιστον προς το παρόν. Ο Κωνσταντίνος ακούμπησε στο στήθος της τον Σταυρό του Σωτήρος, που του είχε δώσει ο βασιλιάς. Εκείνη είπε κοφτά: «*Ματαιότητα ματαιοτήτων*» και βυθίστηκε σε λήθαργο. Το επόμενο πρωινό ξύπνησε από ένα τσίμπημα και γνώριζε ότι δεν ήταν οι «αχάριστες φιλενάδες» της (ψείρες). Ήταν το καρφισωμένο μετάλλιο που της είχε απονεμίσει ο Βενιζέλος.

Παραμονή Πρωτοχρονιάς η Άννα είχε ανακτήσει τις δυνάμεις της και επέστρεψε στην πατρίδα. Το ταξίδι ήταν επίπονο και κουραστικό, αφού όλο το κορμί της είχε πληγές από τις κατακλίσεις. Ωστόσο, όπου και εάν πήγαινε πλήθος κόσμου την περίμενε για να την επευφημήσει και να της ευχηθεί περαστικά. Στο σπίτι οι συνεχείς επισκέψεις γνωστών και αγνώστων την ταλαιπώρησαν, γι' αυτό επέλεξε να μεταβεί σε κλινική ώστε να αναρρώσει ταχύτερα. Ούτε εκεί, όμως, οι ευγνωμονούντες την άφησαν σε ησυχία. Ένα πρωινό ένας Κρητικός ζήτησε να τη δει. Στην αρχή του το απαγόρευσαν αλλά ύστερα από επίμονες παρακλήσεις βρέθηκε μπροστά στη σπουδαία γυναίκα. Μόλις μπήκε στον θάλαμο έτρεξε στην αγκαλιά της με δάκρυα στα μάτια. Ήταν το παλληκάρι που η Άννα έσωσε στη Βόρειο Ήπειρο, όταν όλοι οι άλλοι το θεωρούσαν νεκρό.

Κατά το ξέσπασμα του Εθνικού Δικασμού η Άννα ισχυριζόταν ότι «*δεν μπορεί να προδώσει τον βασιλέα*» αλλά έπειτα από πολλές διακυμάνσεις ετάχθη στο πλευρό της Εθνικής Άμυνας. Στα Νοεμβριανά του 1916 σύρθηκε για ανακρίσεις, κατηγορούμενη ως συνεργάτιδα των συνωμοτών. Ο Εθνικός Δικασμός δημιούργησε τη δικόνοια μεταξύ του έθνους, των οικογενειών, των φίλων και των συγγενών, όπως ύστερα από 30 χρόνια ο εμφύλιος πόλεμος.

Η Μάνα στη Μικρά Ασία

Στις αρχές του 1919 η ελληνική κυβέρνηση έδωσε εντολή σε κλιμάκιο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού να αναχωρήσει για την Ιωνία, όπου μεγάλο μέρος του πληθυσμού μαστιζόταν από λοιμώδεις νόσους. Στις 25 Σεπτεμβρίου η Άννα ορκίστηκε έφεδρος αδελφή νοσοκόμος και αναχώρησε άμεσα για τη Μικρά Ασία. Τελικός προορισμός της ήταν το Αϊδίνιο, όπου όμως ένιωθε ότι οι γιατροί και οι ανώτεροι αξιωματικοί δεν τη συμπαθούσαν ιδιαίτερα.

Η Άννα αλληλογραφούσε με τον γιατρό του Πολεμικού Ναυτικού και αρθρογράφο της *Εστίας* Πέτρο Αποστολίδη (με το ψευδώνυμο Παύλος Νιρβάνας), δημοσιοποιώντας την ανάγκη αποστολής βοήθειας στο μέτωπο. Επιπλέον, είχε τακτική επικοινωνία με τον Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο, εκθέτοντάς του την επικρατούσα οικτρή κατάσταση. Ντυμένη σαν άνδρας συμμετείχε στις επιχειρήσεις ανίχνευσης και στην ανάπαυλα άδειάζε τις γεμάτες από σοκολάτες και τσιγάρα τσέπες της στους φαντάρους. Στα ημερολόγια διαφόρων Ελλήνων και Άγγλων στρατιωτικών, που συμμετείχαν στον πόλεμο, αναφέρεται ότι «*οι μαρτυρικοί κάτοικοι του Αϊδινίου και του Ναζλί τής οφείλουν μεγάλη ευγνωμοσύνη*», ενώ αλλού επισημαίνεται ότι «*ο στρατός μας τρέφει δι' αυτήν απεριόριστο σεβασμό και λατρεία*».

Τον Οκτώβριο πληροφορήθηκε για την απαλλοτρίωση του τσιφλικιού στις Ροβιές, ενώ την καλούσε ο γιος της να μετακομίσουν στο εξωτερικό. Εκείνη αρνήθηκε και προτίμησε να μείνει με τους στρατιώτες της, που την είχαν περισσότερο ανάγκη.

Στην Ελλάδα για μία ακόμη φορά επικρατούσαν πολιτική αστάθεια και δικασμός. Ο θάνατος του βασιλιά Αλέξανδρου, η προκήρυξη εκλογών για την 1η Νοεμβρίου, η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου, η δολοφονία του Ιωάννη Δραγούμη και το δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου ήταν μερικά μόνο από τα κύρια γεγονότα των ημερών. Η πολιτική διένεξη είχε διχάσει ακόμη και το στράτευμα. Οι βενιζελικοί κατηγορούσαν τους βασιλό-

Επίσημη φωτογραφία της «Μάνας του Στρατιώτου», με μερικά μόνο από τα μετάλλια που της είχαν απονεμηθεί για την προσφορά της στο έθνος και στην πατρίδα. ΚΑΤΩ: Μαζί με τον Πλαστήρα και τον Πάγκαλο στα μέτωπο της Μικράς Ασίας.

φρονες για νοθεία του εκλογικού αποτελέσματος, ενώ οι βασιλόφρονες τους βενιζελικούς για χρηματισμό και εκβιασμό των ψηφοφόρων. Μάλιστα, η Άννα έγραφε στο ημερολόγιό της ότι έδωσε 9 δραχμές σε ασθενή της για να αλλάξει την ψήφο του υπέρ του Βενιζέλου. Ωστόσο εξέφραζε την ψυχραιμη άποψη, η οποία κυριαρχούσε στο στράτευμα: «*Θέλω τον Βενιζέλο αλλά όχι τους βενιζελικούς και θέλω και τον απελευθερωτή βασιλιά μου*».

Τον Ιανουάριο του 1921 η Άννα βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί έμεινε στο ξενοδοχείο του Μποδοσάκη, όπου και έδρευαν οι Αμυνίτες στρατιωτικοί. Την εποχή εκείνη ακόμη και το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε λάβει μέρος στον δικασμό, στρεφόμενο εναντίον της νομίμως εκλεγμένης κυβέρνησης της Αθήνας. Η Άννα, αντιλαμβανόμενη ότι αυτή η κατάσταση μόνο την καταστροφή μπορεί να επιφέρει, προσπάθησε να πείσει για συναίνεση τους οικονομικούς παράγοντες, τους Αμυνίτες, το Πατριαρχείο κ.ά., τονίζοντας να μη σταματήσουν την υποστήριξη τους προς τους στρατιώτες της πρώτης γραμμής.

Στο Φανάρι η Άννα γνώρισε τον Μητροπολίτη Γερμανό Καραβαγγέλη, ο οποίος είχε θάψει τη σορό του αδελφού της Παύλου. Η χαρά και η συγκίνησή της ήταν μεγάλη. Ο Μητροπολίτης είχε μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη ως υποψήφιος για την εκλογή νέου Πατριάρχη. Αργότερα, η Άννα, που είχε γίνει κοινωνός παρασκηνιακών διαβουλεύσεων, απέστειλε στον Καραβαγγέλη μια επιστολή, παρουσιάζοντάς του τις δολοπλοκίες για την εκλογή του Πατριάρχη και θέματα πολιτικής. Μεταξύ άλλων κατηγορούσε τον Μποδοσάκη που έδινε άσυλο στους Αμυνίτες και τον Χρυσόστομο Σμύρνης που εξαγοράστηκε από την κυβέρνηση Γούναρη αντί ενός αυτοκινήτου.

Τον Απρίλιο του 1921 η Άννα αρρώστησε βαριά. Στην Αθήνα κυκλοφορούσαν φήμες ότι αιχμαλωτίστηκε. Ο γιος της Αντώνης έσπευσε στη Σμύρνη, όπου την εντόπισε και τη μετέφερε στην Αθήνα. Εκείνη, αφού συνήλθε, επέστρεψε στην Ιωνία, φέρνοντας κιβώτια με εφόδια. Ο αγαπημένος της όμως

συνεργάτης, γιατρός Παναγής Βερονίκης (το «*γιατρουδάκι*» της, όπως έλεγε), ήταν βαριά άρρωστος. Λόγω αμέλειας του αρχιάτρου της αποστολής, η ασθένειά του υποτροπίασε και μετατράπηκε σε «κτικίο». Με δική της ευθύνη τον μετέφερε στην Αθήνα αλλά ήταν πλέον αργά. «*Ήταν το ιδανικότερο στα αισθήματα παλληκάρι που γνώρισα στη ζωή μου*», έγραψε στο ημερολόγιό της.

Τον Αύγουστο του 1921 σήμανε η έναρξη της επίθεσης του Ελληνικού Στρατού προς τον Σαγγάριο ποταμό. Κατά τις πρώτες 20 ημέρες των επιχειρήσεων 17.500 στρατιώτες χρειάστηκαν περιθάλψη. Τότε η Άννα, διαπιστώνοντας ότι ελάχιστοι αξιωματικοί είχαν παραμείνει όρθιοι, στηλίτευσε τους Αμυνήτες αξιωματικούς, που καλοπερνούσαν στα πολυτελή ξενοδοχεία της Πόλης.

Το βράδυ της 9ης Σεπτεμβρίου ο αρχίατρος έδωσε εντολή στην Άννα να εγκαταλείψει το μέτωπο εντός 24 ωρών, επικαλούμενος προφορικά μια διαταγή του στρατηγού Παπούλα. Η αιτιολογία ήταν ότι «*η κυρία Παπαδοπούλου έκανε πολιτικές συζητήσεις με τους ασθενοείς της*». Η Άννα απογοητεύθηκε και μοίρασε όλες τις προμήθειές της στους στρατιώτες. Την ημέρα της αναχώρησής της (11 Σεπτεμβρίου) δύο άνδρες πραγματοποίησαν έρευνα στα πράγματα της. Τότε «*ανακαλύφθηκε το τεκμήριο της προδοσίας*», ήτοι μια αναμνηστική φωτογραφία του Βενιζέλου από το 1919. Οι δύο άνδρες συνόδευσαν την Άννα σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού της σαν να επρόκειτο για κακοποιοί. Στην πρώτη στάση της διαδρομής, στα Μουδανιά, η Μάνα ετοίμασε κιβώτια με τσιγάρα, κορδόνια, φανέλες και κάλτσες, στέλνοντάς τα στα αγαπημένα της ευζωνάκια. Στη Σμύρνη, προτού αναχωρήσει με το πλοίο για τον Πειραιά, έστειλε και άλλα κιβώτια με προμήθειες.

Εν τω μεταξύ της γνωστοποιήθηκε ότι ο Παπούλας δεν είχε μάλλον ανάμειξη στην αποπομπή της αλλά όλα ήταν ραδιουργίες του «μισοτιού αρχιάτρου». Προφανώς, αυτός είχε πληροφορηθεί ότι ο βενιζελικός Μπενάκης μαζί με τις αποστολές ρούκων προς την Άννα για τις ανάγκες των στρατιωτών έστελνε σαμπάνιες και ακριβό κρασί για

Η Άννα Μελά με τον Μητροπολίτη Γερμανό Καραβαγγέλη. ΔΕΞΙΑ. Μία από τις αγαπημένες ενασχολήσεις της κατά την ώρα της ανάπαυλας ήταν η φωτογραφία. Εδώ, φωτογραφίζει ελληνικά αεροπλάνα στο μικρασιατικό μέτωπο. ΚΑΤΩ: Ζωγραφίζει ξύλινα κανατάκια από κέδρο της Βυτίνας. Τα έσοδα από την πώλησή τους προσφέρονταν στις φιλανθρωπικές δράσεις της.

την ίδια. Εκείνη, όμως, μοίραζε τα «πολυτελή» ποτά της σε όλους τους φαντάρους, σχηματίζοντας οι ανώτεροί της την άποψη ότι ο Μπενάκης κάνει προπαγάνδα υπέρ του Βενιζέλου «μέσω σαμπάνιας».

Το σανατόριο

Όσο ο Ελληνικός Στρατός πολεμούσε στα βάρη της Ανατολίας η Άννα προσπάθησε με ποικίλους τρόπους να επανέλθει στο μέτωπο αλλά δεν τα κατάφερε. Άρχισε τότε να σχεδιάζει τη δημιουργία ενός σανατορίου, καθώς και υποδομών για τη φροντίδα των αναπήρων του πολέμου, των ορφανών και των προσφύγων, διότι αντιλαμβανόταν ότι επέρχεται μεγάλο μακελειό. Η αφορμή για τη συμβολή της στην καταπολέμηση της φυματίωσης ήταν ο θάνατος του «καλού της γιατρούλη». Μάλιστα εκμυστηρεύθηκε στην Πηνελόπη Δέλτα ότι ουδέποτε θα ματαίωνε τα σχέδιά της και ότι θα μετέβαινε στην Αμερική για να «ζητιανέψει» χρήματα από την ομογένεια, ούσα διατεθειμένη να ταξιδέψει ως νοσοκόμα του πλοίου για να μη σπαταλήσει λεφτά για το εισιτήριο.

Εκείνη τη χρονική περίοδο το κίνημα του φεμινισμού είχε αποσπάσει την προσοχή των αθηναϊκών αριστοκρατικών κύκλων από τα φλέγοντα προβλήματα της χώρας. Το σχετικό περιοδικό *Ελληνίς* του Ελευθερουδάκη ζήτησε τη συμβολή της Άννας επί του θέματος της ισοπολιτείας και τη γυναικείας ψήφου. Η Άννα όμως ήταν μια αντισυμβατική προσωπικότητα, που δεν κρυβόταν πίσω από τους καθωσπρεπισμούς. Υποστήριζε ότι ο ψηφοφόρος θα έπρεπε να έχει το κατάλληλο μορφωτικό επίπεδο, κάτι το οποίο οι γυναίκες της εποχής της δεν το διέθεταν, ενώ στράφηκε εναντίον του Ελευθερουδάκη και όλων των «βιτρινάτων» φεμινιστών. Μεταξύ άλλων, επεσήμανε ότι 300 Αγγλίδες νοσοκόμες πέθαναν κατά τη διάρκεια του καθήκοντος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εκ των οποίων οι 46 στην πρώτη γραμμή των μαχών, αλλά ουδεμία αναφορά επ' αυτού έγινε στον ελληνικό Τύπο, ούτε και από τους αυτοαποκαλούμενους φεμινιστές. Επίσης, σχεδόν καμία από τις «μαχήτριες» των δικαιωμάτων των γυναικών δεν υπηρέτησε τη χώρα σε

κανέναν πόλεμο. Μόνο μία, ονόματι Φωκά, πέθανε στην Προύσα και γι' αυτήν ουδείς λόγος έγινε από κανέναν «φεμινιστή», αλλά εάν η τελευταία απεβίωσε σε κάποια αριστοκρατική χοροεσπερίδα θα είχε γίνει «ηρωίδα». Αυτά και πολλά περισσότερα είπε και έγραψε η Άννα περί φεμινισμού, κρατώντας πάντα το τσιγάρο στο χέρι.

Μετά την Καταστροφή η Άννα ίδρυσε την Εργατική Γωνιά, γνωστότερη ως Γωνιά της Μάνας. Επρόκειτο για ένα μαγαζάκι στο υπόγειο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, όπου πωλούσε ζωγραφίες της και χειροποίητα οικιακά προϊόντα με σκοπό τα έσοδα να δίνονται για την ανακούφιση των προσφύγων. Συνάμα, αναδιοργάνωσε τον σύνδεσμο της Αδελφής του Στρατιώτου και δημιούργησε το ίδρυμα Θαρσείν Χρη (φράση που είχε κάνει σύνθημα της ζωής της) για τη φροντίδα των αιχμαλώτων πολέμου που επέστρεφαν στην πατρίδα. Επιπλέον, δεν έπαψε να προσφέρει τις υπηρεσίες της για τη φροντίδα των φυματικών κοριτσιών.

Το 1924 ξέσπασε νέα πολιτική κρίση με αιχμή του δόρατος το πολιτειακό ζήτημα. Πέραν τούτων, η Ελλάδα κυριολεκτικώς αιμορραγούσε από τη φυματίωση. Το 15% του πληθυσμού είχε ασθενήσει και οι θάνατοι ανέρχονταν περί τις 30.000 ετησίως. Η Άννα έβαλε σε εφαρμογή το σχέδιο για ίδρυση σανατορίου. Ήδη από το 1923 είχε προβεί στις απαραίτητες διεργασίες για τη συγκρότηση ενός νομικού φορέα του θεραπευτηρίου της. Ως τοποθεσία επελέγη μια αποσιλωμένη περιοχή έκτασης 450 στρεμμάτων, στις πλαγιές του Μαϊνάλου, στην τοποθεσία Κορφοφυλιά, κατόπιν υπόδειξης γιατρών και μηχανικών. Ωστόσο, η Άννα αντιλαμβανόταν ότι οι Έλληνες της Ελλάδας έδωσαν ό,τι είχαν να δώσουν κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δεκαετιών με κάθε τρόπο. Έτσι στράφηκε προς τους Έλληνες του εξωτερικού. Άλλωστε το επώνυμό της ενέπνεε εμπιστοσύνη, αφού οι Μελάδες είχαν καταστεί ιδιαίτερος δημοφιλείς, λόγω του πατριωτισμού και της εντιμότητάς τους.

Πρώτος σταθμός της ήταν η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Εκεί δεν άφησε πόρτα ελλη-

νικού νοικοκυριού και καταστήματος που να μην κτύπησε και να μη «ζητιάνεψε». Όλοι τους συγκινήθηκαν από το πάθος της για φιλανθρωπία, από τον Αρκάδα Αιγυπτιώτη Σπετσερόπουλο, ο οποίος δώρισε 1,2 εκατ. δραχμές, μέχρι παιδιά του Αβερώφειου Γυμνασίου που έριξαν από μισό φράγκο στο κουτί του εράνου.

Επόμενος προορισμός της ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες, όπου διέσχισε όλη σχεδόν τη χώρα με καίριους σταθμούς τη Νέα Υόρκη, το Σαιντ Λούις και το Ντιτρόιτ. Σχεδόν καθημερινώς ελάμβανε επιστολές από διάφορα μέρη των ΗΠΑ και του Καναδά, περιέχοντας μηνύματα υποστήριξης μαζί με μικρά χρηματικά ποσά από τους βιοπαλαιστές Έλληνες ομογενείς. Συνολικώς, η «συγκομιδή» της ανήλθε στα 2,5 εκατ. δραχμές από την Ελλάδα, περισσότερα από 3 εκατ. από την Αίγυπτο, 3,6 εκατ. από την Αμερική και μια υπόσχεση 50.000 δολαρίων από τους ΑΧΕΠΑΝΣ (American-Hellenic Educational Progressive Association), η οποία όμως ποτέ δεν δόθηκε λόγω του οικονομικού Κραχ του 1929. Μέσα σε όλη αυτή τη χαρά ένα «γκρίζο σύννεφο» επισκίασε το κλίμα ικανοποίησής της – δεν μπόρεσε να παρευρεθεί στον γάμο του γιου της Αντώνη με την Αλεξάνδρα (κόρη της Πηνελόπης Δέλτα).

Η Άννα είχε πλέον στα χέρια της ένα ικανό ποσό για τη δημιουργία ενός πρότυπου σανατορίου. Νόμιζε ότι τα δύσκολα είχαν τελειώσει αλλά εξαπατήθηκε. Έπρεπε να φέρει εις πέρας και το ελληνικό Δημόσιο, ενώ η δικτατορία του Πάγκαλου έφερε νέες καθυστερήσεις. Τελικώς, τον Μάρτιο του 1927 ξεκίνησαν οι εργασίες για την ανέγερση του σανατορίου. Τα επόμενα δύο χρόνια η Άννα χάθηκε κυριολεκτικά από προσώπου γης. Κυκλοφορούσαν φήμες ότι απεβίωσε, ενώ οι πιο εμπαιθείς την κατηγορούσαν ότι καταχράστηκε τα χρήματα από τους εράνους και έφυγε στο εξωτερικό.

Τον Ιανουάριο του 1929 η βαρυχειμωνιά έπληξε τα ορεινά της Αρκαδίας. Πλήθος χωριών αποκλείστηκε από τα χιόνια και ο νομάρχης ζήτησε τη συνδρομή της πολιτείας για τη διάνοιξη των δρόμων και τη δια-

νομή σίτου. Ήταν τότε που «ανακαλύφθηκε» και η Άννα. Έμενε παγιδευμένη σε μια παράγκα δίπλα στο εργοτάξιο της Κορφοξυλιάς. Από τη στιγμή που ξεκίνησαν τα έργα δεν είχε φύγει ούτε στιγμή από το υπό κατασκευή σανατόριό της, επιβλέποντας τις εργασίες και διαχειριζόμενη με ακρίβεια δεκάρας τα χρήματα από τους εράνους.

Τον Ιανουάριο του 1930 ολοκληρώθηκε η κεντρική και η δεξιά πτέρυγα του σανατορίου. Επρόκειτο για το αρτιότερο θεραπευτήριο για φυματικούς, τουλάχιστον στην Ανατολική Ευρώπη, καθώς ο Τύπος έκανε λόγο περί ενός σανατορίου εφάμιλλου αυτού του Νταβός. Το συνολικό κόστος ανήλθε στα 5,5 εκατ. δρχ., όταν ο προϋπολογισμός για το κρατικό σανατόριο Πεντέλης ήταν στα 15 εκατ. δρχ., όπου οι ασθενείς διέμεναν σε προκατασκευασμένα παρπήγματα από πεπιεσμένο χαρτόνι.

Στο καταστατικό της λειτουργίας του η Άννα έθεσε πολύ αυστηρούς όρους, ώστε αυτό να μην καταντήσει άσυλο, όπως η «Σωτηρία», ενώ προτεραιότητα θα δινόταν στους αναπήρους πολέμου. Επιπλέον, επέδωσε τη συνεργασία του σανατορίου με ντόπιους προμηθευτές (κιτηνοτρόφους, γαλακτοπαραγωγούς, αγρότες, τεχνίτες κ.λπ.), ώστε να τονωθεί η τοπική οικονομία, να εξασφαλιστεί η καλή ποιότητα των τροφίμων και να αποφευχθούν οι οικονομικές ατασθαλίες με προμηθευτές από την κεντρική διοίκηση.

Στις 6 Αυγούστου 1930 το σανατόριο της Μάνας υποδέχθηκε τους πρώτους 7 ασθενείς του. Την ημέρα των εγκαινίων (23 Σεπτεμβρίου) η Άννα συνταξίδεψε με έναν παπά, ξεκινώντας από την Τρίπολη προς την Κορφοξυλιά. Προληπτική όπως ήταν, έκανε τον σταυρό της και ξεκίνησαν. Όταν έφθασαν στο πλέον ερημικό τμήμα της διαδρομής έσκασε το λάστιχο του πίσω τροχού. Μετά την επιδιόρθωση της ζημιάς έπαθε βλάβη ο μπροστινός τροχός του αυτοκινήτου και τότε ο συνοδηγός άρχισε να κατηγορεί τον παπά ως γρουσουζή, ενώ εκείνος απάντησε ότι ήταν διάκος. Ακολούθως η Άννα, γελώντας, είπε: «*Κάτσε να δέσω τον παπά*» και έκανε έναν κόμπο στο μαντίλι

της. Τελικώς, με καθυστέρηση μιας ώρας έφθασαν στον προορισμό τους.

Στην τελετή παράδοσης του σανατορίου στο ελληνικό κράτος η Άννα λύγισε όταν ήρθε η στιγμή της ομιλίας της. Βούρκωσε.

Το σανατόριο της «Μάνας» στις καταπράσινες πλαγιές του Μαινάλου και απόψεις του εγκαταλειμμένου «κάστρου της υγείας». Οι τελευταίες «απώλειες» ήταν το σιδερένιο κιγκλίδωμα του κλιμακοστασίου, το οποίο υπήρχε έως το 2010.

Μέσα σε μια στιγμή όλη η ζωή της πέρασε σαν ταινία μπροστά από τα μάτια της. Θάνατοι, ακρωτηριασμοί, πόνος, βάσανα και αγώνες μιας ζωής. Η «αντρογυναίκα», η σκληρή Μάνα, δεν άντεξε. Ξέσπασε σε λυγμούς. Την ομιλία της ανέλαβε να εκφωνήσει ένας συνεργάτης της. Μεταξύ άλλων, διάβασε: «*Αν εύρετε ελλείψεις, βεβαιωθείτε ότι δεν μου έλειψε ούτε στιγμή η καλή θέληση διά να τα φέρω εις πέρας*». Στο τέλος, θερμή της παράκληση ήταν να της επιτραπεί να μένει στην παράγκα πλάι στο ανατόριο.

Η Άννα είχε εξοικονομήσει πλεόνασμα χρημάτων από τους εράνους και έτσι διέθεσε 2,5 εκατ. δρχ. για την ίδρυση ανατορίου στην Εύβοια, 1,5 εκατ. στη Μονή Πεντέλης για τη δημιουργία αντιστοιχού θεραπευτηρίου και τη μετατροπή του Πύργου της Δουκίσσης Πλακεντίας σε εκπαιδευτήριο απόρων παιδιών, καθώς και 500.000 δρχ. για το ανατόριο Ηπείρου. Το 1934, με τα εναπομείναντα χρήματα, ολοκλήρωσε το περίπτερο Πεύκα Ματσούκα στο θεραπευτήριο «Σωτηρία», δύναμης 50 κλινών.

Έπειτα από έναν χρόνο λειτουργίας 115 φυματικοί ασθενείς νοσηλεύθηκαν στο ανατόριο «Η Μάνα», εκ των οποίων μόνο 7 απεβίωσαν, αποτελώντας ιατρικό άθλο για την εποχή. Δυστυχώς, το όραμα ζωής της Άννας μετατράπηκε σε κέντρο ρουσοφειτών και μιζών από τους πολιτικούς και τους γραφειοκράτες. Οι υπεράριθμοι διορισμοί γιατρών-φίλων του υφυπουργού Κρατικής Υγιεινής, που ποτέ δεν παρουσιάστηκαν στη θέση τους, οι υπερκοστολογήσεις προμηθευτών-φίλων του νομάρχη Τριπόλεως και η διακοπή των κρατικών επιχορηγήσεων λόγω της διένεξης μεταξύ του αρμόδιου υπουργού με τον τοπικό έφορο ήταν μερικοί μόνο από τους λόγους υπολειμματικής του ανατορίου.

Η Άννα ήταν ανήμπορη να βοηθήσει. Η παραμονή της στην κρύα και υγρή παράγκα της Κορφοζυλιάς προκάλεσε καιρίο πλήγμα στην ήδη βεβαρημένη υγεία της. Η διάγνωση ήταν φυματίωση. Από τα τέλη του 1937 η Άννα έμεινε σχεδόν κλινήρης. Την παραμονή των Θεοφανίων του 1938

μια γυναίκα με ένα μωρό στην αγκαλιά της κτύπησε την πόρτα του σπιτιού της στο Ψυχικό, ζητώντας κάρβουνα για να ζεσταθεί. Αμέσως η Μάνα έδωσε εντολή στη συγκατοικό της Έλλη Έλληνας να δώσει όσα κάρβουνα είχαν, λέγοντας: «*Εμείς είμαστε γριές, δεν τα έχουμε ανάγκη*». Έτσι, για τρία υγρά και ψυχρά μερόνυχτα η Άννα έμεινε χωρίς καθόλου θέρμανση, αφού τα καταστήματα ήταν κλειστά λόγω αργιών. Η ευθραυστη υγεία της υπέστη το τελικό πλήγμα.

Ένα πρωινό του Φεβρουαρίου πήρε στα χέρια ένα βαλιτσάκι γεμάτο χαρτιά και άρχισε να τα σκίζει ένα ένα, λέγοντας στην κόρη της ότι «*εάν κάποτε έρθει κάποιος και σου πει ότι χρωστάει στη Μάνα, να του πεις ότι δεν χρωστάει τίποτα*». Το ίδιο είχε κάνει και ο πατέρας της λίγο προτού πεθάνει. Τις παραμονές του θανάτου της ρώτησε πάλι την κόρη της ποιος ήταν ο αξιωματικός που μπήκε για λίγο στο δωμάτιο. Εκείνη σάστισε, απαντώντας ότι δεν τον είδε, οπότε η Μάνα μονολόγησε: «*Μου φάνηκε σαν τον Παύλο...*». Το πρωινό της 12ης Φεβρουαρίου 1938 αντίκρισε την ανθισμένη αμυγδαλιά, έξω από το παράθυρό της. Το πρόσωπό της έλαμψε και με ικανοποίηση είπε: «*Αχ, δεν ξέρεις πώς το περίμενα*». Το απόγευμα της ίδιας ημέρας η Μάνα έφυγε.

Την επομένη μια παρέλαση γνωστών και άγνωστων πραγματοποιήθηκε στην οικία του Ψυχικού, για να αποχαιρετήσουν τη Μάνα. Κάποια στιγμή ένας νεαρός άρχισε να σχεδιάζει τη νεκρή, κρατώντας στα χέρια ένα μπλοκ ζωγραφικής. Αρκετή ώρα αργότερα η κόρη της ζήτησε από τον νεαρό να καθίσει για να ξεκουραστεί. Τότε, εκείνος με κοκκινισμένα μάτια απάντησε: «*Είμαι η τελευταία φορά που βλέπω τη Μάνα μου και μου λέτε πως θα κουραστώ; Εσάς σας γέννησε, εμένα με βρήκε άρρωστο, ορφανό στον δρόμο, με γιάτρεψε, με μάγλωσε στα “Πεύκα Ματσούκα”, με σπούδασε, τώρα τελειώνω το Πολυτεχνείο χάρις σ’ εκείνη, λέτε να είναι λιγότερο Μάνα δική μου;*»

* * *

Το σκίτσο της νεκρής Άννας φιλοτεχνημένο από τον νεαρό φοιτητή, του οποίου τη ζωή είχε σώσει παλαιότερα η «Μάνα». ΔΕΞΙΑ: Ο τάφος της στις Ροβιές Ευβοίας.

Η καρδιά της Μάνας σταμάτησε να κτυπάει τον Φεβρουάριο του 1938. Λίγους μήνες αργότερα έπαψε να λειτουργεί και το σανατόριο της Κορφοξυλιάς, το Κάστρο της Υγείας, όπως το αποκαλούσαν οι ντόπιοι. Στα χρόνια της Κατοχής απογυμνώθηκε και μέσα στην επόμενη δεκαετία έμειναν μόνο οι τοίχοι του. Σήμερα, το επιβλητικό αυτό κτήριο παραμένει βωρά στον χρόνο και στην εγκατάλειψη, έτοιμο να σωριαστεί σε σωρό από πέτρες. Ωστόσο έχει περιληφθεί στους καταλόγους του ΤΑΙΠΕΔ, για να αξιοποιηθεί από ιδιώτες ως ξενοδοχείο ή για υποδομές ιατρικού τουρισμού για μισό αιώνα (αν φυσικά παραμείνει όρθιο έως τότε).

Όσοι αντίκριζαν για πρώτη φορά την Άννα Μελά Παπαδοπούλου σχημάτιζαν την εντύπωση μιας απότομης και νευρικής γυναίκας. Αναίτια μπορεί να αποκαλούσε τον συνομιλητή της «μπούφο» και με τα σηκωμένα φρύδια της να δημιουργούσε αντιπάθειες. Σχεδόν πάντα με το τσιγάρο στο χέρι και με τα ιδιαίτερα ρούχα της έδινε την εντύπωση μιας ιδιόρρυθμης αλλά αρχοντικής γυναίκας. Ωστόσο, η εκπληκτική

δράση της την έκανε θρύλο. Η Άννα αφιέρωσε τη ζωή της στην περίθαλψη, στην προστασία, στην παρηγοριά και στη φροντίδα των στρατιωτών, που πολεμούσαν για την πατρίδα. Ξεσήκωσε και παρακινούσε τον κόσμο των πόλεων να ενισχύει τα παλληκάρια του μετώπου και όργωσε την ομογένεια για την καταπολέμηση της φυματίωσης. Έτσι, η Άννα Μελά Παπαδοπούλου έμεινε στη λαϊκή συνείδηση ως η Μάνα του Στρατιώτου, ένας τιμητικός τίτλος που απονεμήθηκε σε λιγοστές γυναίκες, μιμούμενες το παράδειγμά της.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μελά-Παπαδοπούλου Α., *Ως ελευθέρα πολίτις...* Ημερολόγιο Εκστρατείας 1912-1926, εκδ. Μίλητος, Αθήνα, 2010.

Μπακοπούλου Ελ., *Η Μάνα*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 2004.

Ροδάς Μ., *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, τυπογραφία Κλεισιούνη: Αθήνα, 1950.

Σταυρίδης Αντ., *Άννα Μελά-Παπαδοπούλου, Εκεί που δεν πεθαίνουν οι άνθρωποι*, εκδ. Μίλητος, Αθήνα, 2007.

Ο **Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος** είναι ιστορικός ερευνητής.

Η σταδιοδρομία και η δράση του Ιωάννη Παπακυριαζή είναι πολυσχιδής και ενδιαφέρουσα από ιστορικής αλλά και από στρατιωτικής άποψης.
ΚΑΤΩ: Η στολή του συνταγματάρχη Παπακυριαζή όπως εκτίθεται στο Στρατιωτικό Μουσείο Λαχανά.

Ο ήρωας της Μάχης του Λαχανά ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΗΜΑΚΗ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΖΗΣ (1857-1913)

του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΚΟΤΣΙΑΗ

Η Ζωή του

Έχει περάσει περισσότερο από ένας αιώνας από την ιστορική Μάχη του Λαχανά, στις 21.6.1913. Ένας από τους πρωταγωνιστές και ήρωας των Βαλκανικών Πολέμων που έπεσε στη μάχη αυτήν ήταν και ο συνταγματάρχης Ιωάννης Δημάκης Παπακυριαζής, διοικητής του 4ου Συντάγματος Πεζικού που έδρευε στη Λάρισα και έδρασε κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου.

Γεννήθηκε στην Υπάτη στις 12.12.1857 από Υπαταίους γονείς και ήταν το πρώτο παιδί της οικογένειας, από πέντε αδέρφια. Σύζυγός του ήταν η Ουρανία, το γένος Αλεξάνδρου Βαλασαμάκη, από τη Σκόπελο, και μία από τις αδελφές της ήταν η σύζυγος του άλλου ήρωα της ίδιας εποχής, του ταγματάρχη Ιωάννη Βελισσαρίου από την Κύμη της Εύβοιας, που έπεσε και εκείνος μαχόμενος στα Στενά της Κρέονας, στις 13.7.1913. Η μοίρα έφερε οι δύο ήρωες να είναι σύγγαμβροι και να πέσουν στην ίδια περίοδο στα πεδία των μαχών.

Η σταδιοδρομία και η δράση του Ι.

Παπακυριαζή είναι πολυσχιδής και ενδιαφέρουσα από ιστορικής και στρατιωτικής άποψης. Το 1877 κατετάγη στον Στρατό ως εθελοντής και στη συνέχεια εισήλθε στη Σ.Σ. Υπαξιωματικών (η Σχολή Ευελπίδων λειτουργούσε τότε ως παράρτημα του Πολυτεχνείου, μόνο για τους αξιωματικούς του Μηχανικού). Έλαβε μέρος στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο ως υπολοχαγός και διακρίθηκε ως διοικητής λόχου στη Μάχη του Δομοκού. Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στου Γουδή, στο οποίο συμμετείχε, τον βρίσκει στη Λάρισα. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι τον βρίσκουν ακόμη στη Λάρισα, ως διοικητή του 4ου Συντάγματος Πεζικού της 1ης Μεραρχίας, υπό τον υποστράτηγο Εμμανουήλ Μανουσογιαννάκη.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Το πρωί της Παρασκευής 5 Οκτωβρίου 1912 τέσσερεις ελληνικές μεραρχίες σε πλήρη σύνθεση, που ήταν συγκεντρωμένες στη Θεσσαλία, παραβιάζουν συγχρόνως την τότε ελληνοτουρκική μεθόριο και

η 1η Μεραρχία πέρασε τη Μελούνα, κατέλαβε το οροπέδιο Μελούνα Γκριτζόβαλι και προχώρησε προς την Τσαρίτσανη, φθάνοντας τρία χιλιόμετρα νότια από αυτήν. Την επομένη ημέρα, 6 Οκτωβρίου, οι Μεραρχίες 1η και 2η έφθασαν μπροστά στην Ελασσόνα, όπου ο Ελληνικός Στρατός, ύστερα από τετράωρη μάχη, απελευθερώνει την πόλη. Στις 8 Οκτωβρίου οι ελληνικές μεραρχίες καταλαμβάνουν τις οριστικές θέσεις πριν από τη μεγάλη εξόρμηση για εκπόρθηση του Σαραντάπορου. Η 1η Μεραρχία, ακολουθώντας τον δρόμο Ελασσόνας - Ελευθεροχωρίου, φθάνει έως το χωριό Κοκκινόγι (τότε Δεμιράδες), αριστερά του δρόμου Ελευθεροχωρίου - Στενών Πέτρας - Κατερίνης. Η 1η Μεραρχία θα εκτινέιτο δεξιά της 2ης, με το αριστερό της άκρο κατευθυνόμενο προς τη Βίγλα. Η δύναμή της ανερχόταν σε 14.400 άνδρες και περιελάμβανε το 2ο Σύνταγμα Πεζικού Λαμίας με συνταγματάρχη τον Αλκιβιάδη Οικονομίδα, το 4ο Σύνταγμα Πεζικού Λάρισας με συνταγματάρχη τον Ιωάννη Παπακυριαζή και το 5ο Σύνταγμα Πεζικού Τρικάλων με συνταγματάρχη τον Αρ. Τσακίρη. Η μεραρχία άρχισε να αναπτύσσεται σε πρώτη γραμμή και δεξιά το 4ο Σύνταγμα της με τα τάγματά του σε κλιμακωτή διάταξη προς τα δεξιά και πίσω. Με διάταξη 400 μέτρων μεταξύ των συνταγμάτων και 300 μέτρων μεταξύ των ταγμάτων της περνά το ρεύμα Χατζηγώγου, χωρίς την υποστήριξη Πυροβολικού.

Εκείνη την κρίσιμη ώρα προέκυψε ένα σοβαρό πρόβλημα στις τάξεις του 4ου Συντάγματος ανάμεσα στον διοικητή του Ιωάννη Παπακυριαζή και στον ταγματάρχη Ιωάννη Βελισσαρίου, που σημάδεψε τις σχέσεις τους μέχρι τον θάνατό τους. Για το πώς ανέκυψε το σοβαρό αυτό πρόβλημα υπάρχουν δύο εκδοχές. Κατά την πρώτη, η καθυστέρηση της προέλασης των ελληνικών πυροβολαρχιών είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση του ρυθμού προέλασης προς τις τουρκικές θέσεις που, αντιθέτως, υποστηρίζονταν από ισχυρές δυνάμεις Πυροβολικού. Ο ταγματάρχης Βελισσαρίου, επειδή δεν ανεχόταν τη βραδύτητα της προ-

έλασης, από νωρίς το πρωί διέταξε τους άνδρες του να προπεράσουν τα δύο τάγματα που βρίσκονταν μπροστά λέγοντας: *«Παιδιά, καλά είναι τα κανόνια, αλλά δεν έχουμε καιρό να περιμένουμε. Ας προχωρήσουμε εμείς και ας επιτεθούμε σαν Έλληνες και το Πυροβολικό θα μας προφθάσει επάνω στη μάχη. Σε εμάς πρέπει η τιμή ότι πρωτοδιώξαμε τους Τούρκους»*. Η απόφαση του Βελισσαρίου να προχωρήσει υπερβολικά προς τις εχθρικές θέσεις, τις οποίες προσέγγισε στα 300 μέτρα, είχε ως συνέπεια να αποκοπεί το τάγμα του από άλλα τάγματα του 4ου Συντάγματος, να δεχθεί όλη τη μανία των τουρκικών πυρών και να υποστεί βαρύτερες απώλειες, με άμεσο αποτέλεσμα τις αρνητικές επιπτώσεις και στα άλλα τμήματα του συντάγματος και της μεραρχίας.

Όταν ο διοικητής του συντάγματος Ι. Παπακυριαζής πληροφορήθηκε τις ενέργειες του Βελισσαρίου εκνευρίστηκε και έφθασε στον χώρο του τάγματος. Εκεί, χωρίς να απευθύνει τον λόγο στον Βελισσαρίου, διέταξε να παρυσιαστούν οι διοικητές των λόχων. Τότε ο Βελισσαρίου, οργισμένος, απευθύνθηκε προς τον συνταγματάρχη (σύγγαμβρό του) λέγοντας: *«Κύριε συνταγματάρχα, μη λησμονείτε ότι είμαι ταγματάρχης. Σε εμένα πρέπει να δώσετε τις διαταγές και εγώ θα τις μεταβιβάσω τους λοχαγούς μου, οι οποίοι γι' αυτόν τον λόγο δεν μπορούν να λάβουν διαταγές από εσάς. Εγώ διοικώ το τάγμα. Για ποιον λόγο είμαι εδώ»*. Ο συνταγματάρχης Παπακυριαζής, εκνευρισμένος, επιχείρησε να κτυπήσει τον Βελισσαρίου, τον συγκράτησαν όμως άλλοι αξιωματικοί. Ο Βελισσαρίου τότε συνέχισε: *«Αφήστε τα αυτά. Δεν έχουμε καιρό για τέτοια πράγματα. Βρισκόμαστε σε μάχη εναντίον του εχθρού. Αυτό είναι το κύριο»*. Το επεισόδιο έληξε προσωρινά και ο συνταγματάρχης αποσύρθηκε. Στη συνέχεια όμως ανέφερε όσα προηγήθηκαν στους προϊστάμενούς του, με αποτέλεσμα την ενημέρωση του διαδόχου Κωνσταντίνου, ο οποίος επέπληξε τον Βελισσαρίου, αποκαλώντας τον μάλιστα τρελό, με την άμεση απάντηση του ταγματάρχη:

«Παρατηρείτε εμένα, υψηλότατε, διότι έσπευσα, και δεν παρατηρείτε εκείνους οι οποίοι εβράδυναν». Αποτέλεσμα αυτής της διένεξης ήταν η αφαίρεση της διοίκησης του τάγματος από τον Βελισσαρίου, ο οποίος αργότερα, κατά την πολιορκία των Ιωαννίνων, ανέλαβε εκ νέου τη διοίκηση τάγματος άλλου συντάγματος, ως διοικητής του 9ου Τάγματος Ευζώνων.

Κατά μία άλλη εκδοχή, όταν ο Παπακυριαζής έδωσε τη διαταγή επίθεσης, μέσα στον ενθουσιασμό του δεν καθόρισε ζώνη ενέργειας και σημείο κατεύθυνσης. Ο Βελισσαρίου τότε τον ρώτησε: «*Σημείο κατεύθυνσης;*» – και ίσως να χαμογέλασε λόγω της συγγενείας τους. Ο Παπακυριαζής, δυσαρεστημένος, απάντησε: «*Η Κωνσταντινούπολις!*» Ο Βελισσαρίου τότε, με βροντερή φωνή, διέταξε τους λοχαγούς του: «*Σημείο κατευθύνσεως Κωνσταντινούπολις.*»

Ο Παπακυριαζής έκανε δριμεία παρατήρηση στον ταγματάρχη και στην επίσης οξεία απάντηση του Βελισσαρίου άρπαξε το ξίφος του για να τον σκοτώσει, ευτυχώς όμως οι παρευρισκόμενοι αξιωματικοί τον συγκράτησαν. Ο Βελισσαρίου τότε απάντησε: «*Σε ατενίζω όπως ο Ζεϋς από του ύψους του Ολύμπου.*» Ο Παπακυριαζής ανέφερε την απείθεια του Βελισσαρίου προς το Στρατηγείο και από τότε οι δρόμοι τους χώρισαν.

Απελευθέρωση Θεσσαλονίκης και Ιωαννίνων

Στις 11 Οκτωβρίου 1912 η 1η Μεραρχία πραγματοποιεί πορεία από το Νεοχώρι μέσω Καστανιάς προς τα Σέρβια. Ακολουθεί, στις 20 Οκτωβρίου, η Μάχη των Γιαννιτσών και η είσοδος των ελληνικών στρατευμάτων, περίπου στις 11 το πρωί, στην

Ο συμπολεμιστής και σύγγαμβρος του Παπακυριαζή ταγματάρχη Ιωάννης Βελισσαρίου (1861-1913) σκοτώθηκε στη μάχη της Κρέσνας. ΔΕΞΙΑ: Ο Ιωάννης Παπακυριαζής ανήκει στη γενιά των αξιωματικών εκείνων που κατά τη διάρκεια των πολέμων του 1912-1913 λάμπρυναν την Ελλάδα.

Η μάχη του Κιλκίς - Λαχανά, που άνοιξε τον δρόμο προς τον Βορρά και διέλυσε τον «θρύλο» περί αητιήτου του βουλγαρικού στρατού, θεωρείται, όχι αδικώς, μια από τις φονικότερες της νεότερης ελληνικής Ιστορίας. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Λαϊκή λιθογραφία του Σωτηρίου Χρηστίδη που απεικονίζει τη μάχη του Κιλκίς.

πόλη. Στις 24 Οκτωβρίου ο Στρατός περνάει τον Αξιό και στις 26 του ίδιου μήνα καταγράφεται το πρωτόκολλο παράδοσης της Θεσσαλονίκης. Στις 28 Οκτωβρίου, στις 11 το πρωί, ο αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος εισέρχεται στη Θεσσαλονίκη, όπου το μεσημέρι έγινε δοξολογία στον ναό του Αγίου Μηνά για την απελευθέρωση της πόλης. Επικεφαλής της 1ης Μεραρχίας ήταν το 4ο Σύνταγμα Πεζικού με τον διοικητή του Ιωάννη Παπακυριαζή. Ήταν μια μεγάλη ημέρα για τον ελληνισμό.

Μετά τον θρίαμβο τα πράγματα στην περιοχή άρχισαν να γίνονται σοβαρά. Η Βουλγαρία αμφισβήτησε τόσο τη διαχωριστική γραμμή που είχε συμφωνηθεί μεταξύ των δύο πρώην συμμάχων χωρών όσο και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον Ελληνικό Στρατό. Όλα αυτά επέβαλλαν τη λήψη μέτρων προστασίας και άμυνας στην περιοχή. Και η διατήρηση της 1ης Μεραρχίας εδώ κρίθηκε επιβεβλημένη.

Στο άλλο μέτωπο, στην Ήπειρο, ο αγώνας κατά των Τούρκων συνεχιζόταν, αλλά οι επιχειρήσεις είχαν αποτελεματωθεί. Τα

οχυρά του Μπιζανίου εμποδίζαν την κατάληψη των Ιωαννίνων ενώ και ο χειμώνας του 1912-1913 ήταν από τους βαρύτερους που είχε γνωρίσει η Ήπειρος έως τότε. Ακόμη οι μονάδες του Ελληνικού Στρατού είχαν κυριολεκτικά αποδεκατιστεί από τα κρυοπαγήματα και την υπερκόπωση των ανδρών, ενώ, αντιθέτως, οι απώλειες από τις μάχες ήταν σχετικά μικρές.

Κατά την πολιορκία των Ιωαννίνων, περίπου 15 χιλιόμετρα ανατολικά από την πόλη, στην περιοχή του Δρίσκου, πολεμούσε το απόσπασμα του Αθανασίου Μήτσα, με συμπολεμιστές το σώμα των Γαριβαλδινών. Ο διοικητής του αποσπάσματος θα αναλάβει αργότερα, όπως θα φανεί στη συνέχεια, μετά το θάνατο του Παπακυριαζή, τη διοίκηση του συντάγματός του. Στην περιοχή του Μετσόβου το εκεί απόσπασμα δέχθηκε τουρκική επίθεση στις 2 Φεβρουαρίου από υπέρτερες δυνάμεις και αναγκάστηκε να υποχωρήσει προς το Μέτσοβο. Την άλλη ημέρα οι Έλληνες περίμεναν συνέχιση της επίθεσης κατά της πόλης και το υπουργείο Στρατιωτικών είχε

διατάξει το απόσπασμα να αμυνθεί όσες ημέρες μπορούσε περιμένοντας την άφιξη του 4ου Συντάγματος Πεζικού της 1ης Μεραρχίας, που από τη Θεσσαλονίκη είχε μεταφερθεί στον Βόλο και από εκεί θα μεταφερόταν σιδηροδρομικώς στην Καλαμπάκα. Με την ίδια διαταγή συνεκροτείτο Ταξιαρχία Μετσόβου, που θα την αποτελούσαν το 4ο Σύνταγμα, ένα τάγμα από έμπεδα και το παλαιό απόσπασμα.

Στη συνέχεια παρατίθεται ιδιόγραφο σημειωματάριο-ντοκουμέντο του συνταγματάρχη Παπακυριαζή, που έχει διασωθεί και βρίσκεται ως ιερό κειμήλιο στο αρχείο του εγγονού του Γεωργίου Αθ. Παπακυριαζή, το οποίο δημοσιεύεται για πρώτη φορά στο βιβλίο του για τον παππού του:

– *Συνι/τος Παπακυριαζής παρών.*

– *Εδώ παρόντες κ. Δούσμανης έχετε καιρειτισμούς. Έχετε τι να αναφέρετε. Τηλεγραφήσατε.*

– *Ουδέν έχω να αναφέρω αναμένω διαταγήν και τότε θα ιδώ.*

– *Αμέσως. Η ΑΒ.Υ. ο Διάδοχος σας εμπιστεύεται την Διοίκησιν όλων των περι το*

Μέτσοβον ευρισκομένων δυνάμεων, ήτοι του Συν/τος σας των εξ Αθηνών αποστελλομένων τεσσάρων λόχων και μιας ορειβατικής πυροβολαρχίας εκ ταχυβόλων και ολοκλήρου του πρώην Αποσπάσματα Μήτσα νυν υπό διοίκησιν αντισυνταγμ. Πετρίδου, άτινα θα αποτελέσωσιν μικτήν Ταξιαρχίαν.

– *Ο εχθρός δυνάμεως περί τας 2.000 ανδρών κατά πληροφορίας ας ημείς θεωρούμεν υπερβολικής, την 2αν Φεβρουαρίου προερχόμενος εκ Λιοσκοβιτσίου προς Γρεβενίτι και Καβαλάρι διά Καλαμπάρ Αγά προς Λιάπη, προσέβαλε την δεξιάν πτέρυγαν του αποσπάσματος Μήτσα το οποίον εύρε κατά λόχους διασκορπισμένους εις Γρεβενίτι, Δρεστενίκο, Λιάπη, Πέτρα, Δεμάτι, Βότιτσα, Κράφι και Μέτσοβον. Τα τμήματα ταύτα πλην των εις Μέτσοβον υπεχώρησαν εν μέρει ατάκτως καταδιωκόμενα ανενόχλητα εις Μέτσοβον. Κατορθώθη όπως διά των καλλίτερων συντεταγμένων τμημάτων κρατηθή η γραμμή Βοτονότσι - Δεβρεντίστα και αι προς Μέτσοβον εκ Πολιτισιές διαβάσεις.*

– *Ο εχθρός επιτεθείς την 6ην Φεβρουαρίου κατά γραμμής Βοτονότσι - Δεβρεντίστα*

απεκρούσθη μετ' απωλειών και υπεχώρησε χθες 7 Φεβρουαρίου εις Χρυσοβίτσαν. Σκοπός της υφ' υμᾶς μικτῆς ταξιαρχίας εἶναι νὰ ἐκβιάσῃ τὴν διάβασιν τοῦ Δρίσκου καὶ νὰ συντρέχῃ εἰς τὴν κατὰ τῶν Ἰωαννῶν γενικὴν ἐπιθεσὶν καταλαμβάνουσα τὴν Καστριτσαν.

– *Ενεργήσετε οὕτω εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τοῦ Στρατοῦ ἔχοντες ἀριστερόθεν ἡμῶν τὴν ἡν Μερραρχίαν. Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς σας ταύτης θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ διασκορπίσῃτε τὰ κατὰ τοῦ Ἀποσπάσματος Μῆτσα ἐχθρικά τμήματα οὕτως ὥστε νὰ ἐξασφαλίσετε κατὰ τὴν πρὸς Δρίσκο προέλασίν σας, τὴν μετὰ τοῦ Μετσόβου συγκοινωνίαν. Εἶτα νὰ κινηθεῖτε τὴν διάβασιν τοῦ Δρίσκου. Ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος σας παραγγέλλει νὰ μελετήσῃτε τὴν ἐπιχειρήσιν σας καὶ ἅμα ἀφικθῆτε εἰς Μέτσοβον καὶ συμπληρώσῃτε τὰς πληροφορίας σας νὰ τῶ ἀναφέρῃτε τὸν τρόπον καθ' ὃν θὰ ἐνεργήσῃτε.*

– *Επίσης παραγγέλλει ὅπως συγκροτήσῃτε τὴν Ταξιαρχίαν σας ἀνασυντάσσων τὸ ταχύτερον τὸ πρῶν Ἀπόσπασμα Μῆτσα. Τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Πετριδὴν θέλετε χρησιμοποιοῦν ἀναθέτοντας εἰς αὐτὸν διοίκησιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς σας. Ἡ ἐναρξίς τῆς ἐπιχειρήσεως ἐπιείγῃ Εἰς Μέτσοβον θέλετε εὐρεῖ κρυπτογραφικὸν λεξικὸν διὰ τὴν μετὰ τοῦ Στρατηγεῖου συνεννόησίν σας. Ἦδη ἐτελείωσε ὅ,τι ἔχετε νὰ μας πληροφορήσῃτε περὶ καιροῦ καὶ ἀν ἡ διάβασις τοῦ Ζυγοῦ παρουσιάξῃ δυσχερείας ἐκ τῆς χιόνος καὶ πῶς σκέπτεται νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐτάς. Ποία κατὰστασις υγιεινομικῆς υπηρεσίας καὶ ἀν ἐφοδιάσῃτε ἐκ Θεσσαλονίκης μετὰ χειρουργεῖου.*

– *Ὁ καιρὸς δυσχερείας μεγίστας προβάλλει. Τὸ Σύνταγμα μετὰ τῆς πυροβολαρχίας θὰ διαιρεθῇ εἰς τρία τμήματα διὰ τὴν ἀναχώρησιν. Ἀύριον ἀναχωρῶ μετὰ τοῦ πρώτου ἵνα ἀντιληφθῶ καὶ ἰδίους ὄμμασιν τα τοῦ καιροῦ. Ἡ διάβασις τοῦ Ζυγοῦ εἶναι δυνατὴ. Χειρουργεῖον δὲν ἐπρομηθεύθημεν καθότι ἡ διαταγὴ τῆς Μερραρχίας δὲν ἐθίγει τοιοῦτον τι μετ' ὀλίγων σας ἀποστέλλω ἀντίγραφον τῆς διαταγῆς. Οὐδὲν ἕτερον.*

– *Ἄμα φθάσατε εἰς Μέτσοβον, ἐξετάσατε*

τῆς καταστάσεως, ζητήσατε συνεννόησιν τηλεγραφικὴν τοῦ Στρατηγεῖου.

- *Καλῶς*
- *Σας καληνυχτίζω*
- *Καγῶ ἐπίσης.*

Ἡ τελικὴ ἐπιθεσὶς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ γιὰ κατάληψιν τῶν Ἰωαννῶν ἐκδηλώθηκε τὸ πρῶν τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1913. Ἡ Ταξιαρχία Μετσόβου, με τὸ 4ο Σύνταγμα Πεζικοῦ, ἐνηργήσῃ καὶ αὐτὴ ἐπιθεσὶς ἐπὶ τὴν περιοχὴ τοῦ Δρίσκου, ἀνατολικά τῶν Ἰωαννῶν, καὶ κατάφερε νὰ καταλάβῃ, ὕστερα ἀπὸ σφοδρὴ ἀντίστασις, τὸ Κοντοβράκι. Ἡ ὅλη ἐξέλιξις τῆς προσπάθειας εἶχε αἰσία ἀποτελέσματα. Στις 21 Φεβρουαρίου οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἐσάτ πασά, συνοδευόμενοι ἀπὸ τὸν διοικητὴ τοῦ 9ου Τάγματος Εὐζῶνων Ἰωάννη Βελισσαρίου, ἐφθάσαν στις 4.30 στὸ Χάνι Ἐμὶν Ἀγά καὶ στις 5.30 τὸ πρῶν δόθηκε ἡ διαταγὴ κατάπαυσης τοῦ πυρὸς σὲ ὅλες τῆς μονάδες.

Στὴ Μακεδονία: Κιλκίς - Λαχανάς

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἰωαννῶν τὸ 4ο Σύνταγμα ἐπέστρεψε ἐπὶ τὴν Μακεδονία γιὰ προστασία τῶν συνόρων ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτησίν τους ἀπὸ τοὺς Βούλγαρους. Στις 17 Ἰουνίου 1913 ἐκκαθαρίζεται ἡ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἀπὸ 1.300 Βούλγαρους στρατιῶτες ποὺ στρατωνίζονταν ἐπὶ τὴν πόλιν.

Στις 18 Ἰουνίου 1913 τὸ Στρατηγεῖο ἐξέδωσε τὴ διαταγὴν:

Α) Ἐκδοθεῖσα διαταγὴ τοῦ Ἑλλ. Γεν. Στρατηγεῖου.

Τὴν ἐσπέραν τῆς 18ης Ἰουνίου ἐξεδόθη ἡ κάτωθι διαταγὴ: Ἐπιχειρήσ. Γενικοῦ Στρατηγεῖου.

*Θεσ/νικὴ 18 Ἰουνίου 1913, 8 μ.μ.
Πρὸς τὰς Μερ/χίας, τὴν Ταξιαρχίαν Ἱππικοῦ καὶ τὴν Ὑπηρεσίαν Μετώπισθεν.*

1) Ὁ ἐχθρὸς μετὰ τὴν χθεσινὴν τὴν ἐπιθεσὶν κατὰ τῶν ἀσθενῶν ἡμῶν τμημάτων προκαταλήψεως, οὐδὲν ἐπιχειρήσῃ σήμερον. Οἱ ἐν Θεσ/νικῇ ἀιχμαλωτισθέντες

Διμοιρία Πεζικού μαχόμενη στο Μακεδονικό Μέτωπο. ΚΑΤΩ: Έφοδος ελληνικής διμοιρίας κατά των βουλγαρικών θέσεων στη μάχη του Κιλκίς (1913).

ανέρχονται εις 1.300 οπλίτας και 17 αξιωματικούς.

2) Ο στρατός θα εξακολουθήσει αύριον την σήμερον αρξαμένην προέλασιν και θα επιτεθεί.

3) Η VII Μεραρχία θα προελάσει εις Νιγρίταν εις την εκτίμησιν δε του διοικητού αυτής επαφίεται εάν θα νομίση αναγκαίον να προελάση έτι περαιτέρω εις την γέφυραν Ορλιακό.

4) Η I Μεραρχία θα εκκινήσει την 5ην πρωινήν και να προελάση διά Βυσσώκας, διά Ζαρόβου προς την γραμμήν Λαχανά -

Λιγκοβάνης. Εις την εκτίμησιν και απόφασιν του Διοικητού της επαφίεται να στραφή εν ανάγκη καθ' οδόν όπως υποστηρίξη το αριστερόν της VII Μεραρχίας, μεθ' ης να ευρίσκεται εν διαρκή συνδέσμω.

5) Η VI Μεραρχία να εκκινήσει εξ Αϊβάτι την 5ην πρωινήν και να προελάση διά Γιουβέσνας προς το Ύψωμα 605.

6) Η IV Μεραρχία να εκκινήσει εκ Δαουτλή την 7ην πρωινήν, να έχει δε από της 5ης πρωινής εντελώς ελευθέραν την διάβασιν της II Μεραρχίας. Η IV Μεραρχία να προελάση διά Σαλαμανλή και Αϊχτισέ -

Κλισέ συναντώσα δε τον εχθρόν να επιτεθή αναπτυσσομένη με το δεξιόν αυτής εν επαφή προς το αριστερόν της II Μερραρχίας, με το αριστερόν δε προς τα μεταξύ Σαρίκιοϊ και Σαριγκιόλ υψώματα.

7) Η II Μερραρχία να εκκινήση εκ Μπάλτσας την 5ην πρωινήν ώραν και να προελάση διά Δαουτλή και Γενή-Μαχαλά συναντώσα δε τον εχθρόν να επιτεθή αναπτυσσομένη με το αριστερόν της προς τα ανατολικώς του Σαρίκιοϊ υψώματα.

8) Η V Μερραρχία να εκκινήση εκ Νάρες την 7ην πρωινήν ώραν και να προελάση ανατολικώς της Λίμνης Ατζί-Γκιόλ, διά του υψώματος 250 προς Κιλκίς, συναντώσα δε τον εχθρόν να επιτεθή αναπτυσσομένη με το δεξιόν αυτής εν επαφή προς το αριστερόν της IV Μερραρχίας και με το αριστερόν αυτής προς Κιλκίς.

9) Η III Μερραρχία να εκκινήση εκ του υψώματος 246 βορείως Βαθύλακκο την 5ην πρωινήν και να προελάση δι' Αβρέτ-Ισσάρ προς Κιλκίς, συναντώσα δε τον εχθρόν να επιτεθή αναπτυσσομένη με το δεξιόν αυτής προς Κιλκίς.

10) Η X Μερραρχία να διέλθη τον Αξιόν

και εκκινούσα εκ Καρασουλί την 8ην πρωινήν να επιτεθή κατά του παρά το Μαλίνοβο και βορείως αυτού εχθρικών τμημάτων, να απωθήση ταύτα και αναλόγως της τακτικής καταστάσεως να στραφή προς Κιλκίς. Εις τον διοικητήν της Μερραρχίας επαφίεται η εκτίμησις της καταστάσεως και η αναλόγως ταύτης ενέργεια.

11) Η Ταξιαρχία του Ιππικού να διευθυνθή προς Κοιζά - Ομερλί - Κρετ κανονίζουσα την πορείαν της εν συνδυασμῷ μετά της III Μερραρχίας. Να συνδέη την III μετά της X Μερραρχίας. Να εξακριβώση δι' αναγνωρίσεων, αν υπάρχωσιν εχθρικοί δυνάμεις μεταξύ Κιλκίς Κιλιντίρ ή αν κινώνται τιαύται επί της εκ Δοϊράνης προς Κιλκίς οδοῦ.

12) Επίσης εκάστη των Μερραρχιών και η Ταξιαρχία Ιππικού μετά την απώθησιν του εχθροῦ εκ των θέσεών του να καταδιώξωσιν αυτόν συντόνωσ.

13) Το Στρατηγεῖον μου θα ευρίσκειται αύριον από 8.30 πρωινής εις Μπάλιζαν, ένθα δέον να ευρίσκωνται οι σύνδεσμοι των Μερραρχιών πλην των της I, VII, X και Ταξ. Ιππικού.

Κωνσταντίνος Β'

Ο τάφος του συνταγματάρχη Παπακυριαζή λίγο μετά το 1913. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Λαϊκή λιθογραφία του Σωτηρίου Χρησιτίδη που απεικονίζει τη μάχη του Λαχανά.

Σύμφωνα με αυτά, η προέλαση της 1ης Μεραρχίας προς την οχυρωμένη από τους Βούλγαρους γραμμή στον Λαχανά άρχισε στις 5 το πρωί με αφετηρία το διάκενο ανάμεσα στις λίμνες Λαγκαδά και Βόλβη. Τη νύχτα της 19ης Ιουνίου τα προκεχωρημένα τμήματα της 1ης Μεραρχίας πέρασαν και έμειναν στην περιοχή Βερτίσκου. Τη νύχτα της 20ής προς 21η Ιουνίου 1913 ο διοικητής του 4ου Συντάγματος Ιωάννης Παπακυριαζής αναφέρει ότι έχει διαθέσει στη γραμμή μάχης 8 λόχους. Στις μάχες για την κατάληψη του Κιλκίς ζητήθηκε η ενίσχυση των μεραρχιών και το Στρατηγείο εκδίδει διαταγή για τη συγκρότηση μεικτού αποσπάσματος από δυνάμεις της 1ης και της 6ης Μεραρχίας, που έπρεπε από τον Λαχανά να σταλούν στην περιοχή του Κιλκίς.

Ο Παπακυριαζής νεκρός στο πεδίο της μάχης

Το πρωί της 21ης Ιουνίου ο διοικητής του 4ου Συντάγματος Πεζικού Παπακυριαζής κινείται έφιππος περίπου στο κέντρο του μετώπου Λαχανά, ανάμεσα στις πρώτες γραμμές των Ελλήνων ακροβολιστών και

σε απόσταση περίπου 500 μέτρων από τον εχθρό. Εκεί όμως συνέβη το μοιραίο και ο ήρωας του Λαχανά πέφτει νεκρός. Περιγραφές για το τραγικό συμβάν και τα γεγονότα εκείνης της ημέρας δίδονται από πολλούς συγγραφείς αυτής της περιόδου της Ιστορίας. Επιλέγουμε αυτό του Σπύρου Μελά, που γράφει: «*Στο δεξιό των ευζώνων πολεμούσε, με την ίδια θαυμαστή ορμή, το τέταρτο πεζικό σύνταγμα της πρώτης Μεραρχίας με το συνταγματάρχη Παπακυριαζή. Είναι μπατζανάκηδες με τον Βελισσαρίου, αλλά, μαλωμένοι από τη μάχη του Σαρανταπόρου, δεν μιλιούνται*».

Τώρα διαγωνίζονταν ποιος θα περάσει τον άλλον στην ανδρεία. Όταν λοιπόν ο Βελισσαρίου οδήγησε τους ευζώνους του σε μια τρομερή έφοδο, που κατέληξε σε άγρια λοχιομαχία, αναγκάζοντας τους Βούλγαρους να το βάλουν στα πόδια, και επάνω στον ορυμαγδό της καταδίωξης είδε τον Ζήρα, έναν από τους αξιωματικούς του Παπακυριαζή, και τον ερώτησε ειρωνικά:

– *Πού είναι, βρε Ζήρα, ο διοικητής σου να δει;*

– *Σκοτώθηκε, του αποκρίθηκε ο λοχαγός, δεν είναι πολλή ώρα.*

Το ηρώον του συνταγματάρχη Παπακουριαζή στον Δήμο Λαγκαδά. ΚΑΤΩ: Το Στρατιωτικό Μουσείο Λαχανά οικοδομήθηκε το 1969 και περιλαμβάνει εκθέματα-κειμήλια της μάχης του Λαχανά κατά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η προτομή του Παπακουριαζή στον περιβάλλοντα χώρο του Στρατιωτικού Μουσείου Λαχανά.

Ο Βελισσαρίου, μετανιωμένος για το κοροϊδευτικό του ύψος και λυπημένος που έχασε τον συγγενή του, έκανε τον σταυρό του.

– *Ο Θεός ας τον συγχωρήσει!* μουρμούρισε και επέστρεψε στους άνδρες του να συνεχίσει την καταδίωξη του εχθρού.

Σε λιγότερο από έναν μήνα όμως, στις 13 Ιουλίου 1913, έπεσε και αυτός μαχόμενος στα Στενά της Κρέσνας.

Μετά τη μάχη ο στρατηγός Μανουσογιαννάκης θα περάσει από το σημείο που σκοτώθηκε ο Παπακυριαζής, θα αφιππεύσει, θα αγκαλιάσει το νεκρό σώμα του και θα ομολογήσει συγκινημένος ότι είχε χάσει το καλύτερό του παλληκάρι. Ακόμη και ο αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος, όταν έμαθε για τον θάνατο του Παπακυριαζή, πήγε αμέσως στο πεδίο της μάχης και ασπάστηκε τον ήρωα με δάκρυα.

Τον ηρωικό θάνατο του Παπακυριαζή ύμνησε και η λαϊκή μούσα:

*Κοιμάται ο Παπακυριαζής /
στου Λαχανά το χώμα, / έχει το χιόνι
σκέπασμα / και το βουνό για στρώμα. /
Κάθε διαβάτης που περνά / σε ενός
σταυρού τη χάρι, / να προσκυνήσει
το σταυρό / και τ' άξιο παλληκάρι.*

Η οικογένεια Παπακυριαζή από τη Μάχη του Λαχανά και στη συνέχεια έχει πληρώσει βαρύ φόρο αίματος για την πατρίδα. Ο θετός γιος του ήρωα Αθανάσιος Γεωργίου Παπακυριαζής, αξιωματικός (ταγματάρχης) σε πολεμική αποστρατεία, έπεσε νεκρός στα βόθρα της γέφυρας του Γοργοπόταμου μαζί με άλλους 9 πατριώτες από την Υπάτη, ως αντίποινα για την ανατίναξη της γέφυρας. Ο λοχαγός Πεζικού Δ. Κ. Παπακυριαζής (ανιψιός του Παπακυριαζή), έπεσε στο Αβγκίν το 1921, ο ταγματάρχης Πεζικού Δημάκης Χρ. Παπακυριαζής, επίσης ανιψιός του ήρωα, έπεσε μαχόμενος στις 10.1.1941 στη Μάχη της Κλεισούρας. Ο Αθ. Κυρκόπουλος, από μητέρα Παπακυριαζή, λοχαγός Πεζικού, έπεσε στο Αϊδίνι της Μικράς Ασίας το 1922, ενώ ο Ηλίας Ευθυμιόπουλος, και αυτός από μητέρα Παπακυριαζή, λοχαγός Πεζικού, έπεσε κατά την περίοδο του Εμφυλίου κοντά στην Καλαμπάκα.

ΒΑΣΙΚΟ ΒΟΗΘΗΜΑ

Γ. Αθ. Παπακυριαζής: «Συνταγματάρχης Ιωάννης Δημ. Παπακυριαζής, Αναφορά στον Υπαταίο ήρωα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913, Αθήνα 2012».

Ο Κωνσταντίνος Ι. Κοτσιλής είναι ιστορικός ερευνητής.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΧΡ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

του ΔΙΟΝΥΣΗ Κ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑ

Υπάρχουν διακεκριμένοι Έλληνες πολιτικοί που ενώ προσφέρουν στον τόπο πολλά και σημαντικά –τόσο με το έργο τους όσο και με ήθος τους– έχουν ξεχαστεί, οι δε νεότερες γενιές δικαιολογημένα αγνοούν την ύπαρξή τους. Για άλλους από αυτούς τους πολιτικούς η λησμοσύνη οφείλεται στην απουσία προσωπικής τους οικογενειακής συνέχειας, για άλλους σε επίμονες προσπάθειες σύγχρονων και επίγονων πολιτικών, και λοιπών παραγόντων, να διαστρεβλώσουν την προσφορά των συγκεκριμένων πολιτικών, να τη μηδενίσουν ή να τη διαγράψουν.

Ο Στέφανος Στεφανόπουλος υπήρξε σεμνός, τίμιος και ευπατρίδης πολιτικός, ο οποίος δραματίισε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της χώρας από τη δεκαετία του 1930 έως και τη δεκαετία του 1960. Δεν μπορεί να είναι τυχαίο ότι αρκετοί πρωθυπουργοί του εμπιστεύθηκαν το κρίσιμο υπουργείο Συντονισμού, ενώ ο Αλέξανδρος Παπάγος και ο Γεώργιος Παπανδρέου τον είχαν κρίσει αντιπρόεδρό τους.

Ένας από τους πολιτικούς αυτής της κατηγορίας είναι ο Στέφανος Στεφανόπουλος (1899-1982). Από παλαιά πολιτική οικογένεια της Ηλείας, με λαμπρές σπουδές στο Παρίσι, αναγορεύθηκε διδάκτωρ τού εκεί Πανεπιστημίου. Δημοσίευσε τότε δύο μελέτες για τα φλέγοντα οικονομικά ζητήματα της Ελλάδας, που έγιναν δεκτές με ενθουσιασμό. Εξέδωσε στη συνέχεια σημαντικές οικονομικές μελέτες (περισσότερο χαρακτηριστικές οι υπό τον τίτλο *Το τέλος του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού – η διευθυνόμενη οικονομία, Φιλοσοφία και κοινωνικά συστήματα, Οι περιπέτειες του Μαρξισμού*). Όπως γράφει ο Λ. Πάτρας, «η παράδοση της οικογένειάς του τον υποχρέωσε να επιδοθεί στην πολιτική, μολονότι η κλίση και η κατάρτισή του τον οδηγούσαν περισσότερο προς το Πανεπιστήμιο».¹

Όταν το 1930 ο Στεφανόπουλος επανήλθε στην Ελλάδα ανέλαβε την αρχηγία του Στεφανοπουλικού Κόμματος, ως δε εκλεγόμενος συνεχώς βουλευτής Ηλείας εντυπωσίασε με τις εμπεριστατωμένες εισηγήσεις του στη Βουλή (π.χ. για το σταφιδικό πρόβλημα). Ως γενική αποτίμηση, σημειώνεται ότι κατά το β' ήμισυ του 20ού αιώνα, κατά τις δεκαετίες 1950-1980,

υπήρξε από τους πρωταγωνιστές της εθνικής και της πολιτικής ζωής του τόπου.

Μέλος της Διοικούσας Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος, διετέλεσε επί σειρά ετών υπουργός παραγωγικών υπουργείων (Συντονισμού, Εθνικής Οικονομίας, ίδρυσε το υπουργείο Μεταφορών), επί δε διακυβέρνησης Ελληνικού Συναγερμού του Παπάγου υπήρξε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών. Από την υπεύθυνη αυτήν θέση υπήρξε ο πρώτος που χειρίστηκε το Κυπριακό με επιτυχία, δεδομένου ότι επέτυχε να εγγραφεί αυτό για πρώτη φορά ως διεθνές θέμα στην ημερήσια διάταξη του ΟΗΕ. (Εκείνη την εποχή, τη δεκαετία του 1950, κάτι τέτοιο φαινόταν ακατόρθωτο λόγω της λυσσώδους αντίδρασης της κραταιάς τότε μεταπολεμικής νικήτριας, της Μεγάλης Βρετανίας). Ο Στεφανόπουλος χειρίστηκε υπεύθυνα το Κυπριακό κατά την πρώτη του κρίσιμη τριετία. Γενικά η συμβολή του Στεφανόπουλου στη διακυβέρνηση της Ελλάδας ήταν τόσο καθοριστική ώστε ο πρόεδρος της κυβέρνησης, στρατάρχης Παπάγος, την ύστατη στιγμή, πεθαίνοντας, τον όρισε ως διάδοχό του, προτιμώντας τον από τον άλλο αξιολογώτατο επίσης αντιπρόεδρο, τον Παυγιώτη Κανελλόπουλο.

Με τον Αλέξανδρο Παπάγο το 1953 στη Ρώμη. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο πρωθυπουργός Παπάγος με τους δύο αντιπροέδρους της κυβέρνησής του, Στ. Στεφανόπουλο και Π. Κανελλόπουλο (1954).

Από τον θρίαμβο στο... περιθώριο!

Ενώ, λοιπόν, το μέλλον του Στεφανόπουλου προδιεγράφετο λαμπρό, αφού ο έτερος αντιπρόεδρος –με φυσιολογική ανθρώπινη πικρία– αποσύρθηκε και αφού η συντριπτική πλειοψηφία (115) των υπουργών και βουλευτών του Ελληνικού Συναγερμού υπέγραψαν πρωτόκολλο αναγνώρισης του Στεφανόπουλου ως αρχηγού της παράταξής τους, το ήθος του του στέρησε την πρωθυπουργία! Ο Στεφανόπουλος αρνήθηκε την προτροπή του βασιλιά Παύλου να ορκισθεί αμέσως ως πρωθυπουργός λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης εξαιτίας του θανάτου του Παπάγου, δηλώνοντας: «*Σύμφωνοι, Μεγαλειότατε, αλλά να θάψουμε πρώτα τον νεκρό αρχηγό μας και κατόπιν να συνέλθει το κόμμα για να εκλέξει τον ηγέτη του*».² Τότε ο βασιλιάς Παύλος διέπραξε συνταγματική παρέκκλιση αναθέτοντας αυθημερόν την πρωθυπουργία στον μέχρι τότε υπουργό Δημοσίων Έργων Κωνσταντίνο Καραμανλή, οπότε και οι υπογράψαντες το πρωτόκολλο υπέρ Στεφανόπουλου «διέρρευσαν» προς τον νέο πρωθυπουργό. (Περί αυτών πολλά έχουν γραφεί, περισσότερα έχουν κριθεί, άλλα έχουν καταξιωθεί, άλλα όχι, ώστε δεν χρειάζεται μεγαλύτερη αναφορά).

Από τότε ο Στεφανόπουλος έμεινε στο περιθώριο, ενώ ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος έγινε ισχυρός αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Καραμανλή και στη συνέχεια διάδοχος του στην ηγεσία της ΕΡΕ (που ιδρύθηκε από τον Καραμανλή ως συνέχεια του Ελληνικού Συναγερμού του Παπάγου).

Επάνοδος στην εξουσία με την Ένωση Κέντρου

Το 1961 ιδρύθηκε η Ένωση Κέντρου, ως συνασπισμένη αντιπολίτευση κατά του Καραμανλή. Εκ των πρωταγωνιστών της ΕΚ ήταν ο Στεφανόπουλος μαζί με τους Μαύρο, Μητσστάκη, Αλλαμανή, Τούμπα, Αθανασιάδη-Νόβα, Μπακατσέλο, Παπασπύρου κ.ά. Αρχηγός της ΕΚ ορίστηκε ο Γεώργιος Παπανδρέου. Όταν στις 19 Φεβρουαρίου 1964 η ΕΚ ανέβηκε στην εξουσία, ο Στεφανόπουλος ανέλαβε αντιπρόεδρος και υπουργός Συντονισμού. Ο Παπανδρέου τον παρακάλεσε να πάρει ως υπουργό αναπληρωτή τον γιο του, Ανδρέα Παπανδρέου, ως acting minister κατά το αμερικανικό σύστημα, και τότε χρειάστηκε η υπομονετικότητα, η ευγένεια και λοιπά ψυχικά χαρίσματα του Στεφανόπουλου για να μην ξεσπάσει κρίση στο υπουργείο. Πολύ γρήγορα, λόγω του σκανδάλου Σκιαδαρέση, ο Ανδρέας οδηγήθηκε σε παραίτηση.

Ο Γ. Παπανδρέου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Στ. Στεφανόπουλος στη Βουλή, στα έδρανα της αντιπολίτευσης, όπου μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1961 η Ένωση Κέντρου διέθετε 100 βουλευτές. ΚΑΤΩ: Στις 17 Σεπτεμβρίου 1965, με τη στήριξη της ΕΡΕ, σχημάτισε την τρίτη Κυβέρνηση των Αποστατών. Παρέμεινε στην πρωθυπουργία ως τις 22 Δεκεμβρίου 1966, όταν η ΕΡΕ ήρε την εμπιστοσύνη της, επιλέγοντας να συνεργαστεί με την Ένωση Κέντρου στην υπηρεσιακή κυβέρνηση Παρασκευόπουλου. Η φωτογραφία από την ορκωμοσία της κυβέρνησης Στεφανόπουλου.

Πρωθυπουργία Στεφανόπουλου

Ακολούθησαν τα Ιουλιανά, που κατέληξαν, το 1965, σε κυβέρνηση Στεφανόπουλου με τη στήριξη της ΕΡΕ του Κανελλόπουλου και του Μαρκεζίνη. Η ισχυρή αντιπολίτευση, η Ένωση Κέντρου υπό τον Παπανδρέου, παρέμεινε εχθρική και ο φιλικός της Τύπος κατέβαλε κάθε προσπάθεια όχι απλώς να αντιπολιτευθεί, αλλά να γελοιοποιήσει την κυβέρνηση.

Ο ίδιος ο Στεφανόπουλος, επειδή η κυβέρνηση του στηριζόταν σε ξένα υποστυλώματα (ΕΡΕ), όπως επίσης λόγω συνεχώς υποδαυλιζόμενης λαϊκής αντίδρασης, καθώς και ενδοκυβερνητικών ανταγωνισμών/ερίδων, υπέφερε τα πάνδεινα. Μια φορά εξομολογήθηκε σε φίλο του: «*Να ήξερες τι τραβώ καθημερινώς*».

Τον Δεκέμβριο του 1966, κατόπιν πρωτοβουλίας του βασιλιά Παύλου, η ΕΡΕ (Π. Κανελλόπουλος) και η ΕΚ (Γ. Παπανδρέου) ήρθαν σε μυστική συνεννόηση και ανέτρεψαν την κυβέρνηση Στεφανόπουλου, χωρίς ο ίδιος να γνωρίζει το παραμικρό. Ήταν η δεύτερη φορά που ο βασιλιάς Παύλος κινήθηκε κρυφά κατά του Στεφανόπουλου.

Γενονός πάντως είναι ότι η κυβέρνηση Στεφανόπουλου δεν μπορούσε να σταθεί άλλο. Ίσως όμως μια άλλη μεθόδευση στη διατήρηση ή στη διαδοχή της να μην οδηγούσε, έπειτα από τέσσερεις μήνες, στην 21η Απριλίου 1967. Ίσως...

Περίοδος Επταετίας - Μεταπολίτευση

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (1967-1974) ο Στεφανόπουλος παρέμεινε στην Ελλάδα. Στο γραφείο του στην Αθήνα, Μασσαλίας 20, συγκεντρώνονταν παλαιοί πολιτικοί και άλλοι παράγοντες που ήταν κατά του Παπαδόπουλου, χωρίς κάτι περισσότερο συγκεκριμένο. Ο ίδιος ο Στεφανόπουλος, με τις προσωπικές του γνωριμίες, προσπαθούσε να παρεμβαίνει, να εξυπηρετεί άτομα που βρισκόνταν σε δύσκολη κατάσταση.

Όπως γράφει ο Γ.Ν. Δρόσος για τη διαδικασία της πτώσης της δικτατορίας, το πρωί της 23ης Ιουλίου 1974 «*κάποιοι “μικρός”*

*αξιωματικός ειδοποίησε, φαίνεται, λίγο αργότερα τον κ. Στεφανόπουλο, ο οποίος ήταν ο πρώτος ίσως πολιτικός αρχηγός που γνώριζε τι περίπου επρόκειτο να συμβή. Το περίεργο είναι ότι τις ίδιες αυτές ώρες, δηλαδή τις αντίστοιχες προς την πορεία της 23ης Ιουλίου αμερικανικές ώρες, το τμήμα ελληνικών υποθέσεων του Στάρτη Ντηπάρτεντι παρέιχε την πληροφορία ότι επίκειται στην Ελλάδα κυβερνητική αλλαγή και ότι ο πιθανότερος πρωθυπουργός θα ήταν ο κ. Στεφανόπουλος».*³ Λέγεται ότι ένας αξιωματικός από τη Θεσσαλονίκη, ο στρατηγός σήμερα Νικόλαος Πετάνης, ο οποίος από καιρό εργαζόταν για την αποκατάσταση της δημοκρατίας, ήταν αυτός που από την προηγούμενη ημέρα είχε ειδοποιήσει μέσω τρίτου τον Στεφανόπουλο για την επικείμενη μεταβολή. Μάλιστα, ομάδα Βορειοελλαδικών αξιωματικών προόριζε τον Στεφανόπουλο για μεταβατικό πρωθυπουργό μετά την πτώση της δικτατορίας των Ιωαννίδη, Γκιζίκη, Ανδρουτσόπουλου.⁴

Έτσι, το μεσημέρι της 23ης Ιουλίου, όταν ο Στεφανόπουλος, ως πρώην πρωθυπουργός, εκλήθη στη σύσκεψη Γκιζίκη, μετέβη συνοδευόμενος από στενό του φίλο στον οποίο είχε απόλυτη εμπιστοσύνη. Το αποτέλεσμα είναι γνωστό: προέκυψε κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, στην οποία ο Στεφανόπουλος δεν εκλήθη να συμμετάσχει. (Ειπώθηκε ότι αυτό το ζήτησε ο Γ. Μαύρος, αρχηγός τότε της Ένωσης Κέντρου, ο οποίος ορίστηκε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών. Επί των ημερών οι Τούρκοι προχώρησαν στον Αττίλα II, περαιτέρω κατάληψη εδαφικής έκτασης της Κύπρου).

Εκλογές 1977 - Εθνική Παράταξη

Στις εκλογές του 1977 ο Στεφανόπουλος, μαζί με μικρή ομάδα παλαιών πολιτικών (Σπ. Θεοτόκης, Ευ. Σαββόπουλος, Γ. Αποστολάκος κ.ά.), οργάνωσαν, από το μηδέν, μέσα σε 40 μόλις ημέρες, τη δεξιάς απόκλισης Εθνική Παράταξη. Η ΕΠ πολιτεύθηκε ως αντίπαλο κόμμα της ΝΔ, που κατείχε την εξουσία, του ανερχόμενου ΠΑΣΟΚ, ενώ η παλαιά Ένωση Κέντρου διαλύθηκε

και απορροφήθηκε είτε από την ΝΔ είτε από το ΠΑΣΟΚ.

Προτού αποφασίσει την κάθοδό του στις εκλογές, ο Στεφανόπουλος επισκέφθηκε στο Λονδίνο τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ο οποίος, όπως ειπώθηκε, του υποσχέθηκε συμπαράσταση.

Η ΕΠ, μόνη, αβοήθητη, απευθύνθηκε κυρίως στους βασιλόφρονες και μη καραμανλικούς δεξιούς, ενώ απέφυγε να συμπεριλάβει στους συνδυασμούς της πρόσωπα που είχαν εκτεθεί με τη δικτατορία. Ούτε ένας χουντικός δεν πολιτεύθηκε με την ΕΠ, παρότι ο Τύπος (καραμανλικός, παπαν-

δρεϊκός, κομμουνιστικός) της καταλόγιζε ότι είναι «χουντική παράταξη». Στις ξένες πρεσβείες των Αθηνών υπολόγιζαν ότι η ΕΠ θα κέρδιζε ένα 12% των ψηφοφόρων, ασχέτως του γεγονότος ότι δυσκολευόταν να πλαισιωθεί από γνωστούς πολιτικούς.

Ξαφνικά ο βασιλέας Κωνσταντίνος ήλθε σε έμμιση συνεννόηση με τον παντοδύναμο Καραμανλή και απέσυρε την υποστήριξή του από την ΕΠ. Αποτέλεσμα, η ΕΠ, με το σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής που ευνοούσε το πρώτο κόμμα, έλαβε 6,82% των ψήφων, εξέλεξε πέντε βουλευτές, ενώ ο ίδιος ο Στεφανόπουλος δεν εξε-

Με τον Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα, πρώτο πρωθυπουργό της Αποστασίας, μετά την άρση εμπιστοσύνης της ΕΡΕ προς την κυβέρνησή του.

λέγη στην Ηλεία, δεδομένης της πολύπλευρης λυσσώδους προσωπικής πολεμικής εναντίον του.

Η ΕΠ υπήρξε η τρίτη περίπτωση που η βασιλεία κινήθηκε κατά του πραγματικού φίλου της Στεφανόπουλου, όπως ο ίδιος έλεγε με παράπονο. Για την Ιστορία σημειώνεται ότι η ΕΠ, χωρίς πόρους και ενισχύσεις, άφησε πίσω της μεγάλα χρέη. Ο Στεφανόπουλος κινδύνευσε να χάσει το μοναδικό περιουσιακό του στοιχείο, το σπίτι του (Λάχηςτος 5), που παραλίγο να βγει σε πλειστηριασμό. (Βρέθηκε τότε ένας στενός φίλος του, για να αποφευχθεί η καταστροφή). Ήδη, προ ετών, ο Στεφανόπουλος είχε δαπανήσει στην πολιτική όλη τη μεγάλη πατρική περιουσία του στην Ηλεία.

Από τότε μέχρι τον θάνατό του ο Στεφανόπουλος παρέμεινε ιδιωτεύων. Τον επισκέπτονταν πολιτευτές, ξένοι πρέσβεις, παλαιοί φίλοι, δημοσιογράφοι, ξένοι ανταποκριτές, και συζητούσαν ή ζητούσαν τις απόψεις του σε επίκαιρα θέματα. Ήταν ο Νέστορας της πολιτικής.

Ο άνθρωπος Στεφανόπουλος

Ο Στεφανόπουλος υπήρξε από τους πιο μορφωμένους, τους πιο καταρτισμένους Έλληνες πολιτικούς. Ήταν από τους πρώτους που μελέτησαν και συνέγραψαν για τον αληθινό σοσιαλισμό, το περιεχόμενο και τις αξίες του. (Τα μελετήματά του στην πρώτη έκδοση της εγκυκλοπαιδείας του «Ηλίου» αποτελούν σταθμούς στη νεότερη ελληνική σκέψη και αντίληψη). Η έννοια του «κοινωνικός» ήταν αυτή που καθόριζε τα πολιτικά προγράμματα που εκπόνησε ο ίδιος (Λαϊκό Κοινωνικό Κόμμα είχε ονομάσει το κόμμα που ίδρυσε, *Κοινωνική Ελλάδα* ήταν το περιοδικό που εξέδιδε. Υπήρξε ο πρώτος στην Ελλάδα που μίλησε για «κοινωνική διαχείριση της εξουσίας»). Δυστυχώς, η μεγάλη μυωπία του τον έκανε φοβερά κακογράφο ώστε πολλά αξιόλογα επιστημονικά του πονήματα (έγραφε επί ώρες κάθε βράδυ), όντας χειρόγραφα, δεν μπόρεσαν να εκδοθούν και κάηκαν.

Ο Στεφανόπουλος, παρά το γεγονός ότι ήταν ζυμωμένος με την πολιτική, παρέμεινε άδολος, σε πολλά πράγματα απονήρευτος, έντιμος πέρα για πέρα στη διαχείρισή του, με ασύγκριτο ήθος. Στις αδυναμίες του σημειώνεται η αναποφασιστικότητα (είχαν κυκλοφορήσει ανέκδοτα περί αυτής), και η αναβλητικότητα του, που τόσο του στοίχισε σε κρίσιμες γι' αυτόν περιστάσεις.

Ο Στεφανόπουλος δεν δημιούργησε δική του οικογένεια. Είχε αδελφούς τον Βασίλειο (Βάσο), επίσης πολιτικό, που πέθανε νωρίς (1900-1950) και τον Γεώργιο (1904-1989). Τέλος, προ ετών, απεβίωσε ο ανιψιός του Στέφανος (1946-2004), καθηγητής του Παντείου και κατ' επανάληψη βουλευτής.

Με τον θάνατο του Στεφανόπουλου εξαφανίστηκαν μερικά πολύτιμα ντοκουμέντα για την Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας και κυρίως ο κρίσιμος Φάκελος για το Κυπριακό (από την αρχή έως τη Ζυρίχη) που περιείχε σημαντικότατο αυθεντικό ανέκδοτο υλικό. Ο Στεφανόπουλος δεν έγραψε –δυστυχώς– ούτε απομνημονεύματα ούτε δημοσίευσε ημερολόγιο. Αυτό το γεγονός, μαζί με τα αρχεία του που εξαφανίστηκαν, στερεί αφ' ενός μεν τους μελετητές της νεότερης ελληνικής Ιστορίας από μια καθοριστική πηγή πληροφοριών και ιδεών, αφ' ετέρου δε από τη δυνατότητα συγγραφής πλήρους μελετήματος για τον ίδιο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Στο μνημειώδες έργο του «Εξουσία και διανόηση στη νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα (1837-2004)», Τόμοι 2, εκδ. «Το Οικονομικόν», 2005. Το παραπάνω απόσπασμα τ. Β', σ. 777.
- 2 Μαρτυρία του δημοσιογράφου Ι. Πασσά ο οποίος, με τον επίσης δημοσιογράφο Κ. Μπαστιά, ήταν παρόντες στη συνάντηση. Βλ. Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ηλίου, τόμ. ΚΑ' σ. 53.
- 3 «Συμφορά και Απελευθέρωσης», Δωρικοί Εκδόσεις, 1975, σ. 105.
- 4 Το «Πρωτόκολλο» των 250 αξιωματικών του Γ' Σώματος Στρατού, της 21ης Ιουλίου 1974, δημοσιεύεται σε Γ.Ν. Δρόσου, ό.π., σ. 153.

Ο Διονύσης Κ. Μαγκλιβέρας είναι καθηγητής Κοινωνιολογίας και συγγραφέας.

Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Εξέλιξη, προοπτικές και προεκτάσεις

του ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

Το Ισλαμικό Κράτος αναδύθηκε καταλαμβάνοντας τη διεθνή κοινότητα εξαπίνης. Έπειτα από τρία χρόνια έχει υποχωρήσει σημαντικά από το ζενίθ του και αντιμετωπίζει τελικά ζήτημα επιβίωσης. Ακόμη και αν εξαλειφθεί από τον χώρο της Μέσης Ανατολής, ωστόσο δημιουργεί ήδη νέα προσχώματα και βάσεις στη Βόρεια και στην Ανατολική Αφρική, γεγονός που συνεπάγεται τη συνέχιση της δράσης του. Παράλληλα το Ισλαμικό Κράτος πέτυχε τη συσπείρωση του ριζοσπαστικού πόλου του Ισλάμ, έχοντας ενεργοποιήσει μαχητικούς θυλάκους εντός της Ευρώπης που στρέφονται εναντίον της με τρόπο που προκαλεί σοκ, όπως μαρτυρούν οι επιθέσεις σε Παρίσι και Βρυξέλλες. Ως εκ τούτου, ακόμη και αν το Ισλαμικό Κράτος ηττηθεί ολοκληρωτικά ή περιοριστεί σημαντικά, η τρομοκρατική απειλή που έχει αναδυθεί στην Ευρώπη αποτελεί κορυφαία πρόκληση για το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, και ως εκ τούτου απαιτεί άμεση, πολυεπίπεδη και αποτελεσματική αντιμετώπιση.

εμφάνιση του Ισλαμικού Κράτους το 2014 αποτέλεσε κορυφαίο γεγονός στα διεθνή γεωπολιτικά δρώμενα, προκαλώντας κύματα σοκ στους πολίτες του κόσμου. Πώς φθάσαμε όμως στην ανάδυση του εξτρεμιστικού αυτού κινήματος, που διεκδικεί ρόλο κράτους στο διεθνές σύστημα; Ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν, είτε ενεργά είτε επιτρεπτικά, στην ενδυνάμωση και στη στρατιωτική κυριαρχία του; Πώς εντάσσεται στο ευρύτερο γεωπολιτικό παζλ της Μέσης Ανατολής; Ποια ήταν και ποια είναι σήμερα η αντιμετώπιση του από τη διεθνή κοινότητα; Ποιες είναι οι προοπτικές επικράτησής του και ποιες οι μετεξελίξεις της στρατηγικής του;

Υπόβαθρο και ιστορική αναδρομή

Το ιστορικό υπόβαθρο για την ανάδειξη του Ισλαμικού Κράτους πρέπει να αναζητηθεί στις τεκτονικές αλλαγές που συνέβησαν στον χώρο της Μέσης Ανατολής τα τελευταία 15 χρόνια και αφορούν κυρίως:

- Την ανάδειξη της ισλαμικής τρομοκρατίας σε νέο δρώντα στο παγκόσμιο σύστημα μετά την εκκωφαντική επίθεση

της Αλ Κάιντα εναντίον των ΗΠΑ, στις 11 Σεπτεμβρίου 2001. Το σημείο αυτό αποτελεί το ζενίθ της τρομοκρατικής ισχύος, που την κατέστησε και de facto βασικό αντικείμενο μελέτης ως δρώντα στο παγκόσμιο σύστημα. Παράλληλα, έλαβε χώρα η σταδιακή μετεγκατάσταση τρομοκρατικών εστιών από τη Νότια Ασία (Αφγανιστάν, Πακιστάν), μετά την επίθεση των συμμαχικών δυνάμεων υπό τις ΗΠΑ κατά του Αφγανιστάν, προς τη Μέση Ανατολή, που αποτελούσε πρόσφορο έδαφος για τη «φιλοξενία» ριζοσπαστικών στοιχείων και τρομοκρατικών πυρήνων.

- Τη διάλυση του ιρακινού κράτους. Μετά την πλέον αμφιλεγόμενη και κοντόφθαλμη επέμβαση των ΗΠΑ, και κάποιων συμμάχων τους, σαφώς λιγότερων πάντως από ό,τι το 2001, στο Ιράκ καταλύθηκε κάθε έννοια έννομης τάξης. Μπααθιστές, σίτες, σουνίτες και Κούρδοι είτε μάχονταν μεταξύ τους είτε δημιουργούσαν αυτόνομες ζώνες. Σε αυτό το κενό ασφαλείας, σταθερότητας και τάξης, που πλαισιώθηκε και επιτάχθηκε

από την απόσυρση των αμερικανικών δυνάμεων πριν από λίγα χρόνια, βρήκε πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί η φατρία των ακραίων σαλαφιστών σουνιτών, να περικαρλώσει τον έλεγχο της σε μέρος της εδαφικής επικράτειας του Ιράκ και να καταστεί κράτος εντός του ιρακινού κράτους.

- Την Αραβική Άνοιξη, την εξέγερση δηλαδή των αραβικών λαών εναντίον των καταπιεστικών καθεστώτων τους, που οδήγησε στην κατάρρευση των αυταρχικών ηγετών στις περισσότερες περιπτώσεις και στον πιο σκληρό εμφύλιο πόλεμο στη Συρία, που διαρκεί ήδη πέντε χρόνια. Μέσα από την εξέγερση εναντίον του Σύρου προέδρου Μπασάρ αλ Άσαντ αναδείχθηκε μια φανατική ισλαμιστική φατρία, που πολεμούσε εναντίον του καθεστώτος όχι για την επίτευξη μεταρρυθμίσεων και δημοκρατίας, αλλά επιβολής της πιο ακραίας μορφής του ισλαμικού νόμου. Κατόρθωσε να καταλάβει τμήμα των συριακών εδαφών και να καταστεί μέρος του πολύπλοκου παιχνιδιού για την επόμενη ημέρα στη Συρία. Ο εμφύλιος που μαινεται στη Λιβύη μετά τον σφαγιασμό του Μουαμάρ Καντάφι είναι επίσης μέρος της συνολικής εικόνας, καθώς ακραίες ισλαμιστικές ομάδες μάχονται εκεί για την επιβολή της κυριαρχίας τους στο διαλυμένο λιβυκό κράτος.

Το Ισλαμικό Κράτος Ιράκ και Συρίας (Islamic State of Iraq and Syria, ISIS, που μπορεί να το δει κανείς και ως ISIL, Islamic State of Iraq and Levant, όπου το Λεβάντε αποτελεί ιστορικό όνομα για την περιοχή της σημερινής Συρίας) αναδείχθηκε μέσα από τις στάχτες του Ιράκ και τον ορυμαγδό του εμφυλίου στη Συρία. Οργανώθηκε από ακραία στοιχεία του ισλαμικού κόσμου, του ριζοσπαστικού Ισλάμ, που ανήκαν σε τρομοκρατικές ομάδες. Πιο συγκεκριμένα, η μήτρα του Ισλαμικού Κράτους πρέπει να αναζητηθεί στο παρακλάδι στο Ιράκ της Αλ Κάιντα, ο ηγέτης της οποίας Αλ Ζαρκάουι διέφυγε από το Αφγανιστάν και από τον Λίβανο βρέθηκε στο Ιράκ. Αναδείχθηκε ως

τρομοκρατική φυσιογνωμία μέσω των αμερικανικών Αρχών, που προσπαθούσαν να ορθώσουν πειστικά επιχειρήματα για τη συνεργασία του Σαντάμ Χουσεΐν με την Αλ Κάιντα. Στην ουσία, ωστόσο, ο Αλ Ζαρκάουι λειτουργούσε αυτόνομα, έχοντας ως στόχο όχι τόσο τα πλήγματα στη Δύση, όπως η Αλ Κάιντα, αλλά τη δημιουργία ενός ριζοσπαστικού ισλαμικού κράτους στην καρδιά της Μέσης Ανατολής. Προσανατόλισε, ως εκ τούτου, τη δράση της οργάνωσης απέναντι όχι μόνο στη διεθνή κοινότητα αλλά και στους (υποστηριζόμενους από το Ιράν) σίτες της περιοχής.

Η έκρηξη του συριακού εμφυλίου έδωσε την τέλεια ευκαιρία για την επέκταση του ριζοσπαστικού Ισλάμ στο γειτνιάζον κράτος, δημιουργώντας μάλιστα μια συνεχή εδαφική επικράτεια. Ήταν ακριβώς η δημιουργία της συνεχούς επικράτειας στα εδάφη των δύο αυτών κρατών που οδήγησε στην ανακήρυξη του Ισλαμικού Κράτους και στην εδραίωση του στρατηγικού στόχου για θεμελίωση και εξάπλωση της κρατικής παρουσίας του στην περιοχή.

Η πορεία του Αλ Ζαρκάουι είχε σύντομο τέλος, καθώς σκοτώθηκε από τους Αμερικανούς το 2011. Ο σημερινός ηγέτης του Ισλαμικού Κράτους Αλ Μπαγκνταντί, ωστόσο, ακολούθησε την ίδια στρατηγική, δίνοντας προτεραιότητα όχι στον ένοπλο αγώνα εναντίον των ΗΠΑ, αλλά στην επικράτηση επί των εσωτερικών αντιπάλων του και στην υπερίσχυση του επί εδάφους και πληθυσμού. Είναι άξια αναφοράς η διάσταση απόψεων που χώριζε τους Αλ Ζαρκάουι και Αλ Μπαγκνταντί από τον Οσάμα μπιν Λάντεν, ιστορικό αρχηγό της Αλ Κάιντα, και κατ'επέκταση από τη στρατηγική της οργάνωσης, που προέκρινε πρώτα τη δημιουργία προχωμάτων και την εξασφάλιση υποστήριξης από τους ντόπιους πληθυσμούς, αντί τη διά της βίας και του εκφοβισμού επιβολή, και μετά την ανακήρυξη κρατικού μορφώματος. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, κάθε στρατιωτική κτήση είναι εξαιρετικά ευάλωτη καθώς μπορεί ανά πάσα στιγμή να ανατραπεί χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία από τις δυτικές δυνάμεις. Η Αλ

Η ιδρυτική ανακήρυξη του Ισλαμικού Κράτους, το 2014, συνοδεύθηκε από τη σημαντική επέλαση των δυνάμεών του το 2015 και τη συνακόλουθη επέκταση της εδαφικής του επικράτειας. Από το φθινόπωρο του 2015, ωστόσο, το Ισλαμικό Κράτος έχει απολέσει σημαντικά εδάφη και η συρρίκνωσή του προοιωνίζεται την εξάλειψή του.

Ο Αμπού Μουσάμπ αλ Ζαρκάουι υπήρξε αρχηγός της τρομοκρατικής οργάνωσης Αλ Κάιντα στο Ιράκ. Ξεκίνησε ως κοινός εγκληματίας και έμπορος ναρκωτικών, δικτυώθηκε στις φυλακές της Ιορδανίας, από όπου αποφυλακίστηκε έπειτα από γενική αμνηστία, και εντάχθηκε στην Αλ Κάιντα, στο γειτονικό Ιράκ. Αναδείχθηκε σε ηγετικό στέλεχος και η στρατηγική του αποτέλεσε πρόδρομο της γέννησης του Ισλαμικού Κράτους. ΔΕΞΙΑ: Ο Αλ Μπαγκναντί, σημερινός ηγέτης του Ισλαμικού Κράτους, έχει κατορθώσει να συσπειρώσει το ριζοσπαστικό Ισλάμ γύρω από μια σχετικά συνεχόμενη εδαφική επικράτεια.

Νούσρα, από τις πιο γνωστές και βίαιες οργανώσεις του ριζοσπαστικού Ισλάμ, συντάσσεται με αυτή την άποψη και ως εκ τούτου αντιδιαστέλλεται από τη στρατηγική του Ισλαμικού Κράτους. Οι τελευταίες εξελίξεις στο στρατιωτικό πεδίο και η συρρίκνωση του Ισλαμικού Κράτους μοιάζει να δικαιώνει μια τέτοια προσέγγιση.

Το Ισλαμικό Κράτος, λοιπόν, που συνθέτει το ριζοσπαστικό Ισλάμ, επιχειρεί, σε διαφοροποίηση με την πολεμική/τρομοκρατική ρητορική της Αλ Κάιντα κατά της Δύσης με τη χρήση της βίας, ένα νέο μοντέλο οικοδόμησης έθνους που θα είναι συμπεριληπτικό ως προς το σουνιτικό μουσουλμανικό στοιχείο και θα εκφράζει την πλέον ακραία μορφή του. Έχει αναλάβει την ευθύνη διατήρησης του νόμου και της τάξης, καθώς και την προστασία των περιοχών που βρίσκονται υπό την κυριαρχία του. Χρησιμοποιεί τα έσοδα από στρατηγικούς πόρους (πετρελαιοπηγές, λαθρεμπόριο, υδρο-

ηλεκτρικά φράγματα) όχι μόνο για να χρηματοδοτεί έναν κατακτητικό πόλεμο, αλλά και για να χρηματοδοτήσει τη βασική κοινωνικοοικονομική υποδομή στο εσωτερικό του χαλιφάτου που θέλει να δημιουργήσει.

Η εδαφική συρρίκνωση και η στρατηγική στροφή του Ισλαμικού Κράτους

Η αντιμετώπιση των δυτικών δυνάμεων, ωστόσο, έχει διαφοροποιήσει σημαντικά την εικόνα. Κύρια σημεία αναφοράς αποτελούν:

- Η εντυπωσιακή από άποψης αποτελεσματικότητας αντίσταση των Κούρδων, που έχουν αποσπάσει σημαντικά εδάφη από το Ισλαμικό Κράτος, σε μια χρονική στιγμή μάλιστα που κάτι τέτοιο δεν διαφαινόταν ως πιθανό σενάριο και που η απροθυμία της διεθνούς κοινότητας να αποστείλει χερσαίες δυνάμεις έμοιαζε να προκαταβάλλει την κυριαρχία του Ισλαμικού Κράτους ως βέβαιη.

Οι Βρυξέλλες μετά το τρομοκρατικό χτύπημα, τον Μάρτιο του 2016.

- Οι ρωσικές επιδρομές από αέρος που πλαισίωσαν αυτές της Δύσης και έπληξαν κυρίως τις δυνάμεις της αντιπολίτευσης στη Συρία, αλλά δευτερόντως και το Ισλαμικό Κράτος, επιφέροντας καιρικά πλήγηματα σε βάσεις, οικονομικές πηγές και αλυσίδες ανεφοδιασμού.
- Η δημιουργία εδαφικής ασυνέχειας, που κατέστησε από δυσχερή έως ανέφικτο τον ανεφοδιασμό των μαχητών του Ισλάμ, σε βαθμό που δυσκόλεψε τη λειτουργικότητα της στρατιωτικής δράσης τους και επέφερε καιρίο πλήγμα στη στρατιωτική στρατηγική τους.

Ως εκ τούτου, και με αυτά τα δεδομένα στον χάρτη, οι ηγέτες του Ισλαμικού Κράτους προχώρησαν σε μια ιστορική για το μέλλον της οργάνωσης συνάντηση στη συριακή πόλη Τάμπκα, στις 4 Νοεμβρίου 2015. Εκεί αποφάσισαν μια νέα στρατηγική στροφή, μια εκ νέου αλλαγή στόχευσης και στρατηγικής του κινήματος, από τη δη-

μιουργία ενός ευρύτατου εδαφικά χαλιφάτου στη Μέση Ανατολή στον σχεδιασμό και στην εκτέλεση εκκωφαντικών τρομοκρατικών χτυπημάτων στην Ευρώπη. Κάπως έτσι περάσαμε από την απειλή ενός ριζοσπαστικού κινήματος με συμβατικά μέσα –την κατάληψη εδαφών εις βάρος άλλων κυρίαρχων κρατών και τη δημιουργία ίδιου έθνους-κράτους με αέναες επεκτατικές βλέψεις– στον αντισυμβατικό πόλεμο της τρομοκρατίας που ομοιάζει με την τακτική της Αλ Κάιντα και των απανταχού τρομοκρατικών οργανώσεων. Έτσι, λίγες ημέρες αργότερα πραγματοποιήθηκαν οι πολλαπλές επιθέσεις στο Παρίσι και λίγους μήνες αργότερα, τον Μάρτιο του 2016, στις Βρυξέλλες, δηλαδή στην καρδιά του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Εκμεταλλεζόμενο τα κενά ασφαλείας και την απουσία ενιαίας δομής υπηρεσιών ασφαλείας και πληροφοριών των ευρωπαϊκών κρατών, το Ισλαμικό Κράτος στόχευε στη δημιουργία ρηγμάτων

στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, στην ενδυνάμωση και στην επίταση των ισλαμιστικών πυρήνων εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών και, τελικά, στην εξάπλωση και στην κατίσχυση του κινήματος, πλέον όμως με διαφορετικά μέσα από ό,τι προηγουμένως, δεδομένων των αλλαγών στη στρατιωτική ισορροπία ισχύος στην περιοχή.

Η οικονομική διάσταση της εμφάνισης του Ισλαμικού Κράτους

Εύλογο είναι το ερώτημα πώς κατάφερε ένας τρομοκρατικός πυρήνας να οικοδομήσει ένα νέο κράτος, κυρίως από οικονομικής απόψεως. Τέσσερεις είναι οι κύριες πηγές χρηματοδότησης του Ισλαμικού Κράτους:

- Σε στρατιωτικό επίπεδο (εξοπλισμού κ.λπ.), οι αντιστασιακές οργανώσεις (κυρίως στη Συρία) έχουν λάβει μεγάλη χρηματική βοήθεια από τη Σαουδική

Αραβία και τα πριγκιπάτα του Κόλπου, που ευελπιστούσαν στην απομάκρυνση του κοσμικού ηγέτη Μπασάρ αλ Άσαντ από την εξουσία και στην επιβολή ενός σουνιτικού καθεστώτος. Με την εκκίνηση της εξέγερσης μέρος αυτών των πόρων ιδιοποιήθηκε το ριζοσπαστικό ισλαμικό στοιχείο και συνέβαλε στη δημιουργία του Ισλαμικού Κράτους.

- Το Ισλαμικό Κράτος κατέλαβε προσοδοφόρα εδάφη, κυρίως πετρελαιοπηγές, υδροηλεκτρικά φράγματα κ.λπ., τα οποία, πωλούμενα στη μαύρη αγορά, εξασφάλιζαν άφθονη ροή εισοδήματος.
- Το παράνομο εμπόριο πετρελαίου (αλλά και όπλων, ναρκωτικών και ανθρώπων) διαμορφώνει ένα ευρύτατο πλέγμα οργανωμένου εγκλήματος που κατέστη δυνατόν εξαιτίας του καταστροφικού ρόλου της Τουρκίας, η οποία διατηρούσε διάτρητα τα σύνορά της για κάθε είδους παράνομο εμπόριο.

Μία από τις πιο γνωστές προσωπικότητες του ISIS, ο τζιχαντιστής Τζον. Έχοντας μεγαλώσει στη Βρετανία, ασπάστηκε το ριζοσπαστικό Ισλάμ και κατετάγη στον ISIS. Είναι γνωστός για την ωμή βιαιότητά του, η δημοτικότητά του, ωστόσο, δεν ήταν αρεστή στο καθεστώς, που επιτάσσει πίστη στην προσωποπαγή ηγεσία και συμπαγή μάζα ακολούθων.

- Τέλος, στα εδάφη που κατέλαβε το Ισλαμικό Κράτος λειτούργησε από την αρχή ως κατεστημένο κράτος, θεσμοθετώντας άμεσα φοροεισπρακτικούς μηχανισμούς. Καρπώθηκε έτσι αμέσως τις προσόδους που απέρρεαν από τη λειτουργία της κανονικής οικονομίας.

Είναι απαραίτητο να αντιληφθούμε, λοιπόν, αποποιούμενοι μιας απλοϊκής θεώρησης που θέλει το Ισλαμικό Κράτος απλώς ένα βάρβαρο μόρφωμα, ικανό μόνο να σκοτώνει και να διασπείρει τον όλεθρο, τον βαθμό στον οποίο αυτό λειτουργεί ως ένας εύλικτος, προσαρμόσιμος και, κατ' επέκταση, ικανότατος οικονομικός παράγων εντός ενός δυτικοκεντρικού οικονομικού συστήματος, που επιτρέπει ρωγμές και κενά, ούτως ώστε το κεφάλαιο (από οπουδήποτε και αν προέρχεται, οποιουσδήποτε στόχους και αν εξυπηρετεί) να μπορεί να κινείται απρόσκοπτα και να πολλαπλασιάζεται.

Στο ίδιο πλαίσιο, είναι εύκολο να απορεί κανείς με τη συγκατάθεση/συμπόρευση μέρους των ντόπιων πληθυσμών με το Ισλαμικό Κράτος. Χωρίς η παραδοχή αυτή να αποτελεί κανενός είδους δικαιολογία, η συμμετοχή στο Ισλαμικό Κράτος για αυτούς δεν μπορεί να εξηγηθεί πλήρως με ιδεολογικούς όρους. Η επιστημονική βιβλιογραφία έχει αναδείξει τις αλλαγές που επιφέρει μια κατάσταση κρίσης και πώς αυτή διαρθρώνει τις διαθέσιμες επιλογές των κατοίκων. Η ουδετερότητα αποτελεί συχνά τη χειρότερη επιλογή για την επιβίωσή τους. Αντίθετα, η επιλογή στρατοπέδου ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές όχι μόνο καταστέλλει τον φόβο αλλά και εξασφαλίζει προστασία και την αίσθηση της συλλογικότητας και του ανήκειν σε μια ομάδα, κάτι απαραίτητο σε μια εμπόλεμη ζώνη, ακόμη και πολιτική και κοινωνική επιρροή, οικονομικά οφέλη (από είδη επιβίωσης έως και μεγάλα πλούτη), κοινωνικό πρεστιζ, αποδοχή κ.ά. Ειδικά αναφορικά με το οικονομικό σκέλος, σε μια εμπόλεμη περιοχή που κυριαρχείται από αντίπαλες ένοπλες ομάδες οι έννοιες νόμιμη αγορά, εργασία, σταθερότητα, κανονικότητα, επάρκεια και νόμιμες συναλλαγές απο-

Η δημιουργία του ISIS και η έκρηξη του ριζοσπαστικού Ισλάμ χρησιμοποιήθηκαν ως σκληρό χαρτί από τον υποψήφιο για το ρεπουμπλικανικό χρίσμα Ντόναλντ Τραμπ, τόσο στο εσωτερικό μέτωπο (πολιτική μετανάστευσης) όσο και στο εξωτερικό, όπου υπόσχεται αμείλικτη πολεμική επιδρομή εναντίον του Ισλαμικού Κράτους μέχρι την εξαφάνισή του.

ΚΑΤΩ: Η Ευρωπαϊκή Ένωση, υπό την ηγεσία του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζαν-Κλοντ Γιούνκερ, καλείται να προχωρήσει σε περαιτέρω ενοποίηση ούτως ώστε να αντιμετωπίσει την τεράστια απειλή των τρομοκρατικών μουσουλμανικών θυλάκων εντός της.

τελούν τις περισσότερες φορές φαντάσματα. Η μαύρη αγορά, αντίθετα, οργιάζει και καθίσταται το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιούνται οι περισσότερες συναλλαγές.

Εξίσου παραγνωρισμένη αλλά σημαντική συνιστώσα της ισλαμικής έκρηξης συνιστά και η χρήση των νέων μέσων επικοινωνίας και μια υψηλού επιπέδου επικοινωνιακή στρατηγική, που επιτρέπει την προπαγάνδισή των στόχων του ισλαμικού κινήματος και τη διεύρυνση της οικονομικής βάσης του. Η βιντεοσκόπηση της κλοπής μνημείων ανυπολόγιστης ιστορικής και πολιτισμικής αξίας, για παράδειγμα, που αναπαράγεται στη συνέχεια εκτενώς από όλα τα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης, εκτινάσσει την τιμή των μνημείων αυτών στη μαύρη αγορά με αποτέλεσμα την απρόσκοπτη εξασφάλιση τεράστιων εσόδων, που όχι μόνο επιτρέπουν τη συνέχιση της τζιχάντ (ιερού πολέμου), δημιουργούν όμως και περαιτέρω ερείσματα στους ηγετικούς κύκλους του κινήματος να διατηρούν την τζιχάντ και για λόγους προσωπικού οφέλους και ευημερίας.

Τακτικές στρατολόγησης, ριζοσπαστικοποίηση και εξτρεμισμός

Η στρατολόγηση στην οποία επιδιόχεται το Ισλαμικό Κράτος είναι εμφαντικά επιθετική. Το Ισλαμικό Κράτος δεν ενδιαφέρεται μόνο για τη διασπορά του μηνύματος, αλλά για τον ολοκληρωτικό έλεγχο μιας ομάδας ακολούθων-υποστηρικτών-μαχητών. Η στρατολόγηση νέων μελών αποτελεί προτεραιότητα, καθώς μετά το πρώτο στάδιο της επιτυγχάνεται γεωμετρική αύξηση των μελών μέσω:

- της αυξημένης ελκυστικότητας του κινήματος (ευκολότερα εισέρχεται στις τάξεις ενός κινήματος κανείς όταν αυτό είναι πολυπληθές παρά όταν είναι στα σπάργανα),
- της δικτύωσης (συχνά οι νεοσύλλεκτοι προέρχονται από κοινές κοινωνικές ομάδες, γειτονίες και παρέες),
- της πολλαπλής δυναμικής των νέων στρατολογήσεων (νέα πρότυπα, δημιουργία μύθων κ.λπ.).

Η κατάληψη της Μοσούλης και η ανακήρυξη του χαλιφάτου, το καλοκαίρι του 2014, αποτέλεσαν κομβικής σημασίας γεγονότα που εκτόξευσαν τη δημοφιλία του ISIS και οδήγησαν σε σημαντική αύξηση των μελών του, κυρίως έξω από τη Συρία και το Ιράκ. Σε αυτό το πλαίσιο οι συμβολικές νίκες δεν συμβάλλουν μόνο προς τον στρατηγικό στόχο εδραίωσης του Ισλαμικού Κράτους, αλλά και προς την τακτική έλξη περαιτέρω υποστηρικτών. Ειδικότερα, η κατάκτηση του Ραμάντι και της Παλμύρας, τον Μάιο του 2015, είχε ως κίνητρο περισσότερο τη δημιουργία ενός πομπώδους γεγονότος που θα είχε απήχηση και τη διατήρηση της εντύπωσης ότι το Ισλαμικό Κράτος οδεύει προς την τελική επικράτηση παρά το γεγονός ότι αποτελούσαν στρατηγικούς στρατιωτικούς στόχους.

Η στρατολόγηση μαχητών έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα επιτυχημένη. Το Ισλαμικό Κράτος έχει κατορθώσει να υπερδιπλασιάσει τους μαχητές του που προέρχονται εκτός Συρίας και Ιράκ (από 12.000 αρχικά σε τουλάχιστον 27.000 στα τέλη του 2015). Ειδικότερα, ο αριθμός των μαχητών που ήρθαν από την Ευρώπη ξεπερνάει τις 5.000, με τα τρία τέταρτα να προέρχονται από τέσσερις μόλις χώρες: τη Γαλλία, τη Βρετανία, τη Γερμανία και το Βέλγιο. Αποτέλεσμα είναι οι ακόλουθοι του Ισλαμικού Κράτους να είναι περίπου ισομοιρασμένοι ανάμεσα στους ντόπιους (από Ιράκ και Συρία) και στους μαχητές από τον υπόλοιπο κόσμο. Το 60% υπολογίζεται ότι είναι αραβικής καταγωγής από τη Βόρειο Αφρική και τη Μέση Ανατολή. Οι μαχητές από την Τυνησία αριθμούν τις 6.000 (περισσότερους από το τάγμα των Ευρωπαίων, που υπολογίζονται σε 5.000) και από τη Σαουδική Αραβία που αριθμούν περί τις 2.500.

Η επιτυχία της στρατολόγησης οφείλεται πρώτιστα στη σαφή στόχευση και στο γεγονός ότι χρησιμοποιεί την προσωπική επαφή (από φίλους και κοινωνικές επαφές) και τα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (όπως το facebook και το twitter). Ειδικότερα, σε αντίθεση με την κοινή αντίληψη που θέλει τους προσηλυτισμένους να απο-

τελούν διαταραγμένες προσωπικότητες, συνήθως πρόκειται για ανθρώπους βαθιά απογοητευμένους από την καθημερινή ζωή τους και απομονωμένους από συλλογικότητες, στόχους και ιδανικά. Το Ισλαμικό Κράτος τους προσφέρει αυτό ακριβώς που νιώθουν να απουσιάζει από τη ζωή τους: ένα όραμα, μια στοχοπροσήλωση σε κάτι, μια αφήγηση αλλαγής και ελπίδας, μια συλλογική συνείδηση, την αίσθηση του ανήκειν. Αυτό αφ' ενός εξηγεί τον υψηλό αριθμό των Ευρωπαίων πολιτών και το ποι-

κίλο υπόβαθρο ηλικίας, κοινωνικής τάξης, εκπαιδευτικού επιπέδου κ.λπ. αυτών που έχουν καταταγεί στον ISIS, αφ' ετέρου είναι κρίσιμο στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη στην επεξεργασία της στρατηγικής της Ευρώπης για την επιτυχή αντιμετώπιση της τρομοκρατίας εκ των έσω. Η εμφύσηση μιας απλοϊκής λογικής τύπου άσπρο μαύρο, καλό κακό και η ρητορική του ανταποικιακού αγώνα κατά της ιμπεριαλιστικής, άπιστης και σατανικής Δύσης ακολουθείται από τη δημιουργία μιας μίνι

Η Λιβύη αποτελεί το πιο σημαντικό θέατρο επιχειρήσεων για τον ISIS μετά τις σημαντικές του απώλειες στη Μέση Ανατολή. ΚΑΤΩ: Η πιο γνωστή μήτρα του ριζοσπαστικού Ισλάμ στην Ευρώπη, η συνοικία Μόλενμπεεκ στις Βρυξέλλες, λίγα χιλιόμετρα μακριά από την καρδιά της ΕΕ.

Η είσοδος της Ρωσίας στον πόλεμο της Συρίας έπληξε σημαντικά το Ισλαμικό Κράτος και βοήθησε τις κουργικές επιχειρήσεις στην περιοχή. ΔΕΞΙΑ & ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Άντληση πετρελαίου σε εδάφη που κατέχει το Ισλαμικό Κράτος. Η παράνομη πώληση πετρελαίου στην Τουρκία απέφερε μεγάλα έσοδα στο Ισλαμικό Κράτος. Ως εκ τούτου, η πολιτική του Τούρκου προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν ελέγχεται τόσο κανονιστικά όσο και με όρους αποτελεσματικότητας, αφού η ανάδυσση του Ισλαμικού Κράτους βοήθησε έμμεσα τη δημιουργία αυτόνομων θυλάκων από τους Κούρδους της ευρύτερης περιοχής. Η Τουρκία, επίσης, δεν επιτηρούσε αυστηρά τα ανατολικά σύνορά της, με αποτέλεσμα την αβίαστη διακίνηση μαχητών, πολεμικού υλικού και μαύρου χρήματος προς τον ISIS.

κοινωνίας που απαντά στις ανάγκες του ατόμου, όχι τόσο πολιτικά ή θεολογικά αλλά ψυχολογικά και κοινωνικά. Είναι άξιο αναφοράς ότι η προσέλκυση κάποιων ανθρώπων από μια περιοχή λειτουργεί ως εφελκυστήριο για τη γεωμετρική αύξηση των ροών προς το Ισλαμικό Κράτος, κάτι που αναδεικνύει τη σημασία του ανθρώπινου παράγοντα. Αυτό έχει καταγραφεί κυρίως στη συνοικία Λίσεμπι της πόλης Φρέντρικ-σταντ, στη Νορβηγία, στις πόλεις Μπιζέρτε και Μπεν στην Τυνησία, στην Ντέρνα της Λιβύης, στην Πανκίσι Γκόργκε της Γεωργίας και, το πιο γνωστό παράδειγμα, στη συνοικία Μολεμπέκ των Βρυξελλών.

Αν η (ψευδ)αίσθηση της συλλογικότητας και του ανήκειν σε μια κοινότητα προσελκύουν τους μαχητές, αυτό που τους κρατάει είναι, εκτός από την αιωρούμενη απειλή σωματικής βίας και θανάτωσης σε περίπτωση απόπειρας διαφυγής, η διάπλαση ενός συλλογικού τρόπου ζωής που στόχο

έχει ακριβώς την επιβίωση της συλλογικότητας και των ατόμων αποκλειστικά και μόνο μέσα από αυτήν. Ως εκ τούτου, οι στρατολογηθέντες απομακρύνονται από τον προηγούμενο περιγύρο τους, αποκόπτονται από κάθε επαφή με τον έξω κόσμο και ενθαρρύνονται έμπρακτα να μετοικήσουν εντός της επικράτειας του Ισλαμικού Κράτους. Εκεί η καθημερινότητά τους παρακολουθείται, η επικοινωνία με οικογενειακούς και φιλικούς κύκλους απαγορεύεται και η επιβίωση των νέων μαχητών εξαρτάται αποκλειστικά από τη νέα συλλογικότητα και την ομαλή ένταξή τους σε αυτήν, δεδομένης της τρωτότητας και της ευαισθησίας που δημιουργεί η έλευση σε νέο περιβάλλον, πολλώ δε μάλλον όταν αυτό αποτελεί εμπόλεμη ζώνη.

Από το σημείο αυτό οι στρατολογηθέντες αναπτύσσουν μια αποδοχή του νέου τρόπου ζωής και με αυτόν τον τρόπο ενισχύουν τις τάξεις του Ισλαμικού Κράτους. Αφου-

γκράζονται μια τελεολογική αντίληψη του κόσμου, τον διαχωρισμό πιστών-απίστων, και προσδοκούν επικράτηση επί της γης που θα τους προσδώσει μεταθανάτια αθανασία. Μια εκδοχή των ισλαμικών γραφών, μάλιστα, φέρνει το τέλος του κόσμου σε μια συριακή πόλη, την Ντάμπικ, κάτι που προσδίδει άμεση σύνδεση ανάμεσα στον επί γης αγώνα και στους μεταφυσικούς πολλακίς προπαγανδισμένους στόχους του ISIS. Η ώσμωση αυτή επιτρέπει το κήρυγμα μίσους και η προτροπή άσκησης βίας και πραγματοποίησης ειδικών εγκλημάτων να εμβαπτίζονται σε μια ρητορική ηθικής και επιβολής του Καλού. Εναποθέτει επίσης την ευθύνη σε θεϊκά χέρια, καθώς κάθε βίαιη ενέργεια βαπτίζεται ως σύννομη με τις επιθυμίες του Προφήτη και του Θεού. Η έννοια της ατομικότητας και της ατομικής ευθύνης, δυτικές κατακτήσεις εδώ και αιώνες, δίνει τη θέση της στη συλλογική βούληση και στην έκφραση

μιας ανώτερης θέλησης θεόθεν. Οι επιθέσεις αυτοκτονίας εντάσσονται ακριβώς σε αυτό το πλαίσιο υπηρετήσης ενός ανώτερου σκοπού. Επειδή, ωστόσο, η ανθρώπινη φύση καθιστά δύσκολη την άσκηση βίας όταν είναι εμφανής ο πόνος που δημιουργεί, προτιμάται η χρήση βομβών ως μέθοδος βαιοπραγίας καθότι αποπροσωποποιεί τη βία. Στις περιπτώσεις που δίνεται εντολή για άμεση άσκηση βίας συνοδεύεται από τη χρήση ναρκωτικών ουσιών (κυρίως αμφεταμινών) που «σπάνε» την αντίσταση των μαχητών.

Το μέλλον του Ισλαμικού Κράτους

Οι ήττες στο στρατιωτικό μέτωπο και η συρρίκνωση των εδαφικών κτήσεων του χαλιφάτου έχουν οδηγήσει σε διαφοροποίηση του χάρτη του ισλαμικού κινήματος. Πιο συγκεκριμένα, διαβλέποντας την πιθανή εξάλειψη του Ισλαμικού Κράτους από τον χάρτη της Μέσης Ανατολής η ηγεσία του

κινήματος προχωράει στη μεταφορά βάσεων του Ισλαμικού Κράτους στη Βορειοανατολική Αφρική, κυρίως στη Λιβύη, στο Σουδάν και στη Σομαλία. Δεδομένου ότι κανένας παίκτης στη διεθνή σκακιέρα δεν επιθυμεί τη διαιώνιση του Ισλαμικού Κράτους, ανάμεσα ακόμη και σε αυτούς που εκούσια ή ακούσια ευνόησαν και ενθάρρυναν την ανάπτυξη του, όπως η Σαουδική Αραβία, τα πριγκιπάτα του Κόλπου και η Τουρκία, το μέλλον του στην περιοχή μάλλον πρέπει να θεωρείται βραχύβιο, ειδικά αν συνυπολογίσει κανείς την εδραίωση των κουρδικών νικών και τις ζυμώσεις για την τελική ειρήνευση στη Συρία που θα σταθεροποιήσουν εν τέλει την κατάσταση. Παράλληλα, τόσο το Ιράν όσο και η Σαουδική Αραβία, μείζονες παίκτες και οι δύο στο περιφερειακό σύστημα της Μέσης Ανατολής, αποστρέφονται ανοικτά το Ισλαμικό Κράτος και επιθυμούν τη διάλυσή του για να διεκδικήσουν την ίδια επιρροή στα εδάφη του.

Η Λιβύη αποτελεί το σημαντικότερο νέο πολεμικό θέατρο και η προοπτική κατίσχυσης των ριζοσπαστών ισλαμιστών στον λυβικό εμφύλιο έχει ήδη σημαίνει συναγερμό και έχει δρομολογήσει εξελίξεις στις μεγάλες δυτικές πρωτεύουσες, που ετοιμάζουν νέα επέμβαση για να καταστείλουν και αυτή την εστία ριζοσπαστικού ισλαμισμού. Η περιοχή της Ανατολικής Αφρικής, ωστόσο, είναι δύσκολα ελεγχόμενη, την ίδια στιγμή που το ριζοσπαστικό Ισλάμ έχει ήδη εισχωρήσει εκεί για τα καλά και εμφανίζεται εξαιρετικά ισχυρό εν μέσω ιδιαίτερα αδύναμων κρατικών δομών. Αυτό προειννύεται ότι η περιοχή θα ταλανιστεί τα προσεχικά χρόνια από βία, συγκρούσεις και εχθροπραξίες, τη στιγμή που θα διατηρεί ζωντανή τη φλόγα του ριζοσπαστικού Ισλάμ.

Πέραν τούτων, το ανησυχητικότερο όλων είναι ο βαθμός διείσδυσης του ριζοσπαστικού Ισλάμ εντός των ευρωπαϊκών πόλεων. Οι θύλακοι αυτοί βρίσκονται εν αφθονία και μπορούν ανά πάσα στιγμή να τροφοδοτήσουν νέες φρικαλεότητες, όπως αυτές στο Παρίσι και στις Βρυξέλλες, το 2015 και το 2016 αντίστοιχα. Με άλλα λόγια, έχει ήδη εισαχθεί η απειλή από το ριζοσπαστικό

Ισλάμ εντός της καρδιάς του ευρωπαϊκού πολιτισμού, κάτι που καθιστά δυσχερή έως αδύνατη την ολοκληρωτική συντριβή του βραχυπρόθεσμα. Γεγονός που ίσως αποτελεί και την πλέον καθοριστική ιστορική παρακαταθήκη του Ισλαμικού Κράτους στο υπόλοιπο του αιώνα μας. Έχει δημιουργήσει κεντρικούς μηχανισμούς και πυρήνες που μπορούν στο όνομα του ριζοσπαστικού Ισλάμ να δρουν αυτόνομα και αποτελεσματικά, δημιουργώντας φαύλους κύκλους τρομοκρατικών ενεργειών που θα πλήττουν σε βάθος χρόνου την Ευρώπη, τις ιδέες και τους πολίτες της.

Η ευρωπαϊκή πολιτική απέναντι στο Ισλαμικό Κράτος και στην τρομοκρατία

Ειδικά στην Ευρώπη είναι σαφής μια διαζευκτική ανάλυση της ανάδειξης του Ισλαμικού Κράτους. Για κάποιους αποτελεί ένα στρατιωτικό κίνημα που έχει επιβάλει διά των όπλων την κυριαρχία του σε σημαντική εδαφική επικράτεια και έχει διακηρυγμένο στόχο την εξάπλωσή του. Ως εκ τούτου πρέπει να αντιμετωπιστεί με μια συνολική στρατιωτική επέμβαση, από του αέρος αλλά και χερσαία, ώστε να ηττηθεί ολοκληρωτικά στο έδαφος. Άλλοι αναλυτές δίνουν προτεραιότητα στην ιδεολογική διάσταση του Ισλαμικού Κράτους και στην απήχηση που αυτή έχει, και κατ' επέκταση θεωρούν ότι μια στρατιωτική επέμβαση έχει μικρό νόημα. Προτείνουν, αντ' αυτού, μια πολύπλευρη αντιμετώπιση που θα εστιάσει στις ρίζες του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης (radicalization) και θα θεραπεύσει ακριβώς τις παθογένειες των κοινωνιών, τόσο της Δύσης όσο και της Μέσης Ανατολής (αλλά και της Ασίας), ούτως ώστε να πάψουν να αποτελούν πηγή άντλησης μαχητών για το Ισλαμικό Κράτος. Στην ουσία, οι δύο αυτές διαστάσεις δεν αποτελούν παρά τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος και μάλλον πρέπει να ταξινομηθούν σε διαφορετικό χρονικό ορίζοντα (βραχυπρόθεσμο το στρατιωτικό σκέλος, μεσομακροπρόθεσμο το ιδεολογικό). Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, είναι και οι δύο

Η ανάφλεξη του εμφυλίου στη Συρία του Μπασάρ αλ Άσαντ αποτέλεσε χρυσή ευκαιρία για το ριζοσπαστικό Ισλάμ που, ορμώμενο από το Ιράκ, επεξέτεινε τις εδαφικές κτήσεις του, την επιρροή και την εμβέλειά του. ΔΕΞΙΑ: Το πολιτιστικό μνημείο της Παλμύρας το οποίο έπεσε προσωρινά στα χέρια των τζιχαντιστών. Πλέον ανοίγει ο δρόμος για την αποκατάσταση των ζημιών.

αναγκαίες εάν είναι να παταχθεί ολοκληρωτικά το Ισλαμικό Κράτος.

Με αυτό το υπόβαθρο προκύπτει η ανάγκη μιας συνολικής προσέγγισης, που θα αναγνωρίζει τα δυσδιάκριτα όρια εσωτερικού και εξωτερικού κινδύνου και πεδίου, θα ισορροπεί ανάμεσα στην ασφάλεια και στην προστασία των ατομικών ελευθεριών, θα θέτει ως προτεραιότητα την κοινωνική ενσωμάτωση των μετριοπαθών μουσουλμάνων και την αδρανοποίηση των εξτρεμιστών και θα εξαλείφει προοδευτικά το έλλειμμα ασφαλείας των υπηρεσιών της ΕΕ και των κρατών-μελών της, κυρίως με τη δημιουργία μιας λειτουργικής ευρωπαϊκής υπηρεσίας πληροφοριών.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γ. Κουτσομύτης, «Ζώντας με την τζιχαντιστική τρομοκρατία», *The Books' Journal*, τεύχος Απριλίου, 35, 2016.
- Χ. Φραγκονικολόπουλος, Φ. Προέδρου, *Παγκόσμια Πολιτική: Δρώντες, δομές και διαδικασίες*, εκδ. Κάλλιπος, Αθήνα, 2015.
- D. Hiro, D. (2014). *War without end: The rise of Islamist terrorism and global response*. New York: Routledge, 2014.
- Ben Fishman, *Defining ISIS*, *Survival*, 58:1, 2016, σσ. 179-188.
- A. Atwan, *Islamic State: The digital Caliphate*.

- California: California University Press, 2015.
- Florence Gaub, *The Cult of ISIS*, *Survival*, 58:1, 2016, σσ. 113-130.
- Richard Barrett, *The Islamic State*. 2014.
- Jessica Stern and John M. Berger. *ISIS: The state of terror*. HarperCollins, 2015.
- Patrick Cockburn, *The rise of Islamic State: ISIS and the new Sunni revolution*. Verso Books, 2015.
- Ahmed S, Hashim, «The Islamic State: From al-Qaeda Affiliate to Caliphate», *Middle East Policy* 21.4, 2014, σσ. 69-83.
- Nelly Lahoud, Daniel Milton, and Bryan Price. *The Group That Calls Itself a State: Understanding the Evolution and Challenges of the Islamic State*, Military Academy West Point Ny Combating Terrorism Center, 2014.
- Nicholas Ryder, and Georgina Webb, «The financing of terrorism and the threat posed by the Islamic State of Iraq and Levant», *Financial Regulation International*, 2016, σσ. 11-15.
- Cole Bunzel, «From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State», *Analysis Paper* 19, 2015, σσ. 32-34.
- Al-Tamimi, Aymenn Jawad, «The Dawn of the Islamic State of Iraq and ash-Sham», *Current Trends in Islamist Ideology* 16, 2014, σ. 5.
- Williams, Clive. «The conflict in Syria, the involvement of Islamic State, and the refugee crisis in Europe.» *United Service* 67.1 (2016): 13.

Ο Φίλιππος Προέδρου είναι λέκτορας Διεθνών Σχέσεων στο Αμερικανικό Κολέγιο Θεσσαλονίκης (ACT) και επισκέπτης καθηγητής στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας.

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ Β'

Το θαύμα της οικουμένης

ΜΕΡΟΣ Β'

του ΤΖΟΝ ΤΖΟΥΛΙΟΥΣ ΝΟΡΓΟΥΙΤΣ

Στις 28 Ιουνίου του 1228 ο αυτοκράτορας Φρειδερίκος Β' απέπλευσε από το Μπρίντιζι με προορισμό την Παλαιστίνη με έναν στόλο από περίπου 60 πλοία. Τώρα πλέον είχε αναρρώσει τελείως, οι σχέσεις του όμως με τον πάπα Γρηγόριο δεν είχαν καθόλου βελτιωθεί. Μάλιστα, μόλις ο πάπας αντιλήφθηκε ότι ο Φρειδερίκος ήταν έτοιμος για να αναχωρήσει, τον αφόρισε πάλι στις 23 Μαρτίου. (Ακολούθησε και τρίτος αφορισμός στις 30 Αυγούστου). Εν τω μεταξύ ο Φρειδερίκος είχε γίνει πατέρας για δεύτερη φορά. Δύο μήνες νωρίτερα η 16χρονη Γιολάντα είχε γεννήσει ένα αγόρι, τον Κορράδο, αλλά λίγες ημέρες αργότερα πέθανε από επιλόχειο πυρετό. Το καημένο το κορίτσι! Ποτέ δεν θέλησε να γίνει αυτοκράτειρα και έκλαψε πικρά όταν αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Παλαιστίνη. Από πνευματικής πλευράς, δεν είχε τίποτα να προσφέρει στον ιδιαίτερα πολυμαθή σύζυγό της και αυτός με τη σειρά του έδειξε ελάχιστο ενδιαφέρον για αυτήν, τουλάχιστον μέχρι τη στιγμή που έμαθε ότι ήταν έγκυος στο παιδί του. Φαίνεται ότι πέρασε τους 30 θλιβερούς μήνες του έγγαμου βίου της μέσα στην κατάθλιψη για το Ουτρεμέρ. Αν είχε ζήσει, θα της επέτρεπε άραγε ο Φρειδερίκος να τον συνοδεύσει μέχρι εκεί; Θρήνησε καθόλου για εκείνη; Δεν θα το μάθουμε ποτέ. Πιθανώς να ήταν περισσότερο απασχολημένος με το γεγονός ότι ο θάνατός της είχε κατά πολύ αποδυναμώσει το δικαίωμά του στο Βασίλειο της Ιερουσαλήμ, αφού τώρα βρισκόταν στην ίδια ακριβώς θέση με εκείνη του Ιωάννη του Μπριέν:

αν, όπως τόσο αποφασιστικά είχε υποστηρίξει, ο Ιωάννης είχε διατηρήσει τον τίτλο μόνο ως σύζυγος της δικαιούχου βασίλισσας, τότε το ίδιο είχε κάνει και αυτός – μετά τον θάνατό της το βασίλειο θα περνούσε δικαιωματικά στον γιο της, τον μικρό Κορράδο.

Ωστόσο, στο μέλλον ήταν απίθανο να αμφισβητήσει ο Κορράδος το δικαίωμα του πατέρα του και ο αυτοκράτορας είχε πιο επείγοντα διπλωματικά θέματα να επιλύσει. Την εποχή εκείνη την εξουσία της αυτοκρατορίας του Σαλαδίνου ασκούσαν τρία αδέρφια από τη φυλή του, τον οίκο των Αγιουβιδών: ο Αλ Κάμιλ, σουλτάνος της Αιγύπτου, ο Αλ Ασράφ, γνωστός ως σουλτάνος της Βαβυλώνας, με έδρα του τη Βαγδάτη, και ο Αλ Μουαζάμ, ανώτατος άρχοντας της Δαμασκού, με άμεση δικαιοδοσία στην Ιερουσαλήμ και στους Αγίους Τόπους. Ο Αλ Μουαζάμ, που υποψιαζόταν (δικαίως) ότι τα αδέρφια του σχεδίαζαν να συνεργαστούν εναντίον του, είχε πρόσφατα συνάψει συμμαχία με τους Χοράσμιους Τούρκους και πολιορκήσε τον Αλ Ασράφ στην πρωτεύουσά του. Ο Αλ Κάμιλ στο Κάιρο, φοβούμενος ότι μπορεί να ήταν ο επόμενος στη σειρά, είχε απευθύνει κρυφά έκκληση στον Φρειδερίκο: αν ο αυτοκράτορας έδιωχνε τον Αλ Μουαζάμ από τη Δαμασκό, τότε ο ίδιος θα ήταν σε θέση να του δώσει ξανά τα χαμένα εδάφη του Βασιλείου της Ιερουσαλήμ. Ο Φρειδερίκος είχε απαντήσει θετικά. Προφανώς τον συνέφερε να ενσπείρει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη διχόνοια στη μουσουλμανική Ανατολή

Άγαλμα του Φρειδερίκου Β'
στο Βασιλικό Παλάτι,
στη Νάπολη.

και –καθώς είχε ζήσει ο ίδιος τα νεανικά του χρόνια σε ένα εν μέρει μουσουλμανικό περιβάλλον, κατανοούσε την αραβική φύση και μιλούσε την αραβική γλώσσα– είχε την άνεση να το πράξει. Καθώς όμως ήταν έτοιμος να ξεκινήσει τη Σταυροφορία έφθασε η είδηση του θανάτου του Αλ Μουαζάμ. Ως εκ τούτου, φαινόταν ότι ο ενθουσιασμός του Αλ Κάμιλ για τη σύναψη συμμαχίας πιθανότατα να μειωνόταν.

Περίπου τρεις εβδομάδες αργότερα, στις 21 Ιουλίου, ο αυτοκρατορικός στόλος έριξε άγκυρα στο λιμάνι της Λεμεσού, στην Κύπρο. Όταν ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος την κατέλαβε, το 1191, προσπάθησε να την πωλήσει στους Ναΐτες, αντιλήφθηκε όμως ότι δεν είχαν χρήματα για να την αγοράσουν και την έδωσε στον Γκυ ντε Λουζινιάν, έκπτωτο βασιλιά της Ιερουσαλήμ. Ο Γκυ είχε εγκαθιδρύσει μια φεουδαρχική μοναρχία η οποία –απροσδόκητα ίσως– θα παρέμενε έως το τέλος του Μεσαίωνα. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτή η μοναρχία ήταν φέουδο της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας: ο αδελφός και διάδοχος

του Γκυ, Αμαλρίκ, είχε αποτίσει ανάλογο φόρο τιμής στον πατέρα του Φρειδερίκου, Ερρίκο Στ'. Υπήρχαν όμως περιπλοκές, μεταξύ των οποίων και το γεγονός ότι ο τότε βασιλιάς ήταν ανήλικος και ότι ο αντιβασιλέας Ιωάννης του Ιμπελέν ήταν ταυτόχρονα άρχοντας της Βηρυτού, καθώς και ένας από τους ισχυρότερους κροισούς του Ουτρεμέρ. Πολλά ακόμη μέλη της κυπριακής αριστοκρατίας κατείχαν μεγάλες εκτάσεις στην Παλαιστίνη και στη Συρία και ήταν σημαντικό να αποφευχθεί η αντιπαράθεση.

Ωστόσο, ο Φρειδερίκος χειρίστηκε το ζήτημα με τον χειρότερο δυνατό τρόπο. Αρχικά, όταν προσκάλισε τον Ιωάννη του Ιμπελέν μαζί με τον νεαρό βασιλιά και τους τοπικούς άρχοντες και βαρόνους σε ένα μεγαλόπρεπο δείπνο στο κάστρο της Λεμεσού, συμπεριφέρθηκε με περίσσεια ευγένεια. Το δείπνο ξεκίνησε ήρεμα, στη συνέχεια όμως μία ομάδα στρατιωτών με γυμνά ξίφη εισήλθαν ξαφνικά στην αίθουσα και έλαβαν θέσεις περιμετρικά. Επικράτησε σιωπή και τότε ο αυτοκράτορας σηκώθηκε όρθιος και με βροντερή φωνή είπε τον

Τα στρατεύματα του Φρειδερίκου Β' πληρώνονται με δερμάτινα νομίσματα κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Μπρέσια και της Φαένζα (Ρώμη, Βιβλιοθήκη Βατικανού). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η Μάχη του Λενιάνο, το 1176 (έργο του Άμος Καζιόλι, 19ος αι., Φλωρεντία, Παλάτσο Πίτι).

Ιωάννη του Ιμπελέν ότι ήθελε δύο πράγματα από αυτόν. Ο Ιωάννης του απάντησε ότι ευχαρίστως θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις του Φρειδερίκου αν ήταν σωστές. Στη συνέχεια ο Φρειδερίκος απαιτήσε να του παραχωρήσει κατ' αρχάς τη Βηρυτό, στην οποία ισχυρίστηκε ότι ο Ιωάννης δεν είχε κανένα κυριαρχικό δικαίωμα, και, δεύτερον, όλα τα έσοδα της Κύπρου που ελάμβανε από όταν είχε ανέβει στον θρόνο ο νεαρός βασιλιάς. Οι απαιτήσεις αυτές ήταν παράλογες. Επίσης, η αλαζονεία του και οι προφανείς προσπάθειες εκφοβισμού, μη σεβόμενος τους στοιχειώδεις κανόνες φιλοξενίας, επιδείνωσαν την κατάσταση. Ο Ιωάννης απάντησε ήρεμα ότι κατείχε τη Βηρυτό από τον βασιλιά της Ιερουσαλήμ και δεν είχε καμία σχέση με την Κύπρο, μολοντί αναγνώριζε την εξουσία που ασκούσε ο αυτοκράτορας στο νησί, δεν μπορούσε να αποδεχθεί και ανάλογη επικυριαρχία στη Συρία και στην Παλαιστίνη. Όσο για τα έσοδα της Κύπρου, αποδίδονταν κανονικά στη μητέρα του βασιλιά, βασίλισσα Αλίκη, σύμφωνα με την ιδιότητά της ως αντιβασιλέας.

Ο Φρειδερίκος θύμωσε, αλλά δεν επέμεινε. Το νομικό πλαίσιο που αφορούσε την ενδοχώρα δεν ήταν καθόλου ξεκάθαρο. Το Βασίλειο της Ιερουσαλήμ ήταν ακρωτηριασμένο –αποκεφαλισμένο, θα μπορούσε να πει κανείς– λόγω της κατάκτησης της ιερής πόλης από τον Σαλαδινό, ενώ είχε αποδυναμωθεί ακόμη περισσότερο εξαιτίας κάποιων καταστροφικών μειονοτήτων. Πολλοί από τους βαρόνους, μεταξύ των οποίων η οικογένεια του Ιμπελέν, ήταν πλέον πολύ πιο πλούσιοι και πολύ πιο ισχυροί από τον βασιλιά τους και πολλές φορές δρούσαν ανεξέλεγκτα. Επομένως, δεν είχε τη δυνατότητα να αναμειχθεί σε τέτοια ζητήματα. Άλλωστε, ήταν βιαστικός. Ήξερε καλά ότι ο πάπας εποφθαλμιούσε το Βασίλειο της Σικελίας και ότι, αν παρέτεινε την παραμονή του στην Ανατολή, δεν θα αργούσε και κάποια εισβολή. Μοναδική του ελπίδα ήταν να κινηθεί τάχιστα, να επιτεθεί και να επιστρέψει στην πατρίδα όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Για αυτόν το λόγο, δεν είχε άλλη επιλογή από το να συνεχίσει το ταξίδι του, παίρνοντας μαζί του τον νεαρό βασιλιά της Κύπρου.

Ο Φρειδερίκος αποβιβάστηκε στην Τύρο περί τα τέλη του 1228. Εντυπωσιακά στρατιωτικά αποσπάσματα Ναϊτών και Ιωαννιτών Ιπποτών βρίσκονταν εκεί για να τον υποδεχθούν, ενισχύοντας ακόμη περισσότερο τις τάξεις ενός ήδη μεγάλου στρατού. Ο Φρειδερίκος όμως δεν είχε καμία πρόθεση να πολεμήσει εφόσον μπορούσε να επιτύχει τον στόχο του μέσω διπλωματικών διαπραγματεύσεων. Έστειλε μια αντιπροσωπία στον σουλτάνο Αλ Κάμιλ, ο οποίος αποκτούσε σταδιακά τον έλεγχο των εδαφών του νεκρού αδελφού του, και είχε μετανιώσει πικρά για την παλαιότερη προσφορά του. Η αντιπροσωπία τον ενημέρωσε ότι ο αυτοκράτορας είχε έρθει μόνο εξαιτίας της πρόσκλησης του σουλτάνου, ο κόσμος όμως ήξερε πλέον ότι βρισκόταν εκεί, επομένως, πώς ήταν δυνατόν να φύγει άπραγος; Το πλήγμα που θα υφίστατο το κύρος του θα μπορούσε κάλλιστα να αποδειχθεί μοιραίο και ο Αλ Κάμιλ δεν θα κατάφερε να βρει ξανά άλλον χριστιανό σύμμαχο. Όσο για την Ιερουσαλήμ, ήταν

για μια σχετικά ασήμαντη πόλη, ανυπεράσπιστη και σε μεγάλο βαθμό ερημωμένη, και ακόμη και από θρησκευτικής πλευράς είχε πολύ μικρότερη σημασία για το Ισλάμ από όση είχε για τον Χριστιανισμό. Δεν ήταν άραγε η παράδοση της μικρό αντιτιμο για τις ειρηνικές σχέσεις ανάμεσα σε μουσουλμάνους και χριστιανούς – και, παρεμπιπτόντως, για τη δική του άμεση αποχώρηση;

Δεν υπήρξαν απειλές, τουλάχιστον καμία σαφώς εκπεφρασμένη. Ο αυτοκρατορικός στρατός όμως βρισκόταν εκεί και η ισχύς του ήταν μεγάλη. Ο σουλτάνος ήταν σε πολύ δύσκολη θέση. Ο αυτοκράτορας ήταν εκεί, προ των πυλών, περίμενε να πάρει αυτό που του είχαν υποσχεθεί και το πιθανότερο ήταν ότι δεν θα έφευγε εάν δεν το επετύγχανε. Εν τω μεταξύ, η κατάσταση στη Συρία, όπου οι συνεχιζόμενες προσπάθειες του Αλ Κάμιλ να καταλάβει τη Δαμασκό δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα, του προκαλούσε πάλι όλο και μεγαλύτερη ανησυχία. Ίσως εν τέλει μια συμμαχία να μην ήταν και τόσο κακή ιδέα. Τελικά

ο σουλτάνος συνθηκολόγησε, υπογράφοντας μια δεκαετή συνθήκη με συγκεκριμένους όρους. Κατ' αρχάς, η Ιερουσαλήμ θα παρέμενε ανοχύρωτη. Το Όρος του Ναού, με το Τέμενος του Ομάρ και το τέμενος Αλ Ακσά, θα μπορούσαν να το επισκέπτονται χριστιανοί, έπρεπε όμως να παραμείνει σε μουσουλμανικά χέρια, όπως και η Χεβρώνα. Οι χριστιανοί θα μπορούσαν να έχουν τους άλλους ναούς της Βηθλεέμ και της Ναζαρέτ, με την προϋπόθεση ότι θα συνδέονταν με τις χριστιανικές πόλεις των παραλίων μόνο μέσα από ένα στενό πέρασμα που θα διέτρεχε εδάφη τα οποία θα παρέμεναν μουσουλμανικά.

Το Σάββατο, 17 Μαρτίου 1229, ο Φρειδερίκος, που παρέμενε αφορισμένος, εισήλθε στην Ιερουσαλήμ και κατέλαβε τυπικά την πόλη. Την επόμενη ημέρα, αφήνοντας ανοικτά την παπική απαγόρευση, παρακολούθησε τη λειτουργία στον Ναό του Παναγίου Τάφου φορώντας σκόπιμα το αυτοκρατορικό του στέμμα. Είχε επιτύχει όλους τους στόχους που είχε θέσει, χωρίς

Απεικόνιση του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου από τον Μέρι Τζόζεφ Μπλοντέλ (19ος αι., Παρίσι, Ανάκτορο Βερσαλλιών). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Μικρογραφία σε χειρόγραφο του 15ου αιώνα, που απεικονίζει τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο να εξουσιοδοτεί τον Γκι ντε Λουζινιάν να καταλάβει την Κύπρο.

να κυθεί ούτε μια σταγόνα χριστιανικό ή μουσουλμανικό αίμα. Ίσως κάποιος να περίμενε πανηγυρισμούς στη χριστιανική κοινότητα. Αντιθέτως, όμως, η αντίδραση ήταν γεμάτη οργή. Ο Φρειδερίκος, που τελούσε ακόμη υπό την απαγόρευση της Εκκλησίας, είχε πατήσει το πόδι του στον πιο ιερό ναό της Χριστιανοσύνης, τον οποίο είχε κερδίσει με τη συνεργασία του σουλτάνου της Αιγύπτου. Ο Πατριάρχης της Ιερουσαλήμ, που είχε αγνοήσει επιδεικτικά τον αυτοκράτορα από την πρώτη στιγμή που έφθασε στην πόλη, έδειξε τώρα τη δυσαρέσκειά του μην επιτρέποντας σε ολόκληρη την πόλη να συμμετάσχει σε θρησκευτικές εκδηλώσεις. Απαγορεύθηκαν οι εκκλησιαστικές λειτουργίες και οι προσκυνητές που επισκέπτονταν τους Αγίους Τόπους δεν μπορούσαν πλέον να περιμένουν άφεση των αμαρτιών τους. Οι τοπικοί βαρόνοι έγιναν έξαλλοι επειδή δεν είχαν ερωτηθεί, περισσότερο όμως θύμωσαν όταν διαπίστωσαν ότι τα εδάφη της Γαλιλαίας, που μόλις είχαν επιστραφεί, δόθηκαν κυρίως στους Τεύτονες Ιππότες¹ της αυτοκρατορικής ακολουθίας και όχι στους παραδοσιακούς ιδιοκτήτες τους. Πώς, τέλος πάντων, αναρωτήθηκαν, θα κατάφερναν να διατηρήσουν όλα αυτά τα εδάφη που με τόσο ύπουλο τρόπο είχε κατακτήσει ο Φρειδερίκος μόλις ο αυτοκρατορικός στρατός θα επέστρεφε στη Δύση;

Η σταγόνα που ξεχείλιζε το ποτήρι για τους ιερείς και για τον λαό ήταν το εμφανές ενδιαφέρον, και ο θαυμασμός, του αυτοκράτορα για τη μουσουλμανική πίστη και τον ισλαμικό πολιτισμό εν γένει. Για παράδειγμα, επέμεινε να επισκεφθεί το Τέμενος του Ομάρ –του οποίου την αρχιτεκτονική μελέτησε εμπειριστατωμένα²– και το Τέμενος Αλ Ακσά, όπου, όπως λέγεται, εξέ-

Προτομή από μπρούντζο του Φρειδερίκου Μπαρμπαρόσα (1160).

φρασε την έντονη απογοήτευσή του επειδή δεν άκουσε το κάλεσμα για την προσευχή. (Ο σουλτάνος είχε δώσει διαταγή στους μουεζίνηδες να μην κάνουν θόρυβο, ως ένδειξη σεβασμού). Ως συνήθως, ρωτούσε κάθε μορφωμένο μουσουλμάνο που συναντούσε σχετικά με την πίστη του, το επάγγελμά του, τον τρόπο ζωής του και σιτιδιποτε άλλο ήθελε. Για τους χριστιανούς του Ουτρεμέρ μια τέτοια στάση ήταν βαθιά σκανδαλώδης. Τον κατηγορήσαν ακόμη και για τα άψογα Αραβικά του. Κάθε ημέρα που έμενε στην Ιερουσαλήμ η δημοτικότητα του έπεφτε και όταν πήγε στην Άκρα –ξεφεύγοντας στον δρόμο την τελευταία στιγμή από μια ενέδρα των Ναϊτών– διαπίστωσε ότι η πόλη βρισκόταν στα πρόθυρα της εξέγερσης.

Τώρα βρισκόταν και αυτός σε πολύ κακή διάθεση, συγκλονισμένος από την αχαριστία των ομοθρήσκων του χριστιανών και έτοιμος να πάρει εκδίκηση. Διέταξε τα στρατεύματά του να περικυκλώσουν την Άκρα και να μην επιτρέψουν σε κανέναν να μπει ή να βγει από την πόλη. Ιερείς που εκήρυνταν εναντίον του βασανίστηκαν με ραβδισμό. Η διάθεσή του δεν βελτιώθηκε όταν πληροφορήθηκε ότι ένας παπικός στρατός υπό τις διαταγές του Ιωάννη του Μπριέν είχε εισβάλει στο ιταλικό του βασίλειο – άλλος ένας λόγος για να φύγει όσο δυνατόν πιο γρήγορα από αυτήν την αγνώμονα χώρα. Διέταξε τον στόλο του να ετοιμαστεί για αναχώρηση την 1η Μαΐου. Την ημέρα εκείνη, λίγο μετά το ξημέρωμα, καθώς περνούσε από τη συνοικία των κρεοπωλών με κατεύθυνση τα πλοία που τον περιμέναν, άρχισαν να του πετούν εντόσθια ζώων. Με σχετική δυσκολία ο Ιωάννης του Ιμπελέν, που είχε έρθει στην αποβάθρα για να τον αποχαιρετήσει, κατάφερε να αποκαταστήσει την τάξη.

Ο αυτοκράτορας, αφού έκανε μια σύντομη στάση στην Κύπρο, έφθασε τελικά στο Μπρίντζι, στις 10 Ιουνίου. Το βασίλειό του ήταν σε απελπιστική κατάσταση. Ο παλαιός εκθρόνος, Γρηγόριος Θ', εκμεταλλευόμενος την απουσία του, είχε οργανώσει

εναντίον του μια σταυροφορία –όπως θα μπορούσε να την αποκαλέσει κανείς– στέλνοντας επιστολές στους πρίγκιπες και στις εκκλησίες της Δυτικής Ευρώπης και ζητώντας άνδρες και χρήματα για μια κατά μέτωπο επίθεση στις βάσεις του Φρειδερίκου σε Γερμανία και Ιταλία. Στη Γερμανία οι προσπάθειες του πάπα να ενθρονίσει έναν αντίπαλο αυτοκράτορα, τον Όθωνα του Μπράουνσβαϊχ, δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Από την άλλη πλευρά, στην Ιταλία είχε οργανώσει ένοπλη εισβολή με στόχο να διώξει διαμιάς τον Φρειδερίκο από τον Νότο, έτσι ώστε ολόκληρη η περιοχή να διοικείται απευθείας από τη Ρώμη. Εκείνη την περίοδο μαινόταν μάχες στο Αμπρούτσι και γύρω από την Κάπουα, ενώ πολλές πόλεις της Απουλίας που είχαν πιστέψει τις φήμες για τον θάνατο του Φρειδερίκου –τις οποίες σκόπιμα διέδιδαν άνθρωποι του πάπα– είχαν εξεγερθεί. Ο Γρηγόριος, προκειμένου να ακολουθήσουν και άλλοι το παράδειγμά τους, είχε πρόσφατα εκδώσει ένα διάταγμα με το οποίο απήλλασσε όλους τους υπηκόους του αυτοκράτορα από τους όρκους πίστης που είχαν δώσει.

Η κατάσταση δεν θα μπορούσε να είναι πιο σοβαρή, ωστόσο, από την ώρα που κατέφθασε ο Φρειδερίκος τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν. Να, λοιπόν, που ο αυτοκράτορας βρισκόταν και πάλι ανάμεσα στον λαό του, όχι νεκρός αλλά θριαμβευτής, έχοντας ανακτήσει χωρίς αιματοχυσία τους Αγίους Τόπους για τον Χριστιανισμό. Μπορεί οι επιτυχίες του να μην εντυπωσίασαν τις χριστιανικές κοινότητες του Ουτρεμέρ, οι κάτοικοι όμως της Νότιας Ιταλίας και της Σικελίας τις είδαν με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Εκτός αυτού, ο Φρειδερίκος, με την επιστροφή στο βασίλειό του, άλλαξε αμέσως. Εξαφανίστηκαν ο θυμός, οι λεονταρισμοί, η ανασφάλεια, η έλλειψη κατανόησης. Τώρα πια είχε επιστρέψει σε μια χώρα που την ήξερε και την αγαπούσε βαθιά και είχε ανακτήσει τον έλεγχο. Όλο εκείνο το καλοκαίρι πραγματοποίησε εκστρατείες και έως τα τέλη Οκτωβρίου ο παπικός στρατός είχε συντριβεί.

Δεν συνέβη όμως το ίδιο και με τον Γρη-

γόριο Θ'. Η τελική συμφιλίωση μεταξύ των δύο ανδρών ήταν μια μακρά, δύσκολη και επώδυνη διαδικασία. Κατά τους μήνες που ακολούθησαν ο Φρειδερίκος έκανε τη μια παραχώρηση μετά την άλλη, ξέροντας ότι ο ηλικιωμένος πείσμων πάπας είχε στα χέρια του το πιο καταστροφικό όπλο. Ο Φρειδερίκος ήταν ακόμη αφορισμένος: μια σημαντική δυσχέρεια, μια μόνιμη ντροπή και ένα δυνητικά επικίνδυνο διπλωματικό μειονέκτημα. Εκτός αυτού, ο Φρειδερίκος ως χριστιανός –στον βαθμό που ήταν– δεν επιθυμούσε να πεθάνει όντας υπό την απαγόρευση της Εκκλησίας. Παρ' όλα αυτά, ο Γρηγόριος κατέφυγε συνεχώς σε υπεκφυγές. Τελικά, τον Ιούλιο του 1230, συμφώνησε με μεγάλη απροθυμία να υπογράψει συνθήκη ειρήνης (στο Τσεπράνο στα τέλη Αυγούστου) και να άρει την ποινή που είχε επιβάλει. Δύο μήνες αργότερα οι δύο άνδρες δειπνήσαν μαζί στο παπικό ανάκτορο, στο Ανάκνι. Το πιθανότερο, το δείπνο δεν πρέπει να ήταν καθόλου ευχάριστο, τουλάχιστον στην αρχή. Ο Φρειδερίκος μετόσο μπορούσε να χρησιμοποιήσει τη μεγάλη γοητεία που ασκούσε όταν το ήθελε, και ο πάπας πρέπει να ένωσε ειλικρινά ικανοποιημένους που ο αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας είχε κάνει τον κόπο να τον επισκεφθεί, ανεπίσημα και με μεγαλοπρέπεια. Έτσι τελείωσε μία ακόμη από εκείνες τις ηράκλειες μάχες μεταξύ αυτοκράτορα και πάπα, οι οποίες φαίνεται να σηματοδοτούν συχνά την Ιστορία της μεσαιωνικής Ευρώπης.

Το 1231 ο Φρειδερίκος ήταν πλέον έτοιμος να δημοσιεύσει τον γνωστό ως Καταστατικό Χάρτη του Μέλφι – που αποτελούσε μια εντελώς καινούργια κωδικοποίηση του νόμου, σε μια κλίμακα πρωτοφανή από την εποχή του Ιουστινιανού, 700 χρόνια νωρίτερα. Ο αυτοκράτορας πήρε στα χέρια του τον πλήρη έλεγχο της ποινικής Δικαιοσύνης, ίδρυσε ένα σώμα περιοδεούντων δικαστών που δρούσαν εξ ονόματός του, περιόρισε τις ελευθερίες των βαρόνων, του κλήρου και των πόλεων, και έθεσε τα θεμέλια ενός συστήματος στιβαρής άσκησης της

ανώτατης εξουσίας, ανάλογο μόνο με εκείνο της Αγγλίας, με ισομερή εκπροσώπηση της αριστοκρατίας, των ιερέων και των πολιτών.

Η αλήθεια είναι πως, από όλες τις κτήσεις του, το Regno (όπως ήταν ευρέως γνωστό το Βασίλειο της Σικελίας) προκαλούσε τα λιγότερα προβλήματα. Ο ίδιος είχε γεννηθεί εκεί, το ήξερε σπιθαμή προς σπιθαμή και κατανοούσε τους ανθρώπους του. Η κατάσταση ήταν πολύ διαφορετική στη Βόρεια Ιταλία και στη Γερμανία που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία του, όπου η αυτοκρατορική εξουσία –λόγω του ότι δεν ήταν σταθερή, όπως εκείνη που αναπτυσσόταν με γρήγορους ρυθμούς στην Αγγλία και στη Γαλλία με τις ακλόνητα κληρονομικές τους μοναρχίες– είχε αποδυναμωθεί δραματικά τα τελευταία 100 χρόνια. Συγκεκριμένα, στη Βόρεια Ιταλία, οι μεγάλες πόλεις και οι κωμοπόλεις της Λομβαρδίας ήταν ανέκαθεν αγκάθι για τους αυτοκράτορες που εναλλάσσονταν στον θρόνο – κανένας από αυτούς όμως δεν είχε υποφέρει περισσότερο από τον παππού του Φρειδερίκου, τον Βαρβαρόσα, ο οποίος είχε υποστεί συντριπτική ήττα στο Λενιάνο, περίπου μισό αιώνα νωρίτερα. Η πιο επιτυχής τακτική για να διατηρούν την ανεξαρτησία τους ήταν να φέρνουν πάντοτε αντιμέτωπους μεταξύ τους τον πάπα και τον αυτοκράτορα. Όπως ήταν αναμενόμενο, η είδηση της συμφιλίωσης του 1230 τους απογοήτευσε. Αναβίωσε άμεσα η Λομβαρδική Λίγκα και τα μέλη της άρχισαν να συσπειρώνονται για να αντιμετωπίσουν τον επερχόμενο κίνδυνο.

Και είχαν δίκιο. Εάν ο Φρειδερίκος είχε φανεί πρόθυμος να χωρίσει την αυτοκρατορία, παραχωρώντας τη Γερμανία στον εαυτό του και αναθέτοντας τη Σικελία στον γιο του, Ερρίκο, ή έστω και αντίστροφα, ίσως να αφήναν ήσυχη τη Βόρεια Ιταλία, το σχέδιο όμως του Φρειδερίκου δεν ήταν αυτό. Αποφασισμένος καθώς ήταν να διοικήσει ο ίδιος και τις δύο επικράτειες, ήξερε ότι ήταν απαραίτητη μια σίγουρη χειροαία οδός ανάμεσά τους. Υπήρχε βέβαια άλλος ένας λόγος. Για αυτόν η Ιταλία ήταν πιο σημαντική από όσο θα ήταν ποτέ η Γερμανία. Αυτή άλλωστε ήταν η Αγία Ρωμαϊκή

Το μεγαλοπρεπές κυνηγετικό περίπτερο του Φρειδερίκου Β' στο Καστέλ ντελ Μόντε, ένας τεράστιος οκταγωνικός πυργίσκος από ασβεστόλιθο που δεσπόζει στην κορυφή ενός λόφου της Απουλίας.

Αυτοκρατορία, όχι η Αγία Γερμανική. Η πρωτεύουσα ανήκε στη Ρώμη – και εκεί ήλπιζε να τη μεταφέρει κάποια ημέρα.

Ως ένα βήμα προς αυτόν τον στόχο, ο αυτοκράτορας κάλεσε τον γιο του Ερρίκο, όλους τους σημαντικούς Γερμανούς πρίγκιπες και τους εκπροσώπους των μεγάλων πόλεων της Βόρειας Ιταλίας σε σύσκεψη που θα επραγματοποιείτο στη Ραβέννα, τη 1η Νοεμβρίου 1231. Έκανε ό,τι μπορούσε για να αμβλύνει τους φόβους των Λομβαρδών. Δεσμεύθηκε να μη φέρει στρατιωτική συνοδεία, μόνο μια μικρή προσωπική φρουρά. Οι εργασίες της σύσκεψης θα ήταν αφιερωμένες προς «τιμήν του Θεού, της Εκκλησίας και της Αυτοκρατορίας, και της ευημερίας της Λομβαρδίας». Αναμφίβολα εννοούσε αυτό που έλεγε, για τους ηγέτες όμως της Λομβαρδίας το σήμα κινδύνου ήταν σαφές. Δεν τον ήθελαν, όπως επίσης δεν ήθελαν μια ορδή άγριων Γερμανών βαρόνων. Έκλεισαν αμέσως τα αλπικά περάσματα. Το μέτρο δεν ήταν απόλυτα επιτυχημένο –πολλοί από τους εκπροσώπους

κατάφεραν να παρακάμψουν τον αποκλεισμό και να προχωρήσουν προς τα ανατολικά, μέσω του Φριούλι– καθυστέρησε όμως η έναρξη της σύσκεψης κατά δύο μήνες.

Παρ' όλα αυτά, οι εκπρόσωποι πραγματοποίησαν τα Χριστουγεννα θαυμάσιες γιορτές και εκδηλώσεις, ανάμεσά τους έλαβαν χώρα ειδικές εκθέσεις του περιφημου θηριοτροφείου του αυτοκράτορα που τον συνόδευε σε όλα τα ταξίδια του, και το οποίο περιελάμβανε όχι μόνο την αξεπέραστη συλλογή του από γεράκια αλλά και από λιοντάρια, πάνθηρες, καμήλες, πιθήκους και μαϊμούδες, ακόμη και έναν ελέφαντα, ο οποίος δεν είναι εύκολο να φανταστούμε τι εντύπωση έκανε στον τοπικό επαρχιακό πληθυσμό. Ο Φρειδερίκος ήταν πάντοτε καλός στα θεάματα. Ήξερε, ωστόσο, ότι ένας από τους εκπροσώπους έλειπε και ότι ο εκπρόσωπος αυτός ήταν ο σημαντικότερος από όλους: ο γιος του, Ερρίκος, βασιλιάς των Ρωμαίων. Ο Ερρίκος δεν είχε στείλει καμία εξήγηση –πόσω μάλλον συγγνώμη– και γρήγορα έγινε αντιληπτό ότι

δεν είχε κάνει καν τον κόπο να απαντήσει στην πρόσκληση του πατέρα του.

Η αιτία μπορεί να ήταν μια απλή αμηχανία. Δεν είναι κατάλληλη η στιγμή για να εξετάσουμε την αυτοκρατορική διοίκηση στη Γερμανία. Αρκεί να πούμε ότι ο Φρειδερίκος είχε αφήσει τον γιο του Ερρίκο στη Γερμανία ως μονάρχη κληρονομικό δικαιώματι στην ηλικία των 8 χρόνων. Έτσι, όταν ενηλικιώθηκε, στα 18 του, δεν ένιωθε ιδιαίτερη στοργή ή πίστη για έναν πατέρα από τον οποίο είχε μόνο κάποιες θολές παιδικές αναμνήσεις. Υιοθετώντας απέναντι στους Γερμανούς πρίγκιπες μια πολιτική αντιπαράθεσης, διαμετρικά αντίθετη από εκείνη που ακολουθούσε ο Φρειδερίκος, είχε ήδη καταφέρει να τους έχει απέναντί του και όταν το 1231 η κατάσταση βρισκόταν σε αποφασιστική καμπή, οι πρίγκιπες είχαν αποσπάσει πολλά δικαιώματα και προνόμια, αποδυναμώνοντας σημαντικά την αυτοκρατορική εξουσία στη Γερμανία.

Έξαλλος, ο Φρειδερίκος συνεκάλεσε ένα

ακόμη συμβούλιο για το επόμενο καλοκαίρι στην Ακουιλία, καθιστώντας σαφές ότι αν ο γιος του αφηφούσε το κάλεσμά του θα είχε εκείνος την ευθύνη. Αυτή τη φορά ο Ερρίκος δεν τόλμησε να παρακούσει και αναγκάστηκε να δώσει όρκο ότι στο εξής θα υπερασπιζόταν τα δικαιώματα και τις θέσεις του αυτοκράτορα, απολύοντας τους συμβούλους που τον είχαν ενθαρρύνει να εφαρμόσει τις καταστροφικές του τακτικές. Ωστόσο, ο Φρειδερίκος έκανε μεγάλο λάθος που πίστεψε ότι με έναν υπάκουο γιο και με θετικά διακείμενους πρίγκιπες θα καθυπότασσε τη Λομβαρδία. Τα περισσότερα από τα 19 τελευταία χρόνια της ζωής του είχε βρεθεί σε πολεμικές συγκρούσεις βόρεια και νότια της Ιταλικής Χερσονήσου, αγωνιζόμενος, όπως παλαιότερα είχε αγωνιστεί και ο παππούς του, να εδραιώσει την εξουσία του. Υπήρχε, ωστόσο, μια σημαντική διαφορά ανάμεσά τους. Ο Φρειδερίκος Βαρβαρόσας ήταν πέραν κάθε αμφιβολίας Γερμανός και η αυτοκρατορία του ήταν μια

Ο Φρειδερίκος Β' κατατροπώνει τους Γουέλφους στην Κορτενούοβα (1237). Μικρογραφία από το χειρόγραφο του Τζιοβάνι Βιλάνι (14ος αι., Ρώμη, Βιβλιοθήκη Βατικανού). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Απεικόνιση του πάπα Ιννοκέντιου Δ' σε χειρόγραφο του 12ου αιώνα (Βρετανική Βιβλιοθήκη).

γερμανική αυτοκρατορία. Για τον Φρειδε- ρικό Β' προτεραιότητα είχε πάντοτε η Ιτα- λία. Παρά την περιστασιακή προσωρινή συμφιλίωση, αυτό διαιώνιζε τις εχθρικές του σχέσεις με τον πάπα, πιεσμένος καθώς ήταν ανάμεσα στις δύο κατ' όνομα αυτο- κρατορικές επικράτειες, τη Λομβαρδία και το Βασίλειο.

Την περίοδο αυτών των τελευταίων χρό- νων αντικαταστάθηκαν πολλοί από τους πρωταγωνιστές. Ο Ερρίκος, βασιλιάς των Ρωμαίων, έπειτα από συνεχείς πράξεις ανυπακοής, εκθρονίστηκε το 1235 και τον διαδέχθηκε, δύο χρόνια αργότερα, ο ετε- ροθαλής αδελφός του Κορράδος. (Την ίδια χρονιά ο Φρειδερίκος παντρεύτηκε ξανά, λαμβάνοντας ως τρίτη του σύζυγο την Ισα- βέλλα, αδελφή του βασιλιά Ερρίκου Γ' της Αγγλίας). Ο πάπας Γρηγόριος, αφού το 1239 αφόρισε για μία ακόμη φορά τον Φρειδερίκο, απεβίωσε το 1241. Εάν ο διά- δοχός του, ο ανίκανος και σε προχωρημέ- νη ηλικία Σελεστίνος Δ', είχε ζήσει, ενδε-

χομένως οι ανησυχίες του Φρειδερίκου να είχαν τελειώσει, μόλις 17 ημέρες μετά την ενθρόνισή του ο Σελεστίνος όμως ακολού- θησε τον Γρηγόριο στον τάφο. Για τον επό- μενο ενάμιση χρόνο ο αυτοκράτορας, ενώ προετοίμαζε έναν τεράστιο στόλο για να πλεύσει κατά της Γένοβας και της Βενε- τίας, ταυτόχρονα έκανε ό,τι μπορούσε για να επηρεάσει την επόμενη παπική εκλο- γή, ματαιώς όμως. Ο Γενοβέζος καρδινά- λιος Σινιμπάλντο ντε Φιέσι ο οποίος, τον Ιούνιο του 1243, αναρρήθηκε στον παπικό θρόνο ως Ιννοκέντιος Δ', αποδείχθηκε, αν μη τι άλλο, ένας πιο αποφασιστικός αντί- παλος από ό,τι ήταν ο Γρηγόριος. Δύο μό- λις χρόνια μετά την ενθρόνισή του, σε μια Γενική Σύνοδο στη Λυών, εκήρυξε έκπτω- το τον ήδη αφορισμένο Φρειδερίκο, αφαιρώ- ντας του όλα τα αξιώματα και τους τίτλους.

Οι αυτοκράτορες όμως δεν εκθρονίζονταν τόσο εύκολα. Το όνομα των Χοχενστάουφεν είχε τεράστιο κύρος στη Γερμανία, ενώ οι ατελείωτες περιοδείες του Φρειδερίκου στο

Μικρογραφία του 15ου αιώνα που απεικονίζει τη μάχη της Φοσάλτα, το 1249 (Ρώμη, Βιβλιοθήκη Βατικανού). ΚΑΤΩ: Η στέψη του Κορράδου Δ', σε γαλλικό χειρόγραφο του 14ου αιώνα.

Βασιλείο του είχαν προσδώσει μεγάλη δημοτικότητα. Συνέχισε, αφηφώντας με αλαζονεία τη διακήρυξη του πάπα. Ο αγώνας του βρισκόταν σε εξέλιξη όταν, τον Δεκέμβριο του 1250, προσβλήθηκε από μια ξαφνική κρίση δυσεντερίας στο Καστέλ Φιορεντίνο της Απουλίας. Πέθανε λίγες ημέρες αργότερα, την Τρίτη, 13 Δεκεμβρίου, μόλις 13 ημέρες προτού κλείσει τα 56 του χρόνια. Φυσικά υπήρξαν κάποιες φήμες για δηλητηρίαση, τίποτε όμως ποτέ δεν αποδείχθηκε. Η σορός του μεταφέρθηκε στο Παλέρμο, όπου, ύστερα από δική του επιθυμία, ετάφη στον Καθεδρικό Ναό, μέσα στη μεγαλόπρεπη σαρκοφάγο από πορφυρίτη που είχε κατασκευαστεί για τον παππού του, Ρογήρο Β', στο δικό του ίδρυμα στην Τσεφαλού, αλλά δεν είχε χρησιμοποιηθεί ποτέ.

Ο Φρειδερίκος είχε ορίσει διάδοχο του στη Γερμανία και στο Βασίλειο της Σικελίας τον Κορράδο, γιο της Γιολάντα της Ιερουσαλήμ, και κατά τη διάρκεια της απουσίας του Κορράδου στη Γερμανία είχε αναθέσει την άσκηση της ανώτατης εξουσίας της Ιταλίας και της Σικελίας στον Μανφρέδο, το αγαπημένο από τα 11 νόθα παιδιά του. Ο Μανφρέδος αποδείχθηκε άξιος απόγονος του πατέρα του. Αναβίωσε τη λαμπρή Αυλή του Φρειδερίκου, ίδρυσε το απολυανό λιμάνι της Μανφρενόνια, και πάντρεψε την κόρη του, Ελένη, με τον Μιχαήλ Β', δεσπότη της Ηπείρου. Ήταν μια συμμαχία που του χάρισε το νησί της Κέρκυρας καθώς και ένα μεγάλο τμήμα των αλβανικών ακτών, στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν η ιστορική πόλη και το λιμάνι του Δυρραχίου. Μια άλλη του κόρη, η Κωνσταντία, παντρεύτηκε τον Πέτρο, διάδοχο του θρόνου της Αραγωνίας (η δεύτερη Κωνσταντία της Αραγωνίας που αξίζει να αναφερθεί).

Ακόμη και όταν πέθανε ο ετεροθαλής αδελφός του Κορράδος, το 1254, ο Μανφρέδος –προς μεγάλη ανακούφιση του πάπα– δεν επεδίωξε να αποκτήσει τον έλεγχο της Βόρειας και της Κεντρικής Ιταλίας. Παρ' όλα αυτά, η αυξανόμενη δύναμή του στον Νότο δεν ήταν δυνατόν να μην προκαλέσει

ξανά ανησυχία στη Ρώμη, μια ανησυχία που έγινε πιο έντονη όταν, τον Αύγουστο του 1258, έπεισε τους Σικελούς βαρόνους να τον ανακηρύξουν βασιλιά. Από τότε που είχε γίνει η θεωρητική εκθρόνιση του Φρειδερίκου, το 1245, ο πάπας Ιννοκέντιος αναζητούσε έναν «μαχητή του Χριστού», ο οποίος θα απήλασσε διά παντός τη Νότια Ιταλία από τον Οίκο των Χοχενστάουφεν και θα οδηγούσε τον στρατό της Εκκλησίας σε νίκη στη χερσόνησο. Πιθανός υποψήφιος θεωρήθηκε ο Ριχάρδος της Κορνουάλης, αδελφός του βασιλιά Ερρίκου Γ' και ο πλουσιότερος άνθρωπος της Αγγλίας –έγινε βασιλιάς των Ρωμαίων το 1257–, ο Ιννοκέντιος όμως δεν κατάφερε να τον πείσει να δεχθεί την πρόκληση. Ο πάπας λίγο προτού πεθάνει, το 1261, προσπαθούσε ακόμη να βρει έναν κατάλληλο υποψήφιο. Τον διαδέχθηκε ο Ουρβανός Δ', ο πρώτος Γάλλος που κατέλαβε τον παπικό θρόνο. Το βλέμμα του Ουρβανού γρήγορα στράφηκε σε έναν συμπατριώτη του, τον Κάρολο του Ανζού.

Ο αδελφός του βασιλιά Λουδοβίκου Θ', Κάρολος, ήταν τώρα 35 ετών. Το 1246 είχε αποκτήσει μέσω της συζύγου του την επαρχία της Προβηγκίας, η οποία του είχε αποφέρει ανείπωτα πλούτη. Ήταν επίσης άρχοντας, μεταξύ άλλων, και του λιμανιού της Μασσαλίας, που γνώριζε μεγάλη ευημερία. Και τώρα ο πάπας προσέφερε σε αυτόν τον ψυχρό, σκληρό, και υπερφιλόδοξο καιροσκόπο μια πρωτοφανή ευκαιρία. Ο στρατός που θα οδηγούσε ο Κάρολος κατά του Μανφρέδου και ο οποίος άρχισε να συγκεντρώνεται στη Βόρεια Ιταλία, το φθινόπωρο του 1265, θα ανακηρυσσόταν επισήμως στρατός Σταυροφόρων – το οποίο σήμαινε ότι θα ήταν, όπως πάντα, ένα συνονθύλευμα, με τη συνηθισμένη σύμμιξη τυχοδιωκτών που ήλπιζαν να εξασφαλίσουν φέουδα στη Νότια Ιταλία, προσκυνητών που επιζητούσαν άφεση των αμαρτιών τους και κακοποιών που απλώς έψαχναν λάφυρα. Ωστόσο, μαζί τους ήταν και ένας εντυπωσιακός αριθμός ιπποτών από όλη την Ευρώπη –Γάλλοι, Γερμανοί, Ισπανοί, Ιταλοί, Προβηγκιανοί και, μάλιστα, μεταξύ τους βρίσκονταν και λίγοι

Άγγλοι, για τη διατήρηση της ισορροπίας— οι οποίοι, όπως πίστευε ακράδαντα ο Κάρολος, θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν εύκολα οποιονδήποτε στρατό και αν τους παρουσίαζε ο Μανφρέδος.

Στις 6 Ιανουαρίου του 1266 ο πάπας Ουρβανός έδωσε στον Κάρολο του Ανζού το στέμμα της Σικελίας. Σε λιγότερο από έναν μήνα, στις 3 Φεβρουαρίου, ο στρατός του

Καρόλου διέσχισε τα σύνορα και εισήλθε στο Βασίλειο. Αυτή τη φορά η εκστρατεία δεν θα κρατούσε πολύ. Οι δύο στρατοί ήρθαν αντιμέτωποι στις 26 του μηνός, έξω από την παλιά ρωμαϊκή πόλη του Μπενεβέντο, και όλα τελείωσαν πολύ γρήγορα. Ο Μανφρέδος, γενναίος όπως πάντα, δεν υποχώρησε και πέθανε πολεμώντας, οι στρατιώτες του όμως, που δεν είχαν καμία

Ο Κάρολος του Ανζού στέφεται βασιλιάς της Σικελίας από τον πάπα Κλήμη Δ', τον Ιανουάριο του 1266 (τοιχογραφία του 13ου αιώνα στον πύργο Φεράντε, Περν λε Φοντέν, Προβάνς-Αλπ-Κοτ ν'Αζύρ).

ελπίδα αφού ήταν ολιγάριθμοι, υποχώρησαν αμέσως εγκαταλείποντας το πεδίο της μάχης. Η μάχη ήταν αποφασιστικής σημασίας: η Σταυροφορία είχε λάβει τέλος. Και σχεδόν το ίδιο συνέβη και στον Οίκο των Χοχενστάουφεν. Δυο χρόνια αργότερα ο γιος του βασιλιά Κορράδου, Κορράδος Δ', γνωστός ως Κορραδίνος, και ο πρίγκιπας Ερρίκος της Καστίλλης έκαναν μια τελευταία απεγνωσμένη προσπάθεια να σώσουν την κατάσταση, εισβάλλοντας με έναν στρατό Γερμανών, Ιταλών και Ισπανών στο Βασιλείο. Ο Κάρολος πήγε να τους αντιμετωπίσει στο παραμεθόριο χωριό Ταλιακότσο. Αυτή τη φορά η μάχη, που διεξήχθη στις 23 Αυγούστου 1268, αποδείχθηκε πολύ πιο δύσκολη και κατέληξε σε ανελέητες σφαγές και από τις δύο πλευρές. Τελικά, οι Ανγεβίνοι κέρδισαν πάλι τη μάχη. Ο Κορραδίνος κατάφερε να ξεφύγει από το πεδίο της μάχης, αμέσως μετά όμως συνελήφθη αιχμάλωτος. Ακολούθησε μια δίκη-παρωδία στη Νάπολη. Κατόπιν, στις 29 Οκτωβρίου, μετέφεραν τον νεαρό πρίγκιπα –ήταν μόλις 16 ετών– και πολλούς από τους συντρόφους του στην αγορά της πόλης και τους αποκεφάλισαν εκεί.

Ο Μανφρέδος και ο Κορραδίνος υπήρξαν και οι δύο ήρωες, καθένας με τον τρόπο του. Δεν έφταιγαν αυτοί που επισκιάστηκαν από τον πατέρα και τον παππού τους, εξάλλου, το ίδιο συνέβη και σε ένα μεγάλο μέρος του τότε γνωστού κόσμου. Το να γνωρίζεις άπταιστα έξι γλώσσες ήταν για τον 13ο αιώνα ακόμη πιο σπάνιο επίτευγμα από ό,τι είναι στην εποχή μας. Εκτός αυτού, ο Φρειδερίκος ήταν ένας ευαίσθητος λυρικός ποιητής, στου οποίου την Αυλή επινοήθηκε το σονέτο,³ ένας γενναιόδωρος προστάτης των τεχνών, ένας άξιος στρατηγός, ένας έξυπνος πολιτικός και ο σπουδαιότερος φυσιοδίφης της εποχής του. Το φλογερό πνευματικό του ενδιαφέρον του χάρισε κάτι περισσότερο από απλή γνώση της Φιλοσοφίας και της Αστρονομίας, της Γεωμετρίας και της Αλγεβρας, της Ιατρικής και των Φυσικών Επιστημών. Ένα εξίσου αξιοθαύμαστο χαρακτηριστικό του ήταν το ταλέντο του στα θεάματα. Ήταν αρκετά

δυνατός χαρακτήρας και η φωτεινή προσωπικότητά του τον καθιστούσε αξέχαστο σε όποιον ερχόταν σε επαφή μαζί του, εκείνος όμως σκόπιμα διηύρυνε περισσότερο την εικόνα του: με το ασυνήθιστο θηριοτροφείο του, με το προσωπικό του τάγμα από Σαρακηνούς, ακόμη και με το χαρέμι του. Τα δύο τελευταία χαρακτηριστικά του ήταν εκείνα για τα οποία συνήθως τον κατηγορούσαν οι εχθροί του, έφεραν όμως και αυτά ένα σαφές μήνυμα: ο αυτοκράτορας δεν ήταν όπως οι υπόλοιποι άνθρωποι. Ήταν ένας γίγαντας, ένας ημίθεος, στον οποίο δεν έβρισκαν εφαρμογή οι αποδεκτοί κανόνες συμπεριφοράς.

Με λίγα λόγια, είχε στυλ, και το στυλ ήταν ανέκαθεν, και εξακολουθεί να είναι μέχρι και σήμερα, ειδικότητα των Ιταλών. Ο Φρειδερίκος υπήρξε πιθανότατα ένας από τους πρώτους άνδρες –και σε ολόκληρη την Ιστορία υπήρξαν εντυπωσιακά λίγοι– που πατούσε και στους δύο κόσμους, τον ιταλικό και τον γερμανικό, και ένιωθε εξίσου άνετα και στις δύο πλευρές των Άλπεων. Η καρδιά του όμως παρέμεινε στην Ιταλία όπου πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του και ως Ιταλός βρήκε τη θέση του σε αυτό το άρθρο. Έδωσε πολλά σε αυτή τη χώρα από πολιτιστικής απόψεως. Αν οι τροβαδούροι της Προβηγκίας, στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από τη φρίκη της Αλβιγενσιανής Σταυροφορίας, δεν είχαν τύχει ευμενούς υποδοχής στην Αυλή του Παλέρμιο και δεν είχαν εμφυσήσει στους ντόπιους ποιητές τα ιδανικά του ευγενούς έρωτα, ίσως η ιταλική λογοτεχνία να είχε ακολουθήσει διαμετρικά αντίθετη πορεία και η *Θεία Κωμωδία* του Δάντη να μην είχε γραφεί ποτέ. Ήταν όμως πρωτοποριακός και στον τομέα της αρχιτεκτονικής. Η τεράστια θωρακισμένη πύλη που οδηγεί στην Κάπουα, κτισμένη για να προστατεύει τη γέφυρα του ποταμού Βολτούρνο και σχεδιασμένη από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, δεν υπάρχει πλέον, ένα μεγάλο μέρος όμως των γλυπτών που την κοσμούσαν βρίσκεται στο μουσείο της πόλης και δείχνει καθαρά ότι ο αυτοκράτορας ήταν έντονα επηρεασμένος από τη διακοσμητική

Η σαρκοφάγος του Φρειδερίκου Β΄ στον Καθεδρικό Ναό του Παλέρμιο.

τεχνοτροπία της αρχαίας Ρώμης, προωυζόμενος την έλευση της Αναγέννησης περισσότερο από έναν αιώνα νωρίτερα. Κλασικά αετώματα και παραστάδες κάνουν ακόμη πιο εντυπωσιακά την εμφάνισή τους στο μεγαλόπρεπο κυνηγετικό του περίπτερο στο Καστέλ ντελ Μόντε, έναν τεράστιο οκταγωνικό πυργίσκο από ασβεστόλιθο που δεσπόζει στην κορυφή ενός μακρινού λόφου της Απουλίας. Ίσως όμως να έχουμε άδικο που εντυπωσιαζόμαστε. Άλλωστε, ο Φρειδερίκος ήταν Ρωμαίος αυτοκράτορας και ήταν αποφασισμένος να μας το υπενθυμίζει συνεχώς.

Από την άλλη πλευρά, από πολιτικής απόψεως ήταν αποτυχημένος. Όνειρό του

ήταν να κάνει την Ιταλία και τη Σικελία ένα ενωμένο βασίλειο μέσα στην αυτοκρατορία, με πρωτεύουσα τη Ρώμη, ενώ σημαντικότερος στόχος της παπικής εξουσίας, τον οποίο ενίσχυαν οι πόλεις και οι κωμοπόλεις της Λομβαρδίας, ήταν η σιγουριά ότι το όνειρο αυτό δεν θα γινόταν ποτέ πραγματικότητα. Ο αυτοκράτορας υπήρξε άτυχος επειδή αναγκάστηκε να αναμετρηθεί με δύο τόσο ικανούς και αποφασισμένους άνδρες, όπως ήταν ο Γρηγόριος και ο Ιννοκέντιος, μακροπρόθεσμα όμως ο αγώνας του δεν θα μπορούσε να έχει άλλη έκβαση. Η αυτοκρατορία είχε χάσει τη δύναμη και τη συνοχή της, ακόμη και στη Γερμανία – δεν μπορούσε πλέον να βασιστεί στην πίστη ή έστω στη βαθιά ανησυχία των Γερμανών πριγκίπων. Όσον αφορά τη Βόρεια και την Κεντρική Ιταλία, οι πόλεις της Λομβαρδίας δεν θα υπέκυπταν ποτέ ξανά στους αυτοκρατορικούς λεονταρισμούς. Εάν ο Φρειδερίκος είχε αποδεχθεί αυτό το γεγονός, τότε θα είχε εξαφανιστεί η παπική απειλή και το αγαπημένο του Βασίλειο της Σικελίας θα μπορούσε κάλλιστα να είχε διατηρηθεί. Δυστυχώς όμως το αφήφησε και, με αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο έχασε την Ιταλία, αλλά ταυτόχρονα υπέγραψε και τη θανατική καταδίκη της δυναστείας του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Από τα τρία μεγάλα στρατιωτικά τάγματα –τους Ναίτες, τους Ιωαννίτες και τους Τεύτονες Ιππότες– το τελευταίο ήταν το πιο πρόσφατο, αφού συστάθηκε μόλις κατά τη Γ΄ Σταυροφορία. Ξεκίνησε και αυτό με τους Αγίους Τόπους, από το 1230 όμως και μετά ασχολήθηκε κυρίως με την κατάκτηση της Πρωσίας και των βαλτικών εδαφών.
- 2 Επικρατεί η αληθοφανής άποψη ότι το οκτάγωνο σχήμα του ίσως να αποτέλεσε το υπόδειγμα για το μεγαλόπρεπο κυνηγετικό περίπτερο του Φερδινάνδου, το Καστέλ ντελ Μόντε, στην Απουλία.
- 3 Πιθανότατα από τον Σικελό Τζιάκομο ντε Λεντίνι, του οποίου σώζονται τουλάχιστον 25 σονέτα.

Ο Τζον Τζούλιους Νόργουιτς είναι ιστορικός. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Κατερίνα Χαλμούκου.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ

Ένας ελληνικός «παρηγορητικός μύθος»

της ΜΑΡΙΝΑΣ ΜΑΡΑΓΚΟΥ

Το όνειρον των προσφύγων και η απελευθέρωσις της Μικράς Ασίας, λαϊκή λιθογραφία άγνωστου καλλιτέχνη του 1922. Η Μεγάλη Ιδέα γεννήθηκε στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, μολονότι πολλά χαρακτηριστικά της κυοφορούνταν πριν από τον Αγώνα. Μάλιστα, η ιδέα της επικράτειας του έθνους ήταν σε αντιδιαστολή με αυτήν του ελληνικού κράτους προγενέστερη αυτής.

Όρος Μεγάλη Ιδέα, το εθνικό αυτό ιδεολόγημα με τα πολλά αμφίσημα νοήματα και τις πολλές τοπικές νοηματοδοτήσεις, δημιουργήθηκε κατά την Εθνοσυνέλευση του 1844, αμέσως μετά το κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου που επέβαλε στον Όθωνα την παραχώρηση Συντάγματος.

Στις 14 Ιανουαρίου 1884, στη συζήτηση του άρθρου 3 του Συντάγματος, που αναφερόταν στους «αυτόχθονες» και στους «ετερόχθονες» και συγκεκριμένα στον ορισμό του Έλληνα πολίτη, ο Ιωάννης Κωλέττης, ο πρώτος κοινοβουλευτικός πρωθυπουργός της Ελλάδας, στην αγόρευσή του είχε τονίσει: *«Διά την γεωγραφικήν αυτής θέσιν η Ελλάς είναι το κέντρον της Ευρώπης. Ισταμένη και έχουσα εκ των δεξιών την Ανατολήν, εκ αριστερών δε την Δύσιν, προ-ώρισται να φωτίση διά της αναγεννήσεως αυτής την Ανατολήν. Εν ονόματι... της μεγάλης ταύτης ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίους του Έθνους να συνέρχονται διά να αποφασίσωσιν ουκί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλ' ολοκλήρου του ελληνικού Έθνους».*

Είχε προηγηθεί λίγα χρόνια πριν, στις 3 Μαΐου 1837, ο πρώτος πρότανης του νεοσύστατου Πανεπιστημίου Κωνσταντίνος Σχινάς, ο οποίος οροθετούσε το πεδίο δράσης του ιδρύματος γεωγραφικά και ιδεολογικά: *«Το Ελληνικόν Πανδιδακτήριον, κείμενον μεταξύ Εσπερίας και Έω (Δύσης και Ανατολής), είναι προωρισμένον να λαμβάνη αφ' ενός μέρους τα σπέρματα της σοφίας και αφού τα αναπτύξη εν εαυτώ [...] να τα μεταδίδη εις την γείτονα Έω, νεαρά και καρποφόρα».*

Ο όρος Μεγάλη Ιδέα υιοθετήθηκε αμέσως από τις εφημερίδες, καθώς εξέφραζε με τον πιο περιφανή τρόπο το απελευθερωτικό ιδεώδες τους έθνους – την εθνική αποκατάσταση των υπόδουλων Ελλήνων και την απομάκρυνση των Οθωμανών από τα ελληνικά εδάφη, όπως εύστοχα επισήμανε αργότερα ο ιστορικός Παύλος Καρολίδης. Τη Μεγάλη Ιδέα εγκολπώθηκε όχι μόνο ο ελληνικός λαός αλλά και η πολιτική ηγεσία, και ειδικά ο Όθων και η Αμαλία.

Όσον αφορά το όλο ιστορικό πλαίσιο, τα βασικά χαρακτηριστικά συστατικά στοιχεία της Μεγάλης Ιδέας σχετίζονται με ορισμένες περιόδους και συμβάντα που είναι τομή στην εξέλιξη της έννοιας αυτής.

Η ιδέα, λοιπόν, της εθνικής ενότητας του ελληνικού κράτους μεταφράστηκε, στο πεδίο της πρακτικής πολιτικής, στη Μεγάλη Ιδέα, όπως τη διατύπωσε ο Κωλέττης, ο οποίος είχε αναθέσει στο ελληνικό βασίλειο να «φωτίσει» την Ανατολή, δηλαδή να την εκπολιτίσει. Παράλληλα, έπρεπε να ενώσει την «ελληνική φυλή», τουτέστιν να ενσωματώσει την «Πέραν Ελλάδα», Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη, Επτάνησα, Δωδεκάνησα, Κρήτη, Κύπρο, Μικρά Ασία και Πόντο, σε μια Ελληνική Αυτοκρατορία. Αυτό βέβαια θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί, με δεδομένη την πνευματική υπεροχή του ελληνισμού, εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία, ιδωμένη μέσα από το πρίσμα του Διαφωτισμού, ήταν κράτος βάρβαρο, δεσποτικό και εκφυλισμένο.

Επί τρεις ολόκληρες γενιές, από το 1844 ως το 1922, η Μεγάλη Ιδέα άσκησε καθοριστική επίδραση στην εξωτερική πολιτική και στις εσωτερικές προτεραιότητες της Ελλάδας, χωρίς ποτέ ωστόσο να αποκρυσταλλωθεί σε κάποιο συγκεκριμένο και γενικής αποδοχής πολιτικό πρόγραμμα. Ενώ αποτέλεσε το κλασικό σχήμα του ελληνικού εθνικισμού, σήμαινε πολύ διαφορετικά πράγματα για τους εκάστοτε υπερασπιστές της, όσο άλλαζαν και οι πολιτικές στοχεύσεις της. Επί παραδείγματι, ο πατροπαράδοτος αντιτουρκισμός στα τέλη του 19ου αιώνα αντικαταστάθηκε από τον αντιβουλγαρισμό.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η Μεγάλη Ιδέα αντιμετώπισε την ανάπτυξη του εθνικισμού και άλλων Βαλκανίων, αλλά και την αντίθεση των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες φοβούνταν ότι ελλόχευε ο κίνδυνος διατάραξης των ισορροπιών στην περιοχή. Η μεγάλη ιδέα των Νοτιοσλάβων απέβλεπε στην απελευθέρωση και στην ένωση των νότιων σλαβικών λαών, η ρουμανική τον πόθο της ένωσης Βλαχίας και Μολδαβίας, ενώ η έξαρση του

εθνικού φρονήματος των Βουλγάρων οδηγούσε στη σύσταση ανεξάρτητου βουλγαρικού κράτους. Παρόμοια με τους άλλους βαλκανικούς εθνικισμούς, η ελληνική Μεγάλη Ιδέα αποτύπωνε μια ευρύτερη κοινωνικοοικονομική εξέλιξη, δηλαδή την ενσωμάτωση της Ανατολής στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Έτσι, ο ελληνισμός αξιοποίησε την ανάγκη των δυτικών κεφαλαίων να επεκταθούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ελπίζοντας ότι το ελληνικό κράτος θα μπορούσε να επιβάλει στη διεθνή αγορά τα ελληνικά οικονομικά συμφέροντα. Σημειώτεον ότι η Μεγάλη Ιδέα διευκολύνθηκε και από την Υψηλή Πύλη,

Ο Ιωάννης Κωλέτιης (1774-1847) ακολούθησε με συνέπεια τις υποδείξεις της γαλλικής πολιτικής στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, στην οποία προσαρμόστηκαν και τα αλυτρωτικά σχέδιά του, όπως αυτά εκφράστηκαν από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Η αρχή χρονολογείται από την αγόρευσή του στη Βουλή το 1844 και έκτοτε η Μεγάλη Ιδέα αποτέλεσε σημαντικό ιδεολογικό όπλο της κυβέρνησής του, ως αντιπερισπασμός στα κοινωνικά και στα οικονομικά προβλήματα του λαού. ΚΑΤΩ: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Νις, τον Ιανουάριο του 1921. Όταν τερματίστηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ο Βενιζέλος εκπροσώπησε την Ελλάδα στη Διάσκεψη της Ειρήνης, στο Παρίσι, και αγωνίστηκε με πάθος και θαυμαστή διπλωματική ικανότητα, επιτυγχάνοντας συνεχώς την πρόωθηση των σχεδίων του για την πραγματοποίηση του εθνικού ονείρου της Μεγάλης Ιδέας. Με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920), μάλιστα, η Ελλάδα καθίστατο η χώρα των δύο ηπειρών και των πέντε θαλασσών.

Η Καταστροφή της Σμύρνης το 1922. Η πόλη παραδόθηκε στις φλόγες έως την παραλία και οι Έλληνες κάτοικοι, πανικόβλητοι, έπεφταν στη θάλασσα, προσπαθώντας να κολυμπήσουν μέχρι τα πλοία των ξένων. Το οικοδόμημα της Μεγάλης Ιδέας πλέον έχει συρρικνωθεί και τελικά θα διαλυθεί οριστικά.

είτε επειδή η ίδια τόνιζε εμφατικά τον ισλαμικό χαρακτήρα της είτε με την απομάκρυνση του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ από τον συνταγματισμό.

Ο εθνικισμός στο εσωτερικό της Ελλάδας συνέβαλε διαμεσολαβητικά στη διαπραγμάτευση των πολιτικών ρόλων, αξιών και προσδοκιών. Φυσικά διευκόλυνε τη συνδιαλλαγή μεταξύ των τάξεων, κυρίως όμως ωφελήθηκαν οι αστοί, γεγονός που μαρτυρείται από τη συνεχώς αυξανόμενη κοινωνική πτώση. Το νόημά του, ανάλογα με την κοινωνικοοικονομική κατηγορία ή τάξη, ήταν διαφορετικό – ειδικά για την Αυλή και το Στέμμα και την άρχουσα πολιτική και οικονομική ελίτ ήταν μέσο νομιμοποίησης στα μάτια των υπηκόων αλλά και πηγή ευκαιριών όσο και προβλημάτων στην πρακτική πολιτική.

Ως γνωστόν, αλυτρωτισμός είναι η πολιτική προσπάθεια απελευθέρωσης των «αλύτρωτων αδελφών», δηλαδή των μελών ενός έθνους που ζουν εκτός του εθνικού κράτους, με την προσάρτηση στο τελευταίο των περιοχών όπου αυτά κατοικούν. Για τον κρατικό μηχανισμό, στρατιωτικό και πολιτικό, του ελληνικού κράτους, λοιπόν, ο αλυτρωτισμός αυτός προσέδιδε κάτι το μεταφυσικό, βάζοντας στην άκρη σοβαρά θέματα, όπως η υπερφορολόγηση των δύ-

στυχων γεωργών ή το να μη δίνεται σημασία σε μια επικρατούσα διαβλητή Δικαιοσύνη. Με την επίκληση αυτής της ιδεολογίας το μυθοποιημένο κράτος, ανενόχλητο, μπορούσε να δρα νομιμοποιημένα και να προστατεύεται από οποιεσδήποτε απαιτήσεις που μπορούσαν να προβληθούν για ένα κράτος δικαίου και για παροχή ισονομίας. Φυσική συνέπεια η δυσχέρεια προσαρμογής της λειτουργίας του στα πρότυπα μιας οργανωμένης και αποτελεσματικής διοίκησης, που εδραιωνόταν εκείνη την εποχή στις δυτικές χώρες.

Στα εμπορικά, στα υπαλληλικά και στα αγροτικά μεσοστρώματα του ελεύθερου κράτους, πάλι, η Μεγάλη Ιδέα προσέφερε ένα θαυμάσιο παραμύθι, το οποίο τα απομάκρυνε από τη σκληρή καθημερινότητα και τα εμπύκνωσε με μεγαλειώδεις ελπίδες. Θεωρούσαν ότι αν η Ελλάδα αποτίνασσε εν τέλει τον τουρκικό ζυγό η κάθε τάξη θα είχε μια δική της γοργή ανοδική πορεία. Παρόμοιες προσδοκίες έτρεφαν και οι ακόμη φτωχότεροι, έμφορτοι μάλιστα, μέσω παράδοσης, από χιλιαστικές θεωρίες για την ανάσταση του Βυζαντίου. Και, βεβαίως, να μην παραλείψουμε και τους ληστές, που να μην λυμαινόνταν τις περιοχές, αλλά όταν τύχαινε να διαπράξουν τους άθλους τους από την άλλη πλευρά των συνόρων

ήταν φυσικό επόμενο να ηρωοποιηθούν.

Οι περισσότεροι άνθρωποι εκείνες τις εποχές μετέφραζαν τη Μεγάλη Ιδέα με πολλά και ετερόκλητα νοήματα, δυσκολευόμενοι να παρακολουθήσουν τις συνεχείς μεταστροφές που πραγματοποιούσε η επίσημη πολιτική. Εν τω μεταξύ, στη χώρα αρχίζουν να πληθαίνουν και οι σοσιαλιστές. Αυτοί, όντες ιδιαίτερα αντίθετοι, επικαλούνταν την αφόρητη μετανάστευση και τα λοιπά κοινωνικά δεινά που υφίστατο ο λαός, τονίζοντας με έμφαση τις πολυδάπανες επιχειρήσεις «στρατού και στόλου».

Άξιον αναρωτήσεως είναι εάν όλοι αυτοί που ακολουθούσαν αυτή την ιδεολογία την υιοθετούσαν απλώς θεωρητικά ή ήταν αληθινά διατεθειμένοι να προβούν σε θυσίες για αυτήν. Διότι υπάρχει ένα ιστορικό δεδομένο. Στους πολέμους του 1897 και του 1912-13 οι στρατεύσιμοι δεν φάνηκαν ιδιαίτερα πρόθυμοι να πολεμήσουν. Ήταν πολλοί αυτοί που προτίμησαν να μεταναστεύσουν, να λιποτακτήσουν ή ακόμη και να αυτοτραυματιστούν, εκμεταλλευόμενοι παράλληλα στο έπακρο τις πελατειακές σχέσεις. Στον πόλεμο του 1897, επί παραδείγματι, πήραν απαλλαγή από τη θητεία τους 55.115 άνδρες – σχεδόν όσοι είχαν επιστρατευθεί (63.107), από τους οποίους κηρύχθηκαν λιποτάκτες και ανυπότακτοι περισσότεροι από 20.000, σχεδόν ένας στους τρεις.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ο Χαρίλαος Τρικούπης επιχειρήσει να διαγράψει με σαφήνεια και σύμφωνα με την πραγματικότητα το ιδεολογικό και το πολιτικό πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας, η αποτυχία του όμως στις εκλογές του 1895 και στη συνέχεια η ανεδαφική εξωτερική πολιτική των αντιπάλων του οδήγησαν στην ήττα της Ελλάδας κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897.

Η εμφάνιση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή μετά το Κίνημα στο Γουδί (1909), η συστηματική αναδιοργάνωση του κράτους, αλλά και ευνοϊκές διεθνείς συγκυρίες οδήγησαν το ιδεολογικό

σύστημα της Μεγάλης Ιδέας στο κορύφωμα της ακμής, κυρίως με τη Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920).

Και, κατόπιν, όλο το οικοδόμημα πλέον θα καταρρεύσει. Έρχονται οι μαύρες σελίδες στην Ιστορία μας, καθώς θα ακολουθήσει η συρρίκνωση και η διάλυση αυτού του ιδεολογήματος με τη Μικρασιατική Καταστροφή και τη Συνθήκη της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923).

Η πρωτεϊκή Μεγάλη Ιδέα ήταν «το γλυκύ όνειρον του Γραικού» (1860), ο οποίος ζούσε την ελεύθερη ζωή του, μακριά από τους λογίους. Το ιδεολόγημα αυτό επιβίωσε μέσα στην ασάφειά του και στην πολυσθένειά του, εμπνέοντας καταστάσεις, διαθέσεις και ανθρώπους. Αργότερα, από το 1886, συνάγονται πολλοί όροι που καταδεικνύουν τη ζωντάνια της Μεγάλης Ιδέας, η οποία είχε ωριμάσει στην κοινή συνείδηση: μεγαλοϊδεατικός, μεγαλοϊδεατισμός, έως και ασθένεια, μεγαλοϊδεΐτις.

Παρότι βρέθηκε αντιμέτωπη με τόσα προβλήματα και δέχθηκε εσωτερικές επιθέσεις επέζησε, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ότι ανταποκρινόταν σε μία ή σε πολλές ανάγκες του συλλογικού σώματος. Ωστόσο η ισχυρή συναισθηματική φόρτιση που απέκτησε αμέσως η Μεγάλη Ιδέα δεν οφείλεται στον οιονδήποτε ρήτορα αλλά στο ακροατήριο, το οποίο την παρέλαβε με το πρώτο άκουσμα και την έκανε μήνυμα και σύνθημα σε όλη την έκταση του ελληνισμού.

ΠΗΓΕΣ

Σ. Μαρκέτος, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός και ιδεολογικά ρεύματα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στον συλλογικό τόμο: *Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, τόμ. Γ'.

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, «Η Μεγάλη Ιδέα της εθνικής ολοκλήρωσης», εφ. *Η Καθημερινή*, 12.6.2011.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881*, 1977.

Εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα*.

■ Η Μαρίνα Μαραγκού είναι ιστορικός ερευνητής.

ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΞΕΣ ΠΤΥΧΕΣ

Μετά την είσοδό της στην Ευρωπαϊκή Ένωση η Κυπριακή Δημοκρατία έχει το «προνόμιο» να είναι το μόνο κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν μπορεί να ασκήσει το αυτονόητο, και εν τω μεταξύ κατοχυρωμένο πλέον, σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο, δικαίωμα για εθνικά κυρίαρχα κράτη της αυτοδιάθεσης στην ολότητά του απέναντι πρώτον, σε μια χώρα εταίρο της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το Ηνωμένο Βασίλειο, και δεύτερον, σε μια χώρα που διαθέτει το status του υποψήφιου κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την Τουρκία.

Το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση, δηλαδή της δυνατότητάς τους να επιλέγουν τη μορφή διακυβέρνησής τους στον τόπο όπου διαβιούν, συνιστά, σύμφωνα με τις επικρατούσες απόψεις στην ελληνική και στη διεθνή βιβλιογραφία, πρώτα από όλα ένα δικαίωμα του ανθρώπου από το οποίο προκύπτουν όλα τα υπόλοιπα. Το άτομο δεν μπορεί, στη λογική αυτήν, να απολαμβάνει πλήρως τα προσωπικά του δικαιώματα παρά μόνο στο πλαίσιο μιας κοινωνίας που διαθέτει ελεύθερα τον εαυτό της. Μέσω της πρακτικής των Ηνωμένων Εθνών έχει, επιπλέον, διασαφηνισθεί ότι η αυτοδιάθεση των εθνών

ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

του ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΕΡΓΙΟΥ

συνιστά μια γνήσια νόρμα του Διεθνούς Δικαίου. Υπάρχουν μάλιστα νομικοί του Διεθνούς Δικαίου που θεωρούν ότι το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης έχει στο ενδιάμεσο μετεξελιχθεί σε μια μορφή *jus cogens* (αναγκαστικού Δικαίου) για το Διεθνές Δίκαιο. Ο προερχόμενος από το ρωμαϊκό Δίκαιο όρος αυτός έχει καταστεί οικείος και στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου, υποδηλώνοντας βασικούς και αναπαλλοτριώτους κανόνες εθνικού Δικαίου, οι οποίοι πρέπει να τυχάνουν σεβασμού από όλα τα κράτη και δεν μπορούν να παραβιαστούν μέσω διεθνούς συμφωνίας ή να περιπέσουν σε αχρησία.

Κατ' αρχάς, η δημιουργία *de facto* αποσχιστικής τουρκοκυπριακής οντότητας από το 1974 και μετά στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, περιβεβλημένης με το κύρος ενός υποτιθέμενου ανεξάρτητου κράτους, της τουρκοκυπριακής Δημοκρατίας Βορείου Κύπρου, από το 1983, αποτελεί κατάφωρη παραβίαση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων, ενώ δεν συνιστά επ' ουδενί εφαρμογή της αρχής αυτοδιάθεσης από τους Τουρκοκυπρίους, όπως επιχειρείται να παρουσιαστεί από το κατοχικό καθεστώς.

Ο λόγος είναι ότι η τουρκοκυπριακή κοινότητα, παρά τους εκάστοτε ισχυρισμούς

κύματα τον στρατό κατοχής, την ώρα που συνεχίζονται οι διαπραγματεύσεις στη Γενεύη.

Στις 20 Ιουλίου 1974 έγινε το πρώτο μέρος της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, κατά παράβαση της συνθήκης εγγυήσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας και του καταστατικού χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Τούρκοι αλεξιπτωτιστές παρακολουθούν τη ρίψη συνάδελφών τους στα περικόρα της Λευκωσίας, την πρώτη ημέρα της εισβολής.

της, απολάμβανε προνομίων, στο πλαίσιο της Κυπριακής Δημοκρατίας, δυσανάλογα μεγαλύτερων από την τότε υφιστάμενη πραγματική πληθυσμιακή αναλογία του 80/18 μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, καθώς το κυπριακό Σύνταγμα προέβλεπε διανομή των θέσεων σε ποσοστό 70/30 στη διοίκηση και 60/40 στον στρατό. Το δικαίωμα αρνησικυρίας, εξάλλου, του Τουρκοκύπριου αντιπροέδρου, κυρίως επί θεμάτων εξωτερικής πολιτικής και διάρθρωσης των ενόπλων δυνάμεων και των δυνάμεων ασφαλείας, συνιστούσε ένα μοναδικό στην Ιστορία προνόμιο της τουρκοκυπριακής κοινότητας που αναιρεί ολόκληρη την αστικοδημοκρατική πολιτειακή παράδοση της Ευρώπης, καθώς δημιουργούσε έναν δικεφαλισμό που αντέβαινε την έννοια του προεδρικού συστήματος.

Η παράνομη κατοχή ενός τμήματος της κυπριακής επικράτειας από την Τουρκία υφίσταται διά της βίας και όχι μέσω διαδικασιών που εκφράζουν την κυριαρχη βούληση μιας εθνοτικής ομάδας, όπως, για παράδειγμα, ένα δημοψήφισμα. Το

δημοψήφισμα που διεξήχθη το 1975 στο κατεχόμενο τμήμα για να νομιμοποιήσει τα τελεσμένα της κατοχής, βάσει του οποίου η κατεχόμενη ζώνη αυτοανακηρύχθηκε ως Τουρκικό Ομόσπονδο Κρατίδιο της Κύπρου, δεν υπακούει σε καμία από τις προϋποθέσεις που είναι αποδεκτές από την επιστημονική αλλά και από τη διεθνή κοινότητα για δημοψηφίσματα.

Ως βασικές προϋποθέσεις που διέπουν τη διαδικασία προσφυγής σε δημοψήφισμα ορίζονται η ύπαρξη λαού μόνιμα εγκατεστημένου σε ορισμένο και αναγνωρισμένο από τη διεθνή κοινότητα έδαφος και η θέλησή του να εκδηλώνεται κατά τρόπο ελεύθερο και αβίαστο. Στην περίπτωση του τουρκοκυπριακού δημοψηφίσματος δεν υπήρχε λαός αλλά μόνο ένας αριθμός Τουρκοκυπρίων, στους οποίους προστέθηκαν Τούρκοι που δεν είχαν καμία σχέση με το νησί, δεν υπήρχε έδαφος αναγνωρισμένο βάσει του Διεθνούς Δικαίου και, βέβαια, η ύπαρξη του κατοχικού στρατού αναιρεί και την τρίτη ικανή συνθήκη περί ελεύθερης βούλησης.

Ο ισχυρισμός, επιπλέον, ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης μπορεί να αναγνωσθεί στην εκ των υστέρων εκπεφρασμένη επιθυμία των κατοίκων του ψευδοκράτους να διαβούν χωριστά από τους Ελληνοκύπριους επίσης δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί. Στην περίπτωση του τουρκοκυπριακού δημοψηφίσματος, όπως προαναφέρθηκε υπήρχε μόνο ένας αριθμός Τουρκοκυπρίων, στους οποίους προστέθηκαν Τούρκοι έποικοι που δεν είχαν καμία σχέση με το νησί, αλλοιώνοντας τα δημογραφικά δεδομένα της περιοχής, κάτι που συνιστά παραβίαση θεμελιωδών κανόνων του Διεθνούς

Δικαίου. Στην κατεχόμενη περιοχή, τέλος, δεν υπήρχε και δεν υπάρχει έως σήμερα έδαφος αναγνωρισμένο βάσει του Διεθνούς Δικαίου και, βέβαια, η ύπαρξη του κατοχικού στρατού αναιρεί και την τρίτη ικανή συνθήκη περί έκφρασης της ελεύθερης βούλησης της τουρκοκυπριακής κοινότητας για το πολιτειακό καθεστώς της.

Τέλος, σε καμία περίπτωση η αρχή της αυτοδιάθεσης δεν μπορεί να υποκαταστήσει ή να αναιρέσει θεμελιώδεις αρχές του Διεθνούς Δικαίου, όπως η αρχή της εθνικής κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας, η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας και η αρχή

Οι τελευταίοι Τούρκοι στρατιώτες κατά την απόβαση της 20ής Ιουλίου βγαίνουν στη στεριά. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Αιχμάλωτοι των τουρκικών δυνάμεων.

του απαραβίαστου των συνόρων. Άρα, και η δημιουργία μίας ή παραπάνω αποσχιστικών οντοτήτων που έρχονται σε αντίθεση με τις αρχές αυτές δεν μπορούν να τύχουν αναγνώρισης από τη διεθνή κοινότητα.

Το γεγονός ότι η ύπαρξη της τουρκοκυπριακής αποσχιστικής οντότητας παραβιάζει, όπως έχουν καταδείξει διάφορες καταδικαστικές αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (υπόθεση Τιτίνας Λοϊζίδου, υπόθεση Ξενίδη-Αρέστη) θεμελιώδη δικαιώματα των Κυπρίων πολιτών, όπως το δικαίωμα στην ελεύθερη κυκλοφορία, στην αξιοποίηση της περιουσίας και στην ελεύθερη άσκηση θρησκευτικής πίστης, συνιστά κραυγαλέα παραβίαση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με απόφασή του στις 10 Μαΐου 2001, μετά την κατάθεση της τέταρτης διακρατικής προσφυγής της Δημοκρατίας της Κύπρου (οι τρεις πρώτες έγιναν πριν από την αναγνώριση του δικαστηρίου από την Τουρκία, το 1990, και ως εκ τούτου δεν είχαν καμία πρακτική συνέπεια) θεώρησε την Τουρκία ένοχη για μαζικές και συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Κύπρο.

Τεράστιας σημασίας, τόσο για τον ελληνισμό όσο και για το Διεθνές Δίκαιο, υπήρξε η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου υπέρ της Τιτίνας Λοϊζίδου, το 1996. Η Λοϊζίδου γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κερύνεια, από όπου έφυγε το 1972, όταν παντρεύτηκε, για να εγκατασταθεί με τον σύζυγό της στη Λευκωσία. Στην Κερύνεια είχε ακίνητη περιουσία αποτελούμενη από οικοπέδα, σε ορισμένα εκ των οποίων είχε ήδη αρχίσει οικοδομικές εργασίες.

Μετά την τουρκική εισβολή του 1974 η Λοϊζίδου, όπως και πολλοί άλλοι Ελληνοκύπριοι πρόσφυγες, δεν κατόρθωσε πλέον να επιστρέψει στη γενέτειρά της και να συνεχίσει, όπως είχε αποφασίσει, την περάτωση των εργασιών, γεγονός που θα της επέτρεπε να εκμεταλλευθεί την περιουσία της. Έκτοτε η Λοϊζίδου προσπάθησε επανειλημμένως να μεταβεί στην υπό τουρκική κατοχή περιοχή, χωρίς αυτό να καταστεί δυνατό.

Το 1989 η Λοϊζίδου έλαβε μέρος για πολλοστή φορά σε μια ειρηνική πορεία γυναικών, με σκοπό, αφού διασχίσουν την ουδέτερη ζώνη που φυλάσσεται από τις δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών (UNFICIP), να εισχωρήσουν στα Κατεχόμενα για να επιστρέψουν στα πάτρια εδάφη. Η Λοϊζίδου

κατόρθωσε να εισχωρήσει σε κατεχόμενο έδαφος, όπου συνελήφθη από στρατιώτες του τουρκικού στρατού και από «αστυνομικούς» του ψευδοκράτους οι οποίοι, αφού την κράτησαν για περίπου 10 ώρες, τη μετέφεραν στην ελεύθερη ζώνη της Λευκωσίας και την απελευθέρωσαν.

Έπειτα από αυτό η Λοϊζίδου προσέφυγε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), στις 22 Ιουλίου 1989 (προσφυγή αριθ. 15318/1989), επικαλούμενη διάφορες παραβιάσεις της ΕΣΔΑ, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα στην ειρηνική απόλαυση της περιουσίας της, το οποίο προστατεύεται βάσει του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Η επιτροπή έκανε μερικώς δεκτή την προσφυγή της Λοϊζίδου, την απέρριψε ωστόσο επί της ουσίας διότι έκρινε ότι η προσφεύγουσα δεν παραπονιόταν στην ουσία για παραβίαση του δικαιώματος στην περιουσία, αλλά για παραβίαση της ελευθερίας της κίνησης, το οποίο δεν προστατεύεται από τη Σύμβαση και τα πρωτόκολλα σε ισχύ έναντι της Τουρκίας.

Το ΕΕΔΑ, στο οποίο παρέπεμψε την υπόθεση η κυπριακή κυβέρνηση, δικαίωσε, εντούτοις, την προσφεύγουσα. Με μια πρώτη απόφαση, στις 23 Μαρτίου 1995, απέρ-

ριψε ορισμένες από τις προδικαστικές ενστάσεις της Τουρκίας, ενώ παρέπεμψε την ένσταση *ratione temporis* του εγκαλούμενου κράτους στην εξέταση επί της ουσίας. Στην απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 1996 το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τα διαρκή εμπόδια που έθεταν και συνεχίζουν να θέτουν οι τουρκικές δυνάμεις κατοχής και η «υποτελής τοπική αυτοδιοίκηση» που ασκεί δημόσια εξουσία στη Βόρεια Κύπρο στη Λοϊζίδου να έχει πρόσβαση στην παρουσία της συνιστούν παραβιάσεις του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Οι αποφάσεις αυτές είναι πολύ σημαντικές, καταρχήν σε επίπεδο αρχών για την ευρωπαϊκή δημόσια τάξη, καθώς επίσης και για την κατοχύρωση ορισμένων θεμελιωδών θέσεων της ελληνοκυπριακής πλευράς τις οποίες αποδέχθηκε το δικαστήριο, καθώς αποφάνθηκε κατά πρώτον για τη διεθνή ευθύνη της Τουρκίας για τις πράξεις που συνιστούν παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου. Αποδέχθηκε τον ισχυρισμό της κυπριακής κυβέρνησης και της προσφεύγουσας, σύμφωνα με τον οποίο οι δυνάμεις κατοχής ασκούν πραγματικό και αποτελεσματικό έλεγχο στις πράξεις της υποτελούς τοπικής διοίκησης και επομέ-

ως ευθύνονται διεθνώς όχι μόνο για τις δικές τους πράξεις αλλά και για τις πράξεις των οργάνων της διοίκησης αυτής. Κατά δεύτερον, το δικαστήριο απεφάνθη ότι η παράνομη κατοχή στέρησε από τη Λοϊζίδου την περιουσία της στα Κατεχόμενα και, δικαιώνοντας την προσφεύγουσα, αποφάσισε ότι αυτή παραμένει κυρία της περιουσίας της. Το δικαστήριο επεδίκασε αποζημιώσεις συνολικού ποσού 457.000 κυπριακών λιρών για υλικές και ηθικές ζημιές και για δικηγορικά έξοδα. Παρά το γεγονός ότι μεταγενέστερες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε

παρόμοια ζητήματα περιέχουν αρνητικά για τα ελληνοκυπριακά συμφέροντα στοιχεία (το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δεν δεσμεύεται από προηγούμενες νομολογίες καθώς δεν δικάζει βάσει του κοινού Δικαίου - common law), η απόφαση αυτή παραμένει πυξίδα ακόμη και σήμερα για τις διεκδικήσεις των Ελληνοκυπρίων στα διεθνή δικαστήρια.

Παρ' όλα αυτά, σε έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που εκδόθηκε τον Ιούνιο του 1999 αναφέρεται ότι η ύπαρξη δικαστικών Αρχών και εν γένει ενός δικαστικού συστήματος στα Κατεχόμενα παρέχει τη δυνατότητα στους εγκλωβισμένους και στους Τουρκοκύπριους αντιφρονούντες να προσφεύγουν σε αυτό. Η ύπαρξη, κατά την επιτροπή, του δικαιώματος αυτού στερεί ή είναι δυνατόν να στερεί το δικαίωμα προσφυγής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απευθείας, εκτός εάν έχουν εξαντληθεί πρώτα τα ένδικα αυτά μέσα ενώπιον των «τουρκοκυπριακών δικαστικών Αρχών».

Η εξέλιξη αυτή ακυρώνει στην πράξη αποφάσεις καταδίκης της Τουρκίας για θέματα περιουσιών από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και ανάγει το παράνομο κατοχικό καθεστώς σε μια εξαρτώμενη τοπική διοίκηση της Τουρκίας (subordinate local administration). Η ύπαρξη του δικαστικού

Τιτίνα Λοϊζίδου, η γυναίκα που νίκησε τον «Αττίλα». ΚΑΤΩ: Χιλιάδες άνθρωποι από όλον τον κόσμο συμμετείχαν στην πορεία στα Λύμπια, στις 19 Μαρτίου 1989.

Η εισβολή του «Αττίλα» εξανάγκασε περίπου 200.000 Ελληνοκύπριους, σχεδόν τον μισό ελληνικό πληθυσμό του νησιού, να γίνουν πρόσφυγες.

αυτού συστήματος ανάγεται, έτσι, στην αρμοδιότητα και στην ευθύνη της Τουρκίας, η οποία θεωρείται ότι διατηρεί σε ισχύ ένα σύστημα εσωτερικού Δικαίου το οποίο, υπό ορισμένες συνθήκες, θα πρέπει να εξαντλείται πριν από την προσφυγή ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Σημειώνεται ότι αυτή η αρνητική εξέλιξη επιχειρήθηκε να νομιμοποιηθεί και με το Σχέδιο Ανάν.

Άλλη κατάφωρη παραβίαση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης συνιστά η παρουσία βρετανικών βάσεων στο νησί. Το έδαφος των κυρίαρχων βρετανικών βάσεων, που προέκυψε με τη συνθήκη του 1960, αποτελεί ένα ιδιαίτερο καθεστώς (*sui generis*), μοναδικό στην ιστορία των διεθνών σχέσεων, και ένα ιστορικό παράδοξο ύπαρξης εντός της επικράτειας ενός άλλου κυρίαρχου κράτους, δημιουργώντας συνθήκες μετααποικιοκρατίας που λειτουργούν περιοριστικά για την εθνική κυριαρχία της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Παρ' όλα αυτά, η Βρετανία έχει υιοθετήσει μια συμπεριφορά ανάλογη με αυτήν αποικιοκρατικής δύναμης, αν και η ίδια νομικά δεν αντιμετωπίζει τις βάσεις ως αποικία, όπως πιστοποιείται και από το γεγονός ότι το Λονδίνο αποφεύγει να κατα-

θέτει εκθέσεις στον ΟΗΕ, βάσει του άρθρου 73 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που υποχρεώνει αποικιακές δυνάμεις να το πράττουν για όλες τις αποικίες τους, καθώς σε τέτοια περίπτωση θα ίσχυαν και στην Κύπρο οι διεθνείς κανόνες για τον τερματισμό του αποικιακού καθεστώτος. Οι βρετανικές βάσεις λειτουργούν βάσει ενός θεσμικού πλαισίου που ορίζει δικαιώματα και υποχρεώσεις, τις οποίες όμως οι Βρετανοί έχουν περιφρονήσει με προκλητικό τρόπο έως σήμερα.

Ως εγγυητές της ακεραιότητας της Κύπρου, τόσο κατά την τουρκική εισβολή το 1974 όσο και κατά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους το 1983, αλλά και με τον λεγόμενο Στρατηγικό Συνεταιρισμό που υπεγράφη τον Οκτώβριο του 2007 μεταξύ Αγγλίας και Τουρκίας, με κύρια πρόνοια τη διπλωματική αναβάθμιση των Κατεχομένων, οι Βρετανοί αποδείχθηκαν ασυνεπείς.

Η χρήση των βάσεων σε πολεμικές επιχειρήσεις της Βρετανίας (Ιράκ, Κουβέιτ, Βαλκάνια) ή των ΗΠΑ ως ενδιάμεσου σταθμού για τις επιχειρησιακές τους ανάγκες στη Μέση Ανατολή, κατά παράβαση του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας τους, ένα γεγονός στο οποίο ενδημεί ο κίνδυνος εμπλοκής των βάσεων και κατ' επέκταση

του νησιού σε πόλεμο με άλλα, ενίοτε και φιλικά προς την Κύπρο, κράτη, αποτελεί ένα δεύτερο σύμπτωμα περιφρόνησης των Βρετανών προς την Κύπρο.

Η αποδεδειγμένη λειτουργία του λεγόμενου συστήματος παρακολούθησης Echelon στις βρετανικές βάσεις, το οποίο εγκαταστάθηκε ήδη από τη δεκαετία του 1970 στη Κύπρο με στόχο τη συλλογή πληροφοριών που προέκυπταν από την επικοινωνία μεταξύ κρατών-μελών του ΝΑΤΟ, συμπεριλαμβανομένων και των συμμάχων της Βρετανίας στο ΝΑΤΟ Ελλάδα και Τουρκίας, αποτελεί μία επιπλέον καταστρατήγηση των συμφωνιών.

Εκτός από αυτά, οι βρετανικές βάσεις λειτουργούν καταχρηστικά, με βάση διατάγματα του διοικητή τους, κατά το αποικιοκρατικό πρότυπο, χωρίς αποφάσεις περιβεβλημένες με νομικό κύρος, είτε του βρετανικού είτε του κυπριακού Κοινοβουλίου. Βάσει αυτής της τακτικής οι βρετανικές Αρχές παραβιάζουν το θεμελιώδες δικαίωμα της ελεύθερης διακίνησης στο έδαφος των βρετανικών βάσεων, στο οποίο διαμένουν Κύπριοι πολίτες, ενώ δεν λογοδοτούν για τις αρνητικές επιπτώσεις από τη λειτουργία των βρετανικών βάσεων στην ποιότητα ζωής, στην υγεία (συνεχή κρούσματα καρκίνου) και στην οικονομική κατάσταση των κατοίκων.

Το τραγικότερο όλων, ωστόσο, είναι το γεγονός ότι οι Κύπριοι κάτοικοι της περιοχής των βάσεων δεν έχουν καν νομική υπόσταση. Οι συγκεκριμένοι πολίτες «ή θα έπρεπε να θεωρούνται Βρετανοί πολίτες με τα δικαιώματα των Βρετανών πολιτών ή να είναι Κύπριοι με τα πλήρη δικαιώματα των Κυπρίων ή θα έπρεπε να είναι Ευρωπαίοι με τα πλήρη δικαιώματα των Ευρωπαίων». Πλην όμως, κανένα από τα τρία δεν ισχύει και για τον λόγο αυτόν οι Κύπριοι που διαμένουν εκεί δεν μπορούν να τύχουν προστασίας του νόμου, καθώς στερούνται διασαφηνισμένης νομικής υπόστασης.

Το παράδοξο είναι ότι το μετααποικιο-

κρατικό αυτό φαινόμενο, που τείνει να εκλείψει στις περιοχές που κάποτε χαρακτηρίζονταν τριτοκοσμικές, εκδηλώνεται σήμερα στην Κύπρο όχι από μια μητροπολιτική χώρα της Δύσης απέναντι σε μια τριτοκοσμική χώρα, αλλά από μια χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης εις βάρος μιας άλλης χώρας-μέλους της ίδιας Ένωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το Κυπριακό Ζήτημα, η κυπριακή συνταγματική τάξη και η προοπτική ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- Καλογερόπουλος-Στρατής, Σπύρος, *Το δικαίωμα των λαών στην Αυτοδιάθεση. Η παραβίαση στην Κύπρο*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1977.
- Μελισσάς, Δημήτρης, *Η οργάνωση της πολιτικής εξουσίας στην Κυπριακή Πολιτεία. Το εκλογικό σώμα - Η Βουλή των Αντιπροσώπων*, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.
- Παπαδημητρίου, Γιώργος, *Το συνταγματικό πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Συλλογή άρθρων*, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.
- Ker-Lindsay, James and Faustmann, Hubert (2008) *The Government and Politics of Cyprus*, ed. Peter Lang, Oxford, 2008.
- Κουφουδάκης, Βαγγέλης, *Ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2008.
- Συρίγος, Άγγελος, *Οι κληρονομίες του παρελθόντος και οι προοπτικές του μέλλοντος*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2005.
- Σέρβας, Πλουτής, *Κοινή Πατρίδα*, εκδ. Πρόοδος, Λευκωσία, 1997.
- Richter, Heinz, *Geschichte der Insel Zypern 1965-1977*. Band 4, Rutzen, Ruppolding 2009.
- Republic of Cyprus, *United Nations Security Council and General Assembly Resolutions on Cyprus 1960-2006*, Nicosia 2006.
- Λιάκουρας, Πέτρος, *Το Κυπριακό από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, 2007.
- Τσάκωνας, Παναγιώτης (επιμ.), *Σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2003.

Ο **Ανδρέας Στεργίου** είναι επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

ΟΥΖΟ, Η ΠΙΟ ΓΛΥΚΙΑ ΜΑΣ ΑΜΑΡΤΙΑ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ

Αν το κρασί είναι η Θεία Κοινωνία, τότε το ούζο είναι η πιο γλυκιά αμαρτία για εμάς τους Έλληνες. Το άρωμα, το χρώμα, η γεύση του σε ταξιδεύουν σε θαλασσινά κυρίως μονοπάτια, και όταν ανοίγει ο καιρός δίχως αυτό δεν κάνει η παρέα. Από τη ρακή στο ούζο, η ύπαρξη του οποίου γίνεται διακριτή στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και σήμερα παρασκευάζεται σε όλη την Ελλάδα.

Αποστακτήρας στο Μουσείο Ούζου Βαρβαγιάννη, στο Πλωμάρι.

ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Το Πλωμάρι την περίοδο του Μεσοπολέμου. Διακρίνονται εμπρός οι εγκαταστάσεις της ποτοποιίας Βαρβαγιάννη.

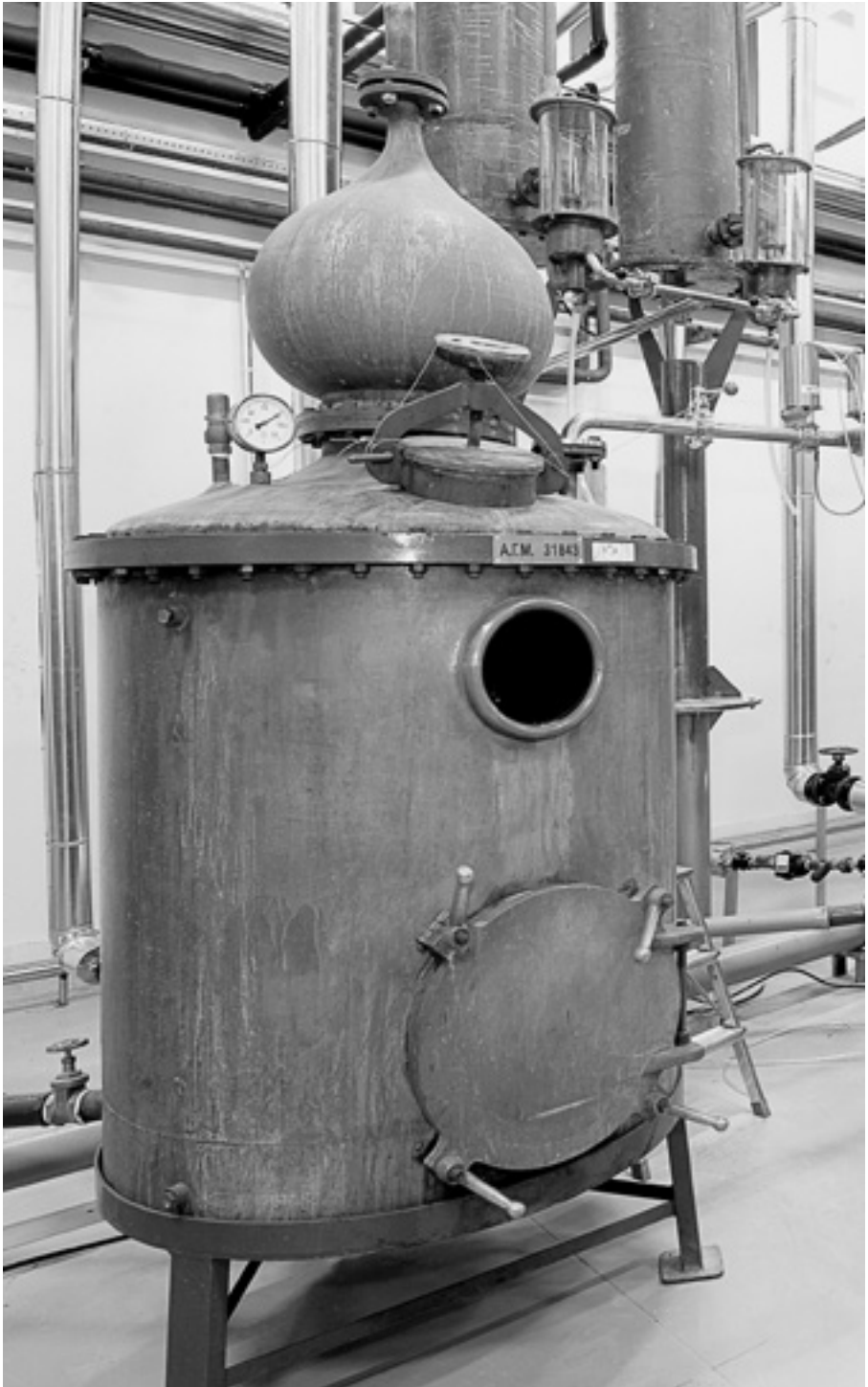

Η ιστορία των ποτών που παρασκευάζονται με τη διαδικασία της απόσταξης χάνεται στα βάθη των αιώνων. Ο άνθρωπος, από τους αρχαίους χρόνους, μπορούσε να παρασκευάσει κρασί και γνώριζε πρωτόγονους τρόπους απόσταξης. Η απόσταξη αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης των Αλεξανδρινών σοφών και αργότερα των Αράβων αλχημιστών. Αυτό που δεν γνωρίζουμε είναι πότε άρχισε η απόσταξη με χρήση χάλκινου άμβυκα. Ο άμβυξ ήταν ένα είδος δοχείου με πλατιά βάση και στενό λαιμό, κάτι δηλαδή που ευθέως παραπέμπει στον λέβητα της αποστακτικής συσκευής, και όπως δείχνει και το όνομά του ήταν μάλλον ελληνικής παρά αραβικής επινοήσης. Η ελληνική λέξη φαίνεται ότι πέρασε στα αραβικά και από εκεί στις κύριες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Το ούζο οφείλει την ιδιαιτερότητά του στα βότανα της Μεσογείου που χρησιμοποιήθηκαν για τον αρωματισμό του. Έτσι, ο γλυκάνισος, ο μάραθος, η μαστίχα, ο κόλιανδρος, το φλαμούρι, το κάρδαμο και άλλα αρωματικά βότανα μπήκαν στους άμβυκες για να υλοποιηθούν οι συνταγές πολλών οικογενειακών επιχειρήσεων παρασκευής ούζου. Η εξαιρετική ποιότητά

του αύξησε τη ζήτηση και συνέβαλε στην εξαπλώσή του σε ολόκληρη την Ελλάδα. Έτσι, η μείωση της σταφυλοπαραγωγής λόγω φυλλοξήρας στη δεκαετία του 1920 και τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν στην αμπελουργία εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων οδήγησαν τους ποτοποιούς της εποχής να χρησιμοποιήσουν για την απόσταξη καθαρή αλκοόλη. Σύμφωνα με την ελληνική και την κοινοτική νομοθεσία το ούζο πρέπει να περιέχει αλκοόλ σε ποσοστό τουλάχιστον 20% σε απόσταξη. Το υπόλοιπο 80% λαμβάνεται με απλό αρωματισμό της αιθυλικής αλκοόλης.

Η ονομασία του ούζου δηλώνει την υψηλή ποιότητα του αποστάγματος στεμφύλων που παράγεται με τη «μετάβραση» του γλυκανισάτου τσίπουρου ή της ρακής με λίγη μαστίχα και ζάχαρη. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η «μετάβραση», δηλαδή η δεύτερη απόσταξη, αποτελούσε στα τέλη του 19ου αιώνα σημαντική καινοτομία, στην οποία όμως κατέφευγαν ελάχιστοι παρασκευαστές ρακής καθώς, παρότι συνέβαλλε στην παραγωγή εκλεπτυσμένων αποσταγμάτων, ανέβαζε κατά πολύ το κόστος. Η δεύτερη απόσταξης ρακή, που χαρακτηρίζεται για την υψηλή ποιότητα και για τα ιδιαίτερα

Άμβυκας απόσταξης ούζου. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Το ουζερί «Τσινάρη», στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης, λειτουργεί από το 1885.

αρωματικά χαρακτηριστικά της, θα μετονομαστεί σε ούζο κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, κυρίως στις περιοχές της Θεσσαλονίκης.

Το ούζο ακολουθεί τη ρακή, οπότε είναι απαραίτητο να θυμηθούμε την πορεία της. Από τα μέσα του 19ου αιώνα είχε γίνει ένα από τα δημοφιλέστερα αποστάγματα, έχοντας κατακτήσει ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Το προϊόν είχε μεγάλη ζήτηση και απαιτούσε αύξηση της παραγωγής. Οι διαθέσιμες ποσότητες στεμφύλων, όμως, που χρησιμοποιούν ως πρώτη ύλη, ήταν από ένα σημείο και μετά ανεπαρκείς για να καλύψουν τη ζήτηση. Έτσι ξεκίνησε η χρήση της αιθυλικής αλκοόλης, του βιομηχανοποιημένου καθαρού οινοπνεύματος, που έγινε η βασική πρώτη ύλη. Πρόβλημα υπήρξε όμως και με τους ανισούχους σπόρους. Η εγχώρια αγορά αδυνατούσε να ανταποκριθεί. Για τον λόγο αυτόν, παράλληλα με την προμήθεια της αιθυλικής αλκοόλης, αρχίζει η αγορά και η χρησιμοποίηση βιομηχανικών εκχυλισμάτων αιθέριων ελαίων, όπως το ανισέλαιο, το οποίο προσδίδει τα γευστικά χαρακτηριστικά του γλυκάνισου και την

ιδιαιτερότητα του γαλακτώματος. Στο βιβλίο *Χημεία και Λέσβος* του Μιχαήλ Στεφανίδη διαβάζουμε: «*Η από βιομηχανικών σπέρτων παρασκευαζόμενη ρακή καλείται κοινώς μαστίχα, η δ' εκ στεμφύλων (σούμας) τσίπουρο, διατηρούν ως επί το πλείστον οσμήν τινα εμπορευματικήν. Παρασκευάζεται δ' η εν γένει ρακή δι' αμβικισμού του οινοπνεύματος μετά μαστίχης Χίου και γλυκανίσου ή άνευ ουδεμιός αποστάξεως, κατ' ανοχήν συνειδήσεως, δι' αναμείξεως σπέρτου, ύδατος και ανισελαιού...*».

Στο παραπάνω απόσπασμα έχουμε την πληρέστερη δυνατή περιγραφή της σημαντικής διαφοροποίησης που επιφέρει στην παραγωγή ρακής η «είσοδος» του βιομηχανικού οινοπνεύματος και των βιομηχανικών εκχυλισμάτων. Πρόκειται ουσιαστικά για την ακριβή περιγραφή της «ψυχρής μεθόδου», που θα χρησιμοποιηθεί μεταγενέστερα για την παραγωγή ούζου. Αυτή ακριβώς η διαφοροποίηση, που εστιάζεται στη χρήση της αιθυλικής αλκοόλης και των ανισούχων εκχυλισμάτων, είναι σαφές ότι σηματοδοτεί την απαρχή της παρασκευής ενός νέου αλκοολούχου αποστάγματος

Το ουζερί «Το Μικράκι», στις Σπέτσες, το 1965. ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Βασίλης Πιτσιλαδής στο κατάστημα της οικογένειας Πιτσιλαδή, στο Πλωμάρι, το 1929. ΚΑΤΩ: Αφίσα της ποτοποιίας Σολδάτου.

που διατηρεί, τουλάχιστον στο ξεκίνημά του, σχέση εκλεκτικής συγγένειας με τη ρακή. Αυτό το νέο ποτό θα βρει τη δική του διακριτή ταυτότητα μέσω της ονομασίας του ούζου.

Η νομιμοποίηση του ούζου ανοίγει ουσιαστικά με την ψήφιση του νόμου 971 του 1917 «περί φορολογίας οινοπνεύματος». Είναι η πρώτη νομοθετική προσπάθεια να διευθετηθεί η παρασκευή και η διακίνηση του οινοπνεύματος και των αποσταγμάτων. Ως τότε παρέμεναν εκτός κρατικού ελέγχου. Με την ισχύ του νόμου επεξεριείτο κατά πρώτο λόγο να εξασφαλίσουν έσοδα για το Δημόσιο και κατά δεύτερον να προστατευθεί η υγεία των πολιτών από την παράνομη και αθρόα παρασκευή αποσταγμάτων αμφίβολης προέλευσης. Ο νόμος διατηρήθηκε σχεδόν αναλλοίωτος για 70 ολόκληρα χρόνια.

Ο Νίκος Μανούδης, στο βιβλίο του με τίτλο *Τσίπουρο και τσικουδιά*, αναφέρει ότι ο νόμος 971 όρισε αυστηρότατους κανόνες που ρύθμιζαν την παρασκευή αλκοόλης και οινοπνευματωδών ποτών, περιορίζοντας ουσιαστικά την παραγωγή και τη διακίνηση «οικοτεχνικών» αποσταγμάτων στεμφύλων. Μετά την ψήφιση του νόμου ακολούθησε μια περίοδος αυστηρότατων ελέγχων. Το ύφος και η αυστηρότητα του νόμου θύμιζε κυνήγι εγκληματιών. Η εφαρμογή του είχε ως αποτέλεσμα αφ' ενός τη μερική έστω νομιμοποίηση της παραγωγής και των αποσταγμάτων από τους παρασκευαστές ρακής και αφ' ετέρου τη στροφή κάποιων εξ αυτών προς τη δημιουργία καταστημάτων ποτοποιίας. Η λειτουργία τους περιήλθε, από τις αρχές ακόμη της δεκαετίας του 1920, στον έλεγχο των χημικών υπηρεσιών ή των κατά τόπους οικονομικών εφοριών. Η επιβολή του νόμου έφερε με τρόπο δυναμικό στην αγορά των αποσταγμάτων το ούζο. Νέο απόσταγμα που προσομοιάζει στη ρακή, του οποίου όμως η παρασκευή και η διακίνηση ελέγχονται σε απόλυτο βαθμό από τις υπηρεσίες του κράτους, ενώ ως πρώτη ύλη πα-

ρασκευής του έχει υποχρεωτικά το καθαρό οινόπνευμα.

Το πέρασμα από τη ρακή στο ούζο δεν έγινε από τη μια στιγμή στην άλλη. Χρειάστηκαν πολλά χρόνια για να επικρατήσει η χρήση της ονομασίας του ούζου, τουλάχιστον στη Βόρεια Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε τιμολόγια πώλησης και κατάστιχα χρεών, από τη δεκαετία του 1920, το προϊόν πώλησης καταγράφεται ως ρακή.

Η προέλευση της ονομασίας του ούζου δεν είναι γνωστή με απόλυτη σιγουριά. Η επικρατέστερη εικασία για την ονομασία του ούζου είναι η εξής: Μια εταιρεία, που αναφέρεται ότι δρούσε στην περιοχή της Θεσσαλίας, εξήγγειλε το «μεταβρασμένο» απόσταγμα στη Μασσαλία και στα κιβώτια της εξαγωγίμης παρτίδας ανέγραφε «Uso Margisglia», δηλαδή «προς χρήση στη Μασσαλία». Καθώς τα προϊόντα που εξάγονταν στη Μασσαλία χαρακτηρίζονταν από την υψηλή ποιότητά τους, η φράση έγινε συνώνυμη της εκλεκτής ποικιλίας του αλκοολούχου αποστάγματος. Στη συνέχεια και σε βάθος χρόνου έφυγε η λέξη «Μασσαλία» και έμεινε μόνο η λέξη uso, ούζο. Το ούζο θα αναγνωριστεί το 1989, με οδηγία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ως ελληνικό προϊόν προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης. Σύμφωνα με την κοινοτική νομοθεσία, ούζο είναι το ποτό που παρασκευάζεται αποκλειστικά στην Ελλάδα και στην Κύπρο και λαμβάνεται με σύμμιξη αλκοολών και ενδεχομένως μάραθου, μαστίχας και άλλων αρωματικών σπόρων, φύρας ή καρπών. Σήμερα ούζο παρασκευάζεται σε όλη την Ελλάδα, ενώ σε περίπου 300 υπολογίζονται οι παραγωγοί του.

ΠΗΓΕΣ

Κώστας Πασχάλης Μπέης, *Από το ρακί στο ούζο*.

Μεθυστικό ταξίδι γευσιγνωσίας και ουζοποσίας.

Γιώργος Γιαννακόπουλος, *Απόσταγμα ζωής, ούζο Βαρβαγιάννη*. Ελληνικές Ομοιογραφικές Εκδόσεις.

Σύνδεσμος Ελλήνων Παραγωγών Αποσταγμάτων Ποτών (ΣΕΑΟΠ)

Ο **Αλέξανδρος Στεργιόπουλος** είναι συγγραφέας και δημοσιογράφος.

Πωλ Βεν

Παλμύρα, Ένας αναντικατάστατος θησαυρός

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ειρήνη Μητούση

Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2017, ΣΕΛ.: 144, ΤΙΜΗ: 12,00 €

Γιατί μια τρομοκρατική οργάνωση καταστρέφει ή μεταπωλεί τα αθώα μνη-

μεία ενός μακρινού παρελθόντος; Για ποιον λόγο κατέστρεψαν την Παλμύρα, την οποία η Ουνέσκο είχε κατατάξει μεταξύ των Μνημείων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς; Και γιατί έγιναν όλες αυτές οι σφαγές, μεταξύ των άλλων και το μαρτύριο, το βασανιστήριο και ο αποκεφαλισμός, στις 18 Αυγούστου 2015, του αρχαιολόγου της Παλμύρας Χαλέντ Αλ-Ασάαντ, στον οποίο είναι αφιερωμένο το παρόν βιβλίο;

Ο κορυφαίος Γάλλος ιστορικός και φιλόλογος Πωλ Βεν, έχοντας ως επάγγελμα τη μελέτη της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, δεν έπαψε ποτέ να ασχολείται με την Παλμύρα.

Θύμα της τρομοκρατικής βαρβαρότητας, ο ελληνορωμαϊκός χώρος της Παλμύρας είναι ίσως μαζί με την Πομπηία, κοντά στη Νάπολη, και τα ερείπια της Εφέσου στα τουρκικά παράλια ο μεγαλοπρεπέστερος από όσους έχουν φέρει στο φως οι ανασκαφές. Η πόλη, περί το 200 μ.Χ., ανήκε στην τεράστια Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που βρισκόταν την εποχή εκείνη στο απόγειό της, εκτεινόμενη από την Ανδαλουσία ως τον Ευφράτη και από το Μαρόκο ως τη Συρία. Η ογκώδης αρχιτεκτονική του ιερού του Βάαλ, του χαρακτηριστικού θεού αυτής της χώρας, υψωνόταν πιο πάνω από τα σπύτια και επιβεβαίωνε την εντύπωση ότι βρισκόσουν σε κάποιον άλλο πολιτισμό. Ο Ναός του Βάαλ, που καταστράφηκε πρόσφατα, ορθωνόταν στο τέλος μιας μακράς κιονοστοιχίας που προς στιγμή καθησύχαζε τον επισκέπτη ως σύμβολο του «αληθινού» πολιτισμού, ενώ ο ίδιος ο ναός δεν προμήνυε τίποτε το ασυνήθιστο

χάρη στο σχήμα του, που ήταν το σχήμα όλων των ναών της αυτοκρατορίας. Καθησύχαζε όμως τον επισκέπτη με τις λεπτομέρειές του καθώς μιλούσε, χάρη στους κίονες, την αρχιτεκτονική γλώσσα της ακρίβειας. Τα κορινθιακά του κιονόκρανα είχαν, για κάποιον νεοφερμένο, ένα γνώριμο σχήμα, ενώ τα ιωνικά του κιονόκρανα, παλαιομοδίτικα το 200 μ.Χ., φαινόταν πιο αυστηρά. Όσον αφορά τη Λεωφόρο των Κίονων, η κιονοστοιχία αυτή διασχίζει σήμερα όλη την περιοχή, από τον Ναό του Βάαλ έως τα ερείπια των «λουτρών του Διοκλητιανού». Η κατασκευή αυτής της διπλής σειράς κίωνων ολοκληρώθηκε σε όλο το μήκος της μέσα σε δύο αιώνες. Το παλαιότερο τμήμα της ξεκινούσε από τον μεγάλο ναό και αποτελούσε μια ιερά οδό.

Η Παλμύρα πιθανώς δεν είχε καμία σχέση με τον ελληνικό πολιτισμό, όσον αφορά το παρελθόν, τη γλώσσα, την κοινωνία, τη δραστηριότητα των караβανιών, τη θρησκεία της και την έντονη δραστηριότητα των ηθών της. Οι κάτοικοι της Παλμύρας δεν ήταν, και δεν ήθελαν να είναι, βάρβαροι, με αποτέλεσμα όσο πιο σημαντικό να είναι ένα κτήριο στη Συρία τόσο πιο εξελληνισμένο να είναι. Την αρχιτεκτονική την αντιλαμβάνονταν αποκλειστικά ως ελληνική υπόθεση.

Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του δολοφονηθέντος διευθυντή αρχαιοτήτων της Παλμύρας Χαλέντ Αλ-Ασάαντ. Ο Πωλ Βεν, με συναρπαστικό τρόπο, ερμηνεύει τη σκοταδιστική μισαλλοδοξία του Ισλαμικού Κράτους, που εκφράζεται ως συμπλεγματική διαφορετικότητα απέναντι στον δυτικό πολιτισμό. Με την καταστροφή της Παλμύρας μια ολόκληρη πολιτισμική περίοδος του πολιτισμού τινάχτηκε βίαια στον αέρα.

John Freely

Ταξιδεύοντας στη Μεσόγειο με τον Όμηρο

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Τίτινα Σπερελάκη

Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2017, ΣΕΛ. 440, ΤΙΜΗ: 17,70 €

Η ελληνική λογοτεχνία ξεκινάει με τα δύο έπη του Ομήρου, την *Ιλιάδα* και

την *Οδύσσεια*, η λογοτεχνική επίδραση των οποίων διαρκεί ως την εποχή μας, σχεδόν 3.000 χρόνια μετά τη σύνθεσή τους.

Οι Έλληνες μετά την εποχή του Ομήρου θεωρούσαν τον Τρωικό Πόλεμο ένα από τα πρώτα επεισόδια της Ιστορίας των Ελλήνων, όπως αυτοαποκαλούνταν έκτοτε, ενώ αναφέρονταν στη χώρα τους με το όνομα Ελλάδα (η λέξη Γραικός, στην οποία στηρίζονται οι αντίστοιχες λέξεις των ευρωπαϊκών γλωσσών για τους Έλληνες, προέρχεται από μία φυλή της Ηπείρου). Ο Θουκυδίδης θεωρούσε ότι οι Έλληνες πολέμησαν για πρώτη φορά μαζί ως λαός στον Τρωικό Πόλεμο.

Οι Έλληνες πρωτοεμφανίζονται ως λαός στα μέσα της Εποχής του Χαλκού (περ. 2000-1600 π.Χ.). Κατά τα φαινόμενα ήρθαν διά ξηράς από τον Βορρά, μιλώντας μια γλώσσα που εξελίχθηκε στην Ελληνική και φέρνοντας μαζί τους τους θεούς τους, ενδεχομένως τον Δία και τους άλλους θεούς του Ολύμπου που είναι γνωστοί από την ιστορική περίοδο.

Ο Όμηρος αναφέρεται στην Ελλάδα και στους Έλληνες στην *Ιλιάδα*, όπου οι άνδρες του στρατού του Αγαμέμνονα περιγράφονται με διαφόρους τρόπους: Δαναοί, Αργείοι, Αχαιοί και, κάποιες φορές, γιοι των Αχαιών. Μεταγενέστεροι Έλληνες και Ρωμαίοι ποιητές συνέχισαν να γράφουν για τον μυθικό Οδυσσέα, έως το τέλος του ελληνορωμαϊκού κόσμου. Όσον αφορά τη ζωή του Ομήρου δεν υπάρχει ούτε ένα στοιχείο της εποχής εκείνης για την προσωπική ζωή του και οποιαδήποτε βιογραφία του ποιητή αποτελεί καθαρή εικοτολογία.

Ο Τζον Φρίλι –ένας από τους πιο αναγνωρισμένους συγγραφείς ταξιδιωτικών βιβλίων και ιστορικών και τουριστικών οδηγών για την Ελλάδα και την Τουρκία–, μέσα από τις αναλύσεις των μελετητών, τις έρευνες των αρχαιολόγων αλλά και την προσωπική ματιά του μαγεμένου περιηγητή που έχει επισκεφθεί ο ίδιος κάθε ιστορική τοποθεσία, ζωντανεύει τον κόσμο του ποιητή: διερευνά πού μπορεί να βρίσκονται μυθικοί τόποι, όπως η Χώρα των Λωτοφάγων ή το Νησί της Κίρκης, καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του μεσογειακού τοπίου που τόσο ενέπνευσαν τον Όμηρο. Με βαθιά γνώση και πάθος ο Φρίλι καταδεικνύει πώς τα ομηρικά έπη συνεχίζουν να ζουν ανά τους αιώνες μέσα από τη λογοτεχνία, την τέχνη, τον μύθο και τους θρύλους.

Το βιβλίο του είναι ένας οδηγός, ένα μοναδικό ταξίδι στη Μεσόγειο. Από τα παράλια της Μικράς Ασίας ως τη Σικελία, μέσω της Κρήτης, της Κέρκυρας, της Ιθάκης και όχι μόνο, οι στίχοι της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας* ζωντανεύουν σε ένα μοναδικό οδοιπορικό, όπου ο μύθος ενώνεται με την πραγματικότητα. Ένας οδηγός της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*, ώστε ο αναγνώστης, ξεκινώντας από την Τροία και συνεχίζοντας κατά μήκος των τουρκικών παραλίων του Αιγαίου και γύρω από τις ακτές της Μεσογείου, να ακολουθήσει τα βήματα του Οδυσσέα καθώς αναχωρεί από την Ιθάκη για να λάβει μέρος στον Τρωικό Πόλεμο ώσπου, έπειτα από πολλές περιπέτειες, να επιστρέψει στην πατρίδα και στην οικογένειά του.

Ο Τζον Φρίλι, με ιδιαίτερη και γοητευτική γραφή, αναδεικνύει τη διαχρονικότητα της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*, συνδέοντας το ομηρικό έργο με συγκεκριμένες τοποθεσίες του σύγχρονου κόσμου.

8

20

29

31

- 1 Ο εξόριστος, πρώην ηγέτης του αυτονομιστικού κινήματος τα Κατάνγκα (στο Κονγκό), Μωσής Τοόμπε, ο οποίος διέμενε στην Ισπανία, πέφτει θύμα αεροπειρατείας καθ' οδόν από την Τιμπιζα προς την Πάλμα της Μαγιόρκας. Η αεροπειρατεία είχε οργανωθεί από πράκτορα των γαλλικών μυστικών υπηρεσιών και το αεροπλάνο προσγειώθηκε στο Αλγέρι, όπου ο Τοόμπε συνελήφθη από τις Αρχές και τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό.
- 3 Μισθοφόροι υποστηρικτές του Τοόμπε εισβάλλουν στις ανατολικές επαρχίες του Κονγκό, σε μια προσπάθεια κατάληψης της εξουσίας για λογαριασμό του εργοδότη τους. Στο πλευρό τους τάσσονται εξεγερμένες μονάδες του κονγκολέζικου στρατού.
- 4 Έπειτα από θυελλώδη συζήτηση η βρετανική Βουλή των Κοινοτήτων ψηφίζει υπέρ της «νομιμοποίησης ομοφυλοφιλικών πράξεων», με 99 ψήφους υπέρ έναντι 14 κατά. Την ίδια ημέρα πραγματοποιείται στην Ολλανδία (Ρότερνταμ) ο πρώτος γάμος μεταξύ ομοφυλοφίλων με τη συμμετοχή ενός καθολικού ιερωμένου.
- 5 Στο Νταρτζιλίνγκ της Ινδίας εκδηλώνεται

σοβαρή αγροτική εξέγερση με κοινωνικό χαρακτήρα. Ομάδες αγροτών υποστηρίζονταν από τη φιλομασική πτέρυγα του ινδικού Κομμουνιστικού Κόμματος και οπλισμένων με μια πανσπερμία όπλων (από ακόντια και τόξα μέχρι ημιαυτόματα όπλα και πολυβόλα) καταλαμβάνουν αγροκτήματα, πυρπολούν αποθήκες σιτηρών και συγκρούονται με την Αστυνομία.

- 7 Στη Νιγηρία ξεσπάει εμφύλιος πόλεμος μετά την εισβολή κυβερνητικών στρατευμάτων στην πλούσια επαρχία Μπίαφρα που είχε ανακηρύξει την ανεξαρτησία της.
- 8 Πεθαίνει από φυματίωση στο Λονδίνο, σε ηλικία 54 ετών, η διάσημη Αγγλίδα ηθοποιός Βίβιαν Λη, πρωταγωνίστρια της πασίγνωστης ταινίας *Όσα παίρνει ο άνεμος* και πρώην σύζυγος του σαιξπηρικού ηθοποιού Λόρενς Ολίβιε. Κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής της η Λη υπέφερε και από σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα. Το δικτατορικό καθεστώς αφαιρεί την ελληνική ιθαγένεια από τη Μελίνα Μερκούρη και άλλους επτά Έλληνες του εξωτερικού εξαιτίας της αντιδικτατορικής τους δράσης.
 - Στο Κονγκό αναφέρεται ότι κανίβαλοι υποστηρικτές του προέδρου Μομπούτου σκότωσαν και έφαγαν λευκούς στο Λουμουμπασι και στο Μποκαβού, εξοργισμένοι από την εισβολή των λευκών μισθοφόρων στη χώρα.
- 17 Το δικτατορικό καθεστώς ανακοινώνει την εξάρθρωση της αντιδικτατορικής οργάνωσης ΠΑΜ Χανίων.
- 19 Η ινδική κυβέρνηση αποφασίζει την υποχρεωτική στείρωση των πολύτεκνων πατέρων προκειμένου να προλάβει την επιδείνωση του σοβαρού δημογραφικού προβλήματος της χώρας.
 - Στην Ινδονησία το καθεστώς του στρατηγού Σουκάρτο καταστέλλει κίνημα υπέρ του ανατραπέντος προέδρου Σουκάρνο, προβαίνοντας σε συλλήψεις στρατιωτικών και πολιτικών.

20 Το χουντικό καθεστώς καθιερώνει ως έμβλημά του τον συνδυασμό της εικόνας του αναγεννώμενου μυθικού φοίνικα και της φιγούρας ενός στρατιώτη. Η πρώτη παρουσίαση του εμβλήματος πραγματοποιείται με αφορμή την κυκλοφορία γραμματισμάτων με την απεικόνισή του, τη μακέτα των οποίων είχε σχεδιάσει ο μετέπειτα διορισμένος δήμαρχος Πειραιά Αριστείδης Σκυλίτσης.

21 Το Ανώτατο Δικαστήριο της Αλγερίας αποφασίζει την απέλαση του Μωσή Τσόμπε.

23 Στη Νιτρόιτ, την πέμπτη σε μέγεθος πόλη των ΗΠΑ, ξεσπούν οι χειρότερες φυλετικές ταραχές στη νεότερη ιστορία της χώρας. Την αφορμή δίνει η σύλληψη 73 μαύρων σε παράνομο κλαμπ στο κέντρο της πόλης, τις πρώτες πρωινές ώρες. Την επομένη η κατάσταση είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο, καθώς οι ταραχές και οι βανδαλισμοί είχαν επεκταθεί σε μεγάλο μέρος του κέντρου. Παρά την κήρυξη κατάστασης έκτακτης ανάγκης στην πόλη και την παρέμβαση της Εθνοφρουράς του Μίσιγκαν (περίπου 8.000 ανδρών), χρειάστηκε η πρόσθετη αποστολή δύο αερομεταφερόμενων μεραρχιών (της 82ης και της 101ης, δύναμης περίπου 4.700 ανδρών) για την καταστολή των επεισοδίων, που τερματίστηκαν στις 27 Ιουλίου. Ο απολογισμός περιελάμβανε την καταστροφή άνω των 2.000 κτηρίων (με αποτέλεσμα να χάσουν τα σπίτια τους 388 οικογένειες), ζημιές συνολικού ύψους 40-45 εκατομμυρίων δολαρίων, 43 νεκρούς (33 μαύρους και 10 λευκούς, μεταξύ των οποίων ένας αστυνομικός, δύο πυροσβέστες και ένας εθνοφρουρός), 1.189 τραυματίες (μεταξύ των οποίων 214 αστυφύλακες, 134 πυροσβέστες, 55 εθνοφρουροί και οκτώ στρατιώτες) και συλλήψεις 7.231 ατόμων!

- Σύνοδος ριζοσπαστών μαύρων ηγετών στο Νιούαρκ αποφασίζει τη δημιουργία χωριστού κράτους των μαύρων στις ΗΠΑ και τη συγκρότηση Εθνοφυλακής για την προστασία τους.

24 Κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψής του στον Καναδά ο Γάλλος πρόεδρος Ντε

Γκωλ εκφωνεί βαρυσήμαντο λόγο στο δημαρχείο του Κεμπέκ που καταλήγει με τη φράση: «*Ζήτω το ελεύθερο Κεμπέκ!*», προκαλώντας έκρηξη ενθουσιασμού μεταξύ των γαλλόφωνων Καναδών και πολιτική κρίση στον Καναδά. Δύο ημέρες αργότερα, ύστερα από δύο αλληπάλληλες συνεδριάσεις, το Υπουργικό Συμβούλιο της χώρας εκδίδει ανακοίνωση που καταλήγει με τις φράσεις: «*Κάθε επαρχία του Καναδά είναι ελεύθερη. Οι Καναδοί δεν χρειάζονται απελευθέρωση*». Έπειτα από αυτά ο Γάλλος πρόεδρος ακυρώνει την προγραμματισμένη επίσκεψή του στην πρωτεύουσα Οτάβα και αναχωρεί για τη Γαλλία, έχοντας επισκεφθεί μόνο το γαλλόφωνο Κεμπέκ.

25 Πεθαίνει μόνος και φτωχός στο σπίτι του (στους νότιους πρόποδες της Ακρόπολης), σε ηλικία 88 ετών, ο πρωτοπόρος ζωγράφος Κωνσταντίνος Παρθένης.

- Ο πάπας Παύλος Στ' επισκέπτεται στο Φανάρι τον Οικουμενικό Πατριάρχη Αθηνάγορα. Πρόκειται για την πρώτη επίσκεψη πάπα στην Κωνσταντινούπολη έπειτα από 1.250 χρόνια, στο πλαίσιο της επαναπροσέγγισης των δύο Εκκλησιών.

29 Το επιβλητικό αμερικανικό αεροπλανοφόρο USS Forrestal υφίσταται σοβαρές ζημιές στον Κόλπο του Τονκίνου μετά την έκρηξη ενός πυραύλου τον οποίο μετέφερε και τη μετάδοση της πυρκαγιάς σε μεγάλο μέρος του σκάφους. Ο απολογισμός των ζημιών περιλαμβάνει 134 νεκρούς, 161 τραυματίες, την ολοσχερή καταστροφή 21 αεροσκαφών και την απώλεια απροσδιόριστων άλλων που ερριφθησαν στη θάλασσα για να αποτραπεί η περαιτέρω επέκταση της πυρκαγιάς.

31 Πεθαίνει από καρκίνο του πνεύμονα, σε ηλικία 59 ετών, ο Άλφρεντ Κρουπ φον Μπόλεν συντ Χάλμπαχ, γόνος της γνωστής οικογένειας των Γερμανών μεγαλοβιομηχάνων και σημαντικός οικονομικός παράγων του Γ' Ράιχ. Μεταπολεμικά ο Κρουπ είχε καταδικαστεί σε δωδεκαετή φυλάκιση για χρήση κρατουμένων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ως εργατών στα εργοστάσιά του.

Αναζητώντας το «πλοίο των οργίων» του Καλιγούλα

Ένα από τα θρυλικά «πλοία των οργίων», που είχαν κατασκευαστεί με εντολή του Ρωμαίου αυτοκράτορα Καλιγούλα (12-41 μ.Χ.) και είχαν ποντιστεί στη λίμνη Νέμι, περίπου 32 χλμ. νοτιοανατολικά από τη Ρώμη, θεωρούν πιθανό να εντόπισαν Ιταλοί επιστήμονες, με τη συνδρομή δυτών της ιταλικής αστυνομίας και των τοπικών λιμενικών Αρχών. Απομεινάρια των δύο από τα συνοδικά τρία πλοία, που φιλοξενούσαν σεξουαλικά όργανα στα οποία συμμετείχε ο Καλιγούλας, αλλά και θρησκευτικού τύπου ανθρωποθυσίες προς τιμήν της θεάς Αρτέμιδος, είχαν εντοπιστεί για πρώτη φορά τον 15ο αιώνα και ήρθαν στο φως κατά τη δεκαετία του 1920, όταν έγινε μερική αποστράγγιση της λίμνης. Το αναζητούμενο πλοίο υπολογίζεται ότι είχε μήκος 122 μ. (τα άλλα δύο είχαν μήκος 70 και 73 μ., αντίστοιχα), ενώ με βάση ιστορικές πηγές αλλά και πληροφορίες από κατοίκους της περιοχής οι επιστήμονες εκτιμούν ότι είναι πιθανό να βρίσκεται στη δυτική πλευρά της λίμνης, κοντά στη μικρή πόλη Τζεντζάνο.

Πιθανότατα, τα πλοία καταστράφηκαν στο πλαίσιο ενός *damnatio memoriae*, δηλαδή μιας ενέργειας που αποσκοπούσε στη διαγραφή κάποιου προσώπου από την Ιστορία, αμέσως μετά τη δολοφονία του 29χρονου αυτοκράτορα στο παλάτι του από μέλη της Πραιτωριανής Φρουράς, που ήταν εξοργισμένα από τη σκληρότητα και τις αλλοπρόσαλλες ενέργειές του.

Πιθανώς το καλοκαίρι η δημοσιοποίηση των τελευταίων αρχείων για τη δολοφονία Κένεντι. Περισσότεροι από 3.600 φάκελοι, προερχόμενοι κυρίως από το FBI και τη CIA, που βρίσκονται στα Εθνικά Αρχεία (National Archives) των ΗΠΑ και αφορούν τη δολοφονία του Αμερικανού προέδρου Τζον Κένεντι τον Νοέμβριο του 1963, είναι πιθανό να δοθούν στη δημοσιότητα κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, δηλαδή μερικώς μήνες νωρίτερα από την προβλεπόμενη ημερομηνία αναφέρει αναλυτικό ρεπορτάζ του έγκυρου αμερικανικού περιοδικού *Politico*.

Σε σχετικό νόμο (The JFK Assassination Records Collection Act), που είχε υπογράψει τον Οκτώβριο του 1992 ο τότε πρόεδρος των ΗΠΑ Τζορτζ Μπους, προβλεπόταν η ενοποίηση σε ενιαίο «φάκελο» όλων τα κρατικών αρχείων που συνδέονται με τη δολοφονία και ο αποκατακτηρισμός τους έπειτα από 25 χρόνια, δηλαδή στις 26 Οκτωβρίου 2017. Όπως δήλωσε στο περιοδικό η Μάρθα Μέμφι από τα Εθνικά Αρχεία των ΗΠΑ, σύμφωνα με τον νόμο αυτόν το FBI και η CIA έχουν τη δυνατότητα να προσβάλλουν τη δημοσιοποίηση των αρχείων, αλλά μόνο ο πρόεδρος των ΗΠΑ μπορεί να εκδώσει οριστική απόφαση. Για το σκοπό αυτόν, θα πρέπει να βεβαιώσει πειστικά ότι η απαγόρευση είναι αναγκαία για την αποφυγή «αποδείξιμης βλάβης στην εθνική άμυνα, στις υπηρεσίες πληροφοριών, στην επιβολή του νόμου ή στη διαχείριση των διεθνών σχέσεων» και ότι η βλάβη αυτή θα είναι μεγαλύτερη από το δημόσιο συμφέρον για την αποκάλυψή τους.

Το πρώτο βιβλίο

με φωτογραφική εικονογράφιση

Σπάνιο αντίτυπο του πρώτου βιβλίου στην Ιστορία του ανθρώπου με φωτογραφική εικονογράφιση απέκτησε από ιδιώτη συλλέκτη πριν από λίγες ημέρες το Εθνικό Μουσείο της Ολλανδίας Rijksmuseum έναντι 450.000 ευρώ. Πρόκειται για το χειρόγραφο βοτανολογικό βιβλίο της Βρετανίδας βοτανολόγου και πρώτης γυναίκας φωτογράφου Άννα Άτικινς (1799-1871), που περιλαμβάνει απεικονίσεις 307 φυκιών της βρετανικής κλωρίδας, τα οποία η φωτογράφος αποτύπωσε στο διάστημα 1843-1853. Αν και η Άτικινς επανέκδωσε πολλές φορές το βιβλίο, σήμερα θεωρείται ότι διασώζονται μόνο 20 ολοκληρωμένα ή ημιτελή αντίτυπά του.

Για τις διάφορες εκδόσεις η Άτικινς χρησιμοποίησε την τεχνική της κυανοτυπίας, που εκείνη την εποχή ήταν ένας σχετικά απλός και φθηνός τρόπος για να εκτυπωθούν φωτογραφίες. Ωστόσο, όλα τα στάδια (ελαφριά ευαισθητοποίηση του χαρτιού, έκθεση, έκπλυση, ξήρανση) έπρεπε να εκτελεστούν με το χέρι, ενώ οι εκτυπώσεις μπορούσαν να γίνουν μόνο όταν υπήρχε επαρκής ηλιακή ακτινοβολία, γεγονός που εξηγεί για ποιον λόγο η Άτικινς χρειάστηκε 10 χρόνια ώστε να ολοκληρώσει την εργασία της. «*Εκτός από την ιστορική τους σημασία, οι εικόνες της Άτικινς χαρακτηρίζονται από τη διαχρονική ομορφιά τους*» σχολίασε σχετικά ο γενικός διευθυντής του Μουσείου Τάκο Ντίμπτς.

Το βιβλίο εκτιθείται σήμερα για πρώτη φορά στο Rijksmuseum, στο πλαίσιο της έκθεσης «New Realities: Photography in the 19th Century», η οποία θα διαρκέσει έως τις 17 Σεπτεμβρίου.

Η CIA παρακολουθούσε

Γάλλους διανοούμενους

Μια εκτενής αναφορά με τίτλο «*Γαλλία: η αποστασία των διανοουμένων της Αριστεράς*», που είχε συντάξει η CIA το 1985 και στην οποία αναλύονταν η αντιμαρξιστική στροφή των Γάλλων διανοουμένων κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 καθώς και οι επιπτώσεις που αυτή είχε στην πολιτιστική και στην πολιτική ζωή της χώρας, δόθηκε πρόσφατα στη δημοσιότητα και αναδημοσίευσε η γαλλική εφημερίδα *Le Nouvel Observateur*. Όπως είναι γνωστό, η παρακολούθηση της δράσης Γάλλων διανοουμένων από την αμερικανική πλευρά είχε αρχίσει αρκετά νωρίτερα, καθώς ήδη από το 1945 το FBI κατασκόπευε τον φιλόσοφο Ζαν-Πολ Σαρτρ, ενώ και ο συγγραφέας Αλμπέρ Καμύ είχε βρεθεί στο στόχαστρο των μυστικών υπηρεσιών.

Από την αναφορά προκύπτει ότι αρχικά οι αμερικανικές Αρχές ανησυχούσαν για το ενδεχόμενο μαζικής προσχώρησης της πνευματικής ελίτ της Ευρώπης στον μαρξισμό, με τη Γαλλία να χαρακτηρίζεται ως «*η μήτρα του παγκόσμιου αριστερισμού*» και, μάλιστα, ο συντάκτης της επισημαίνει ότι κατά τη μεταπολεμική περίοδο «*οι Γάλλοι διανοούμενοι συνέβαλαν σημαντικά στο να δημιουργηθεί διεθνής εχθρότητα στην Ευρώπη και στον τρίτο κόσμο κατά της αμερικανικής πολιτικής*». Ωστόσο, το κύριο συμπέρασμα είναι ότι η γαλλική μάχη είχε κερδηθεί και ότι ένα «*νέο παριζιάνικο πνευματικό κλίμα*», το οποίο χαρακτηριζόταν από αντιολοκληρωτισμό, αντικειμενικά λειτουργούσε υπέρ της πολιτικής των ΗΠΑ.

«Ομάδα ΤΕΧΝΗ, 100 χρόνια»

Νικόλαος Λύτρας, *Ο ζωγράφος Ουμβέρτος Αργυρός* [Σπουδή].

Στους φιλόξενους χώρους του Βυζαντινού Μουσείου η Εθνική Πινακοθήκη διοργανώνει την έκθεση «Ομάδα ΤΕΧΝΗ, 100 χρόνια, οι πρώτοι Έλληνες μοντερνιστές» και ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Πρόκειται για μια επετειακή έκθεση, αφού εφέτος συμπληρώνονται 100 χρόνια από τη δημιουργία της περιώνυμης Ομάδας Τέχνη, που έχει ταυτιστεί στις συνειδήσεις όσων ασχολούνται με την Ιστορία της νεότερης ελληνικής τέχνης με τη γέννηση του μοντερνισμού στη χώρα μας, στις αρχές του 20ού αιώνα. Την επιμέλεια της έκθεσης υπογράφουν η διευθύντρια της Εθνικής Πινακοθήκης Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα από κοινού με την Όλγα Μεντζαφού-Πολύζου. Σκοπός τους είναι να ανασυνθέσουν τις τρεις κορυφαίες εκδηλώσεις της Ομάδας: την πρώτη της έκθεση στην Αθήνα, η οποία εγκαινιάστηκε από τον πρωθυπουργό

Ελευθέριο Βενιζέλο και τον βασιλιά Αλέξανδρο, τον Δεκέμβριο του 1917, τη δεύτερη, που έγινε στις αρχές του 1919, αλλά και την εξαιρετικά σημαντική, όχι μόνο από καλλιτεχνικής απόψεως αλλά και πολιτικής, τελευταία έκθεση που οργανώθηκε στο Παρίσι, στην γκαλερί La Boétie.

Η ανασύσταση της εποχής αλλά και της ιστορίας της Ομάδας Τέχνη επιχειρείται φυσικά με αφετηρία τα ίδια τα έργα, πίνακες κυρίως αλλά και χαρακτηριστικά τα οποία στην πλειονότητά τους προέρχονται από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και από αρκετές ιδιωτικές. Μέσα από την επιτυχώς μελετημένη αρχιτεκτονικά έκθεσή τους «*επιχειρείται να σκιαγραφηθεί ο πραγματικός ρόλος που διαδραμάτισε η Ομάδα Τέχνη στα λίγα χρόνια της δράσης της και αν έφερε καινούργιο πνεύμα στην κουρασμένη από την πολύχρονη κυριαρχία της*

Σχολής του Μονάχου καλλιτεχνική ζωή της πρωτεύουσας». Επιπλέον, στα κείμενα του ογκώδους, πολύ όμορφου καταλόγου, αναλύεται σε βάθος και η σχέση της Ομάδας με την πολιτική του Βενιζέλου, που αγκάλιασε εξ αρχής την πρωτοβουλία των νέων καλλιτεχνών και μάλιστα προσπάθησε μέσω αυτών να προωθήσει την ελληνική τέχνη στο εξωτερικό, και συγκεκριμένα στη Γαλλία.

Η Ομάδα Τέχνη είχε δημιουργηθεί με πρωτοβουλία του Νικόλαου Λύτρα (1883-1927), γιου του γενάρχη της Σχολής του Μονάχου Νικηφόρου Λύτρα. Οι περισσότεροι από τους καλλιτέχνες της Ομάδας ήταν συνομήλικοι και φίλοι του Λύτρα. Είχαν γεννηθεί γύρω στη δεκαετία του 1880, εκτός από τον μεγαλύτερο σε ηλικία Οδυσσέα Φωκά (1857-1946) και τον νεότερο Περικλή Βυζάντιο (1893-1974). Οι δύο παραπάνω ζωγράφοι ίσως υπήρξαν από τους πιο καινοτόμους της Ομάδας, αφού με τόλμη απελευθερώθηκαν από τις δεσμεύσεις της φόρμας. Ειδικά ο Π. Βυζάντιος στους πίνακες που βλέπουμε στην έκθεση δείχνει σαφή σημαδία επιρροής του από τον εξπρεσιονισμό.

Στα γραφεία εφημερίδας η πρώτη έκθεση

Για την πρώτη της έκθεση η Ομάδα πρωτότυπωσε επιλέγοντας έναν άτυπο εντελώς και απρόσμενο χώρο, τα γραφεία μιας εφημερίδας, και όχι το Ζάππειο ή τον Παρνασσό, όπως συνηθίζονταν έως τότε. Με την κίνηση αυτήν υπογράμμισε την επιθυμία της να δηλώσει ρήξη με το καλλιτεχνικό κατεστημένο αλλά και να αιφνιδιάσει τους πάντες, «*παραπέμποντας ουσιαστικά στο παράδειγμα της πρώτης έκθεσης των ιμπρεσιονιστών, που οργανώθηκε στο φωτογραφείο του Ναντάρ, το 1874*».

Εξαιρετικής σημασίας και από πολιτικής απόψεως μπορεί να θεωρηθεί η τελευταία έκθεση της Ομάδας Τέχνη, που οργανώθηκε στο Παρίσι, στην γκαλερί La Boétie. Εγκαινιάστηκε, εξάλλου, στις 2 Σεπτεμβρίου του 1919, από τον ίδιο τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος βρισκόταν στη γαλλική πρωτεύουσα

για το Συνέδριο της Ειρήνης. «*Με την έκθεση αυτήν φαίνεται να τίθεται σε εφαρμογή ένας νόμος της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων (1598/1919), που προέβλεπε την οργάνωση εκθέσεων στο εξωτερικό για την προβολή της χώρας*».

Η έκθεση έργων Ελλήνων καλλιτεχνών υπήρξε επιβλητική σε μέγεθος αφού περιελάμβανε 200 έργα ζωγραφικής, χαρακτικής και γλυπτικής. «*Η αξία της έκθεσης του Παρισίου έγκειται στην απόφαση ενός ευφυσού και καλλιτεργημένου πολιτικού, του Ελευθέριου Βενιζέλου, να συνδέσει μια μεγάλη ιστορική στιγμή, όπως ήταν το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και το Συνέδριο της Ειρήνης, με ένα καλλιτεχνικό γεγονός που αποσκοπούσε να προβάλλει τις πνευματικές δυνάμεις της σύγχρονης Ελλάδας*». Δυστυχώς, η δυναμική πορεία της Ομάδας ανακόπηκε τα επόμενα χρόνια, εξαιτίας της Μικρασιατικής Καταστροφής και των μεγάλων προβλημάτων που συντάραξαν το ελληνικό κράτος. Η τέχνη επηρεάστηκε καταλυτικά από τη γενικότερη κρίση της ελληνικής κοινωνίας, ενώ συγχρόνως αρκετά από τα μέλη της Ομάδας έφυγαν νέοι από τη ζωή χωρίς να μπορέσουν να προσφέρουν περαιτέρω στην τέχνη.

Αναβίωση της εποχής

Με μεγάλη εμπειρία στη διαμόρφωση εικαστικών τόπων, η αρχιτέκτων Σόνια Χαραλαμπίδου διαμόρφωσε με επιτυχία ένα περιβάλλον με άρωμα εποχής, βάφοντας με τα ανάλογα χρώματα τους τοίχους αλλά και τοποθετώντας τους πίνακες σε πυκνή διάταξη.

Στη σημερινή έκθεση εκπροσωπούνται όλοι σχεδόν οι καλλιτέχνες της Ομάδας, οι οποίοι είχαν επηρεαστεί κυρίως από τον ιμπρεσιονισμό, που βέβαια τότε στην Ευρώπη είχε υποσκελιστεί ήδη από άλλα μοντέρνα κινήματα. Η τέχνη τους, επομένως, ποτέ δεν θα αγγίξει την πλήρη ελευθερία έκφρασης την οποία είχε ήδη κατακτήσει η μοντέρνα τέχνη. Οι πίνακες αυτοί ωστόσο εκφράζουν τον προβληματισμό και τον καλλιτεχνικό πειραματισμό μιας γενιάς καλλιτεχνών που αγάπησαν την απελευθέρωση της φόρμας και των χρωμάτων.

Ερωτόκριτος

ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ

Η Κρητική Αναγέννηση (1580-1669) μας έχει χαρίσει τον *Ερωτόκριτο*, ο οποίος θεωρείται από τους ειδικούς «περιπετειώδες αφηγηματικό ποίημα» και κατατάσσεται στο είδος της «έμμετρης μυθιστορίας», ένα ακόμη λυρικό ποίημα, την *Όμορφη Βοσκοπούλα*, και οκτώ θεατρικά έργα: την *Ερωφίλη* και τον *Βασιλιά Ροδολίνο* που είναι λυρικές τραγωδίες, την ιστορική τραγωδία *Ζήνων* και, επίσης, τις κωμωδίες *Φορτουνάτος*, *Κατζούρμπος* και *Στάθης*, το ποιμενικό δράμα *Γύπαρης* και το θρησκευτικό έργο *Η Θυσία του Αβραάμ*.

Είναι γεγονός ότι οι άνθρωποι της εποχής εκείνης αγάπησαν τη ρομαντική, νεανική ιστορία του Ερωτόκριτου και της Αρετούσας. Δεν έχαναν ευκαιρία να την απαγγέλλουν, να την τραγουδούν και να την αφηγούνται ακόμη και όταν νανούριζαν τα παιδιά τους, στις γιορτές, στα πανηγύρια αλλά και στις στιγμές που η οικογένεια ήταν συγκεντρωμένη τις Κυριακές και τις αργίες. Αδιάβλητες από τη σκόνη του χρόνου οι περιπέτειες του ερωτευμένου ζευγαριού, έφθασαν στην εποχή μας και στάθηκαν έμπνευση στη μουσική, στο θέατρο, στη ζωγραφική και σε πολλές άλλες παραστατικές τέχνες.

Μια ατίθαση αγάπη

Η σύγχρονη έρευνα αναφέρει ότι ο *Ερωτόκριτος* γράφηκε μεταξύ των ετών 1590 και 1610. Σε αόριστο χρόνο, αλλά συγκεκριμένο τόπο, την αρχαία Αθήνα, τοποθετεί ο Κορνάρος τη δράση του. Με βάση τα ρομαντικά, ιπποτικά μυθιστορήματα και με αναφορές στο Βυζάντιο ο ποιητής, σε 10.000 στίχους, σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο ρυθμό και ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία, συνθέτει μια εξαιρετική ιστορία σε κρητική διάλεκτο.

Οι περιπέτειες και οι δυσκολίες αρχίζουν όταν ο Ερωτόκριτος, ο γιος του συμβούλου του βασιλιά της Αθήνας Ηράκλη, ερωτεύεται τη βασιλοπούλα Αρετούσα. Ο μόνος τρόπος που επινοεί για να εκφράσει την αγάπη του είναι να πηγαίνει κάτω από το παράθυρό της και να της τραγουδάει κάθε βράδυ. Δεν ήταν βασιλόπουλο ή πρίγκιπας. Ως εκ τούτου, η ταξική κοινωνία της εποχής δεν του παρείχε άλλο μέσο να προσεγγίσει την Αρετούσα. Όταν ο πατέρας της νέας αντιλαμβάνεται το γεγονός, στέλνει τους στρατιώτες του να τον βρουν και να τον συλλάβουν. Ο Ερωτόκριτος μαζί με τον αγαπημένο του φίλο Πολύδωρο σκοτώνει τους απεσταλμένους του βασιλιά και

δραπετεύει στη Χαλκίδα απελπισμένος. Ο σύμβουλος του βασιλιά, ο οποίος είναι ο πατέρας του Ερωτόκριτου, αρρωσταίνει. Η Αρετούσα τον επισκέπτεται και μπαίνει στο δωμάτιο του νεαρού ερωτευμένου όπου βρίσκει μια ζωγραφιά με το πορτρέτο της και πάνω γραμμένους τους στίχους που της τραγουδούσε ο άγνωστος νέος τα βράδια. Η Αρετούσα παίρνει τη ζωγραφιά και ο Ερωτόκριτος αντιλαμβάνεται ότι η κοπέλα γνωρίζει την αλήθεια. Αναγκάζεται να διαδώσει ότι είναι άρρωστος, οπότε η Αρετούσα του στέλνει ένα καλάθι με μήλα ως σύμβολο της αμοιβαίας αγάπης της προς αυτόν.

Παρ' όλα αυτά, μπροστά στο αδιέξοδο της εκπλήρωσης του έρωτά της, η Αρετούσα είναι θλιμμένη και ο πατέρας της διοργανώνει αγώνες κονταρομαχίας με πρίγκιπες για να ψυχαγωγήσει την κόρη του. Σε αυτούς τους αγώνες συμμετέχει και ο Ερωτόκριτος, ο οποίος είναι ο τελικός νικητής. Ο έρωτας των δύο νέων μεγαλώνει μέσα από κρυφές συναντήσεις και τελικά ο Ερωτόκριτος παίρνει το θάρρος να παρουσιαστεί μπροστά στον βασιλιά και να ζητήσει την Αρετούσα για γυναίκα του. Ο Ηράκλης, θυμωμένος, τον εξορίζει, ενώ ταυτόχρονα οι δύο νέοι αρραβωνιάζονται κρυφά, προτού ο Ερωτόκριτος φύγει από την Αθήνα. Παράλληλα, ο βασιλιάς προσευχέει την Αρετούσα στον βασιλιά του Βυζαντίου, αλλά εκείνη αρνείται κάθε δέσμευση και φυλακίζεται μαζί με την παραμάνη της. Περνούν τρία χρόνια. Ο Ερωτόκριτος αλλάζει μορφή με μάγια και σώζει την Αθήνα και τον βασιλιά από τις επιθέσεις των Βλάχων που πολιορκούσαν την πόλη, αλλά τραυματίζεται. Ο Ηράκλης του προτείνει να παντρευτεί την Αρετούσα χωρίς να γνωρίζει ποιος πραγματικά είναι αυτός που έσωσε το βασίλειό του. Η Αρετούσα, πιστή στον αρραβώνα της με τον Ερωτόκριτο, αρνείται. Αφού υποβάλλεται σε πολλές δοκιμασίες από τον μεταμφιεσμένο αρραβωνιαστικό της και παραμένει πιστή στον Ερωτόκριτο, εκείνος λύνει τα μάγια, όλοι αναγνωρίζουν ποιος πραγματικά είναι και τελικά παντρεύεται την Αρετούσα.

Εμπνευσμένος *Ερωτόκριτος*

Στην Εναλλακτική Σκηνή της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, είδαμε τον *Ερωτόκριτο* σε μορφή μιούζικαλ, σε σύνθεση και μουσική διεύθυνση του Δημήτρη Μαυραμή, σκηνοθεσία, χορογραφία και σκηνογράμια του Κωνσταντίνου Ρήγου και απολαύσαμε μια εξαιρετική παράσταση, τόσο ηχητικά όσο και σκηνοθετικά. Η μουσική γρήγορη, δυνατή, με επαναλαμβανόμενα μοτίβα που μας άρεσαν, τόνιζε με ανανεωτική πνοή τον ρυθμό και την ομοιοκαταληξία του ποιήματος. Η σκηνοθεσία του Κωνσταντίνου Ρήγου με ταλέντο, εμπνευση και επιδεξιότητα, έφερε στην εποχή μας έναν αναγεννησιακό έρωτα και τον προσάρμοσε τέλεια στις θόνες του υπολογιστή. Μια κάμερα πανταχού παρούσα στη σκηνή σηματοδοτούσε τις απογοητεύσεις και τις αμφιθυμίες στα πρόσωπα και στις κινήσεις, σχολιάζοντας με τη μεγέθυνση την ανέλιξη της πλοκής. Οι χορογραφίες εύρυθμες και αρμονικές «κίνησαν» τους χαρακτήρες σε όλο το πλάτος της σκηνής, σχηματίζοντας ταμπλό αλλά και επιμέρους ανάγλυφες εικόνες.

Μέσα από τα μοντέρνα μπλου τζιν αλλά και τις εμπνευσμένες ενδυματικές συνθέσεις, απόλυτα ταιριαστές με τη ροή της δράσης (κοστούμια Γιώργος Σεγρεδάκης), ο Θεωδωρής Βουτσικάκης (Ερωτόκριτος), η Μαρίνα Σάττι (Αρετούσα), ο Γκωτιέ Βελισσάρης (Πολύδωρος), η Ιωάννα Φόρτη (Νένα) και ο Κωστής Μαυρογένης (Ρήγας) υποδύθηκαν με υποκριτική δεινότητα και εκφραστικότητα τους αντίστοιχους χαρακτήρες. Θαυμάσιο όλο το φωνητικό σύνολο αλλά και η ορχήστρα. Μια παράσταση που θα θέλαμε πολύ να επαναληφθεί την επόμενη θεατρική περίοδο, διότι ανανεώνει την οπτική του *Ερωτόκριτου*. Μια θεατρική πρόταση που σίγουρα θα λατρεύουν οι νέοι. Προσεγγίζει με φρεσκάδα και εμπνευση ένα κλασικό ποίημα φέρνοντάς το πιο κοντά στις αναζητήσεις της εποχής μας, υπογραμμίζοντας παράλληλα την αξία του μέσα από μια εμπειριστατωμένη εμπνευση και δημιουργία.

ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2017

- Ο ΞΕΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
- Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΣΑΝΓΚΑΗΣ ΤΟ 1937

- Ο ΤΟΡΠΙΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΥΠΕΡΩΚΕΑΝΙΟΥ «ΛΑΚΩΝΙΑ» (1942)
- «ΧΕΙΜΑΡΡΑ»
ΤΟ ΠΙΟ ΠΟΛΥΝΕΚΡΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΚΤΟΠΛΟΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ ΠΛΗΘΩΝ

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιοδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά GNU δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία διέπεται από τη Γενική Άδεια Δημόσιας Χρήσης GNU (GNU Free Documentation License), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.gnu.org/copyleft/fdl.txt. Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/licenses/by.2.5/legalcode.